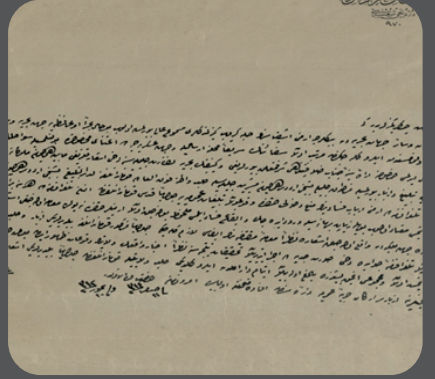

ÖZGÜN TARİH ARAŞTIRMALARI-1

EDİTÖR: Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN
Öğr. Gör. Dr. Adem ÇALIŞKAN
Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN
Öğr. Gör. Dr. Yelda TUTAR SERTER
Arş. Gör. Dr. Davut ŞAHBAZ
Dr. Muhammet Nuri TUNÇ
Dr. Pınar DOĞANAY

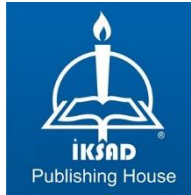
ÖZGÜN TARİH ARAŞTIRMALARI-1

EDİTÖR

Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN
Öğr. Gör. Dr. Adem ÇALIŞKAN
Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN
Öğr. Gör. Dr. Yelda TUTAR SERTER
Arş. Gör. Dr. Davut ŞAHBAZ
Dr. Muhammet Nuri TUNÇ
Dr. Pınar DOĞANAY

Copyright © 2021 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-605-74646-0-6
Cover Design: İbrahim KAYA
February / 2021
Ankara / Turkey
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN / ÖNSÖZ

Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN1

BÖLÜM 1

ERZİNCAN'DA 1977 GENEL SEÇİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN5

BÖLÜM 2

İTALYA CUMHURBAŞKANI GIOVANNI GRONCHI'NİN TÜRKİYE ZİYARETİ VE ZİYARET PROGRAMI

Öğr. Gör. Dr. Yelda TUTAR SERTER.....35

BÖLÜM 3

KURULUŞ DÖNEMİNİN İLK YILLARINDA PAKİSTAN'IN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR VE ÜLKEDEKİ ÖNCÜL ANAYASAL ÇALIŞMALAR

Arş. Gör. Dr. Davut ŞAHBAZ63

BÖLÜM 4

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLE FRANK KRALLIĞI ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN101

BÖLÜM 5

KIBRIS'TA YAŞANAN ASAYİŞ OLAYLARI VE ERMENİ KOMİTELERİNİN FAALİYETLERİ (1799-1896)

Öğr. Gör. Dr. Adem ÇALIŞKAN.....141

BÖLÜM 6

OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLÂTINDA REFORM HAREKETLERİ

Dr. Pınar DOĞANAY185

BÖLÜM 7

TİMURLULARDA ATABEGLİK KURUMU ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN235

BÖLÜM 8

TİMAR TEVCİHLERİNE DÂİR BİR DEĞERLENDİRME: 938 NUMARALI TİMAR TAHRİR DEFTERİ ÖRNEĞİ

Dr. Muhammet Nuri TUNÇ255

BÖLÜM 9

CUMHURİYET HALK PARTİSİ GENEL SEKRETERLİĞİ'NİN HALKEVLERİNE GÖNDERDİĞİ ESERLER: 1937 YILI ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN281

ÖNSÖZ

Tarih, toplumların bütün faaliyetlerini, belgelere dayandırarak, sebep sonuç ilişkisi içinde, yer ve zaman göstererek araştıran ve günümüze aktaran bir sosyal bilimdir. Tarihçi insan topluluklarının yaşadığı olguların birbiri ile ilişkilerini inceler. Bu kapsamda tarihçi önce olguları tespit eder, sonra tespit ettiği bu olgular arasındaki ilişkileri yorumlar. Bu demektir ki hakikatlerin belirlenmesi ve anlaşılması doğrudan tarihçi ile ilgilidir. Bu sebeple tarihçilik toplumsal sorunluluğu yüksek ve önem verilmesi gereken bir meslektir. Başka bir deyişle insanların geçmişinin araştırılması, kayıt altına alınması ve doğru olarak yorumlanması toplumların geleceği açısından öneme sahiptir. Tarih araştırmalarıyla toplumların dünya görüşleri, düşünce biçimleri, benimsedikleri hayat tarzları ortaya konulur. Bu kapsamda toplumların sahip olduğu değerler tarihçilerin yaptıkları çalışmalarla belirlenir. Bu nedenle tarihçinin, okuyan, araştıran, tarafsız olan, doğru bildiğini uygun bir dille anlatan, bilim ahlakına sahip ve bilimin değerini bilen bir kişi olması gerekmektedir. Bu çalışmada bu düşüncelerle yola çıkılmıştır. Kitabı oluşturan bölümler, alanında uzman akademisyen ve araştırmacılar tarafından yeni kaynaklar ışığında çalışılmış güncel konulardan meydana gelmektedir. Farklı bakış açılarıyla kaleme alınan kitap bölümleri Ortaçağ'dan günümüze yaşanmış çeşitli konuları içermektedir. Her bölümünü özgün çalışmaların oluşturduğu bu eserin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Dokuz bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde, 1977 Genel Seçimleri sürecinde Erzincan seçimlerinin araştırıldığı *Erzincan'da 1977 Genel Seçimleri* başlıklı çalışma yer almaktadır. İkinci, bölümde, İtalya cumhurbaşkanlarından Giovanni Gronchi'nın 11 Kasım 1957'de Türkiye'ye ziyareti ve ziyaret sırasında uygulanan programın değerlendirildiği *İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi'nın Türkiye Ziyareti ve Programı* başlıklı çalışmaya yer verilmiştir. Üçüncü bölümü, Pakistan'ın kuruluş yıllarında yaşanan gelişmelere yer verilen *Kuruluş Döneminin İlk Yıllarında Pakistan'ın Karşılaştığı Zorluklar ve Ülkedeki Öncül Anayasal Çalışmalar* başlıklı çalışma oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde, Frank Krallığı'nın kuruluşu, yükselişi ve Doğu Roma İmparatorluğu ile ilişkilerinin araştırıldığı *Doğu Roma İmparatorluğu ile Frank Krallığı Arasındaki Siyasi İlişkiler* başlıklı araştırmaya yer verilmiştir. Beşinci bölümde, Osmanlı Devleti yönetimindeki Kıbrıs Adası ve Ada'da 1799-1896 yılları arasında Kıbrıs'ta yaşanan asayiş olayları ile bu süreçte Ermeni komitelerinin faaliyetlerinin araştırıldığı *Kıbrıs'ta Yaşanan Asayiş Olayları ve Ermeni Komitelerinin Faaliyetleri (1799-1896)* başlıklı çalışma bulunmaktadır. Altıncı bölümü, Sultan III. Selim döneminden başlanan ve diğer padişahlar döneminde de devam eden Osmanlı askeri teşkilatını iyileştirmeye yönelik çalışmalara ve bu kapsamda Batılı ülkelerden getirilen uzmanlara yer verilen *Osmanlı Askerî Teşkilâtında Reform Hareketleri* başlıklı çalışma oluşturmaktadır. Ve yedinci bölümde, Timurlularda atabeglik kurumunun araştırıldığı *Timurlularda Atabeglik Kurumu Üzerine Genel Bir Değerlendirme* başlıklı çalışma bulunmaktadır. Sekizinci bölümde ise Osmanlı Timar

Sisteminin 938 Numaralı Timar Tahrir Defteri kapsamında incelendiği *Timar Tevcihlerine Dair Bir Değerlendirme: 938 Numaralı Timar Tahrir Defteri Örneği* başlıklı çalışma yer almaktadır. Dokuzuncu ve son bۆlümü, *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin 1937 yılında Halkevlerine gۆnderdiđi eserlerin yer aldığı Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Halkevlerine Gۆnderdiđi Eserler: 1937 Yılı Örneği* başlıklı çalışma oluşturmaktadır.

Kitapta yer alan akademik araştırmalar ile ilgili tۆm akademik ve hukuki sorumluluğun yazarlara ait olduğunu belirtirim. Kitaba bۆlüm yazarak katkı sağlayan akademisyen ve araştırmacılara ve kitabın basımını ve yayımını ۆstlenerek bize bu imkânı sağlayan İKSAD yayınevine teşekkürlerimi sunarım.

Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN

BÖLÜM 1

ERZİNCAN'DA 1977 GENEL SEÇİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN ¹

¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Erzincan, Türkiye, yzkeski@gmail.com, ORCID İD:0000-0001-6275-7496.

GİRİŞ

12 Mart Muhtırası, Türk devlet teşkilatı ve siyaset hayatında önemli bir değişim sürecine sebep olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri muhtıra ile yönetimi doğrudan ele almasa da, 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar geçen süreçte temel belirleyici bir rol oynamıştır. Yaklaşık iki yıllık bu süreçte 1961 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle, muhtıraya giden sürecin en önemli etkenlerinden birisi olduğuna inanılan anayasanın özgürlükçü yapısı daraltılmış, özerk kurumlar sınırlandırılmış ve rejime tehdit oluşturduğuna inanılan siyasal yapılar tasfiye edilmiştir. 1973 seçimlerinden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) birinci parti olarak çıksa da, tek başına hükümeti kuracak meclis çoğunluğu sağlayamamıştır. Bülent Ecevit Başbakanlığında Milli Selamet Partisi (MSP) ile kurulan koalisyon hükümeti, ilk andan itibaren kendi içerisinde önemli görüş ayrılıklarına sahne olmuştur.

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın iç siyasette yakaladığı olumlu havayı değerlendirmek isteyen Başbakan Ecevit istifa etmiştir (Çavdar, 2008: 242). Ecevit'in erken seçime yönelik beklenti ve çabalarının sonuçsuz kalması sonrasında, Başbakanlığını Süleyman Demirel'in yaptığı, Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) oluşturduğu Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti 28 Mayıs 1975'de kurulmuştur. Siyasi yelpazenin farklı unsurlarını bir araya getiren bu hükümet döneminde, koalisyonu oluşturan partilerin bürokraside kadrolaşma çabaları devlet geleneğinde önemli bir açmazı da beraberinde

getirmiştir. Yine bu dönemde, 68 Öğrenci olayları ile kendisini hissettiren sağ-sol çatışması giderek artmıştır. Bunun yanında işçi eylemlerindeki artış, grevler ve ekonomik alandaki darboğaz, toplumsal barışın önündeki en önemli tehditler olmuştur. 1977 Şubat ayına gelindiğinde döviz yokluğu nedeniyle ekonomi felç olmuştur. Uluslararası piyasalardan borç bulma çabaları, IMF ile anlaşma ve Kıbrıs Sorununun çözümlenmesi zorlamasıyla karşılaşmıştır. Hükümete yönelik yolsuzluk iddiaları ve koalisyonda yer alan partilerin bu iddiaları birbirine karşı kullanma çabasına girmesi, koalisyonun uyumunu daha da bozmuş ve erken seçim zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır. Erken seçime yönelik ilk öneriler 1976'nın son günlerinde AP'den gelmiştir. Partilerin çoğunun desteklediği erken seçim önerisine MSP karşı çıkmış, buna rağmen 4 Nisan 1977'de İç Tüzük CHP ve AP'nin oylarıyla değiştirilmiştir. MSP Millet Meclisi Grubunun Anayasa Mahkemesine yaptığı iptal başvurusu 21 Nisan tarihinde reddedildikten sonra (Resmi Gazete, 21.05.1977:39) erken seçimin 5 Haziran'da yapılması kesinleşmiştir (Ataay, 2006: 66). AP'nin erken seçim tercihinde, koalisyondaki sağ ortaklarının boyunduruğundan kurtulabileceğine yönelik beklenti önemli rol oynamıştır (Ahmad, 2014: 200).

1977 Seçim süreci, öncesi ve sonrasıyla Türk siyasi yaşamında önemli kırılmaların yaşandığı bir dönemi ifade eder. Erken seçim kararı sonrasında partiler propaganda faaliyetlerini arttırmış ve seçmeni etkileyecek parola ve söylemler üretme yarışına girmiştir. CHP; “altıncı ayın altısında saat altıda Ecevit Başbakan”, AP;

“Milliyetçiler AP’ de birleşiniz”, “Barajlar Kralı Demirel”, “Yıkıcı değil, yapıcıyız - Hayalci değil, gerçekçiyiz”, “Enternasyonale değil, millet iradesine dayanırız”, “Muhteşem Süleyman”, “Milliyetçi Başbakan”, “Büyük Türkiye’nin mimari Demirel”, MHP; “Güçlü devlet, zengin millet”, “Kurtuluş Türkes’te”, “Komşusu açken, tok yatan bizden değil”, “Kardeşlik, sevgi ve beraberlik içinde kalkınma” ,“Kavga değil kardeşlik, anarşi değil huzur” sloganlarını kullanma kararı almıştır (Gülbay, 2017: 78, 175, 187). Ancak partilerin afişlerde kullandığı yapıcı ifadelere rağmen, özellikle parti liderlerinin konuşmalarında ağır ithamlar ve ötekileştirme ifadeleri yoğunluk kazanmıştır². Parti liderleri arasında karşılıklı suçlamaların ülke içinde gerilimi arttırma tehlikesi, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ü harekete geçirmiştir. Korutürk, seçim atmosferinde siyasî parti liderlerinin söylemlerinin, vatandaşlar arasında gerilime yol açma tehlikesine karşı siyasileri uyarmıştır. Korutürk’ün yaptığı ikazlara rağmen, siyasiler kampanyalarını sert söylemlerle sürdürmeye devam etmiştir. 1 Mayıs kutlamalarında meydana gelen olaylar ve ortaya çıkan vahim tablo sonrasında Başbakan Demirel, CHP lideri Ecevit’i suikast ihtimaline karşı dikkatli olması yönünde bir mektupla uyarmıştır. Ecevit’in mektubu kamuoyuna açıklayarak hiçbir şeyden korkmadığını belirtmesi, gerilimin artmasına sebep olmuştur. Seçim kampanyası döneminde asıl mücadele AP ve CHP arasında

²Ecevit:“*Taş atılınca şapkasını alıp kaçan Demirel korkağı! ...Üç buçuk eşkiya karşısında yüce millete değil eşkiyaya, sandığa değil namluya güveniyor*” derken (Milliyet, 29 Nisan 1977, s.1.) Demirel 16 Mayıs’ta Amasya, Tokat ve Sivas’ta yaptığı konuşmalarda, “*Sokak eşkiyası, Halk Partisi’nin militan gücünü teşkil etmektedir. Halk Partisi, devlete resmen silah çeken eşkiyanın koruyucusudur*” demiştir (Günaydın, 17 Mayıs 1977).

yaşanmıştır. İki partinin birbirlerini hedef aldığı bu kampanya, sağ ile solun kutuplaştırılması üzerine kurgulanmıştır. AP propaganda döneminde, CHP'nin iktidara gelmesi halinde, ülkenin solcuların eline geçeceği ve böylece komünizme kapının açılacağını ileri sürerek, din, namus, bayrak ve vatanın tehlikede olduğu temasını işlemiştir (TBMM Darbe Muhtıraları Araştırma Komisyon Raporu, 2012: 581). Bu iki parti dışında, AP'liler ile MSP'liler, CHP'liler ile MSP'liler, AP ve MHP'lilerle CHP'liler arasında da olaylar yaşanmıştır (Ataay, 2006: 90). Nisan ayı sonlarında Ecevit'in Doğu Anadolu Bölgesi'ne yaptığı seyahat sırasında CHP konvoyu Tokat'a bağlı Niksar'da saldırıya uğramış, Ecevit'in yara almadan kurtulduğu olayda 4 kişi yaralanmış ve parti otobüsü taşlanmıştır (Gülen, 2017: 127,128).

1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERZİNCAN'DA SEÇİMLER

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM, 1977 yılına kadar on beş seçim dönemi geçirmiştir. Bu süreçte Erzincan'dan; I. dönemde beş, II, III ve IV. dönemlerde üç, V. dönemde dört, VI. Dönemde yedi, VII. Dönemde beş, VIII. dönemde yedi, IX ve X. Dönemlerde beş, XI. Dönemde altı, XII, XIII ve XIV. dönemlerde dört ve XV. Dönemde üç milletvekili meclise üye olarak seçilmiştir (tbmm.gov.tr). Tek partili dönem olan 1923-1946 yılları arasında yapılan yedi, çok partili hayatın ilk iki seçimi olan 1946 ve 1950 yıllarındaki seçimlerde dâhil olmak üzere CHP Erzincan'dan 42 milletvekili çıkarmıştır. 1954 yılında yapılan seçimlerde CHP Erzincan'dan bir milletvekili çıkarırken, Demokrat Parti (DP) dört milletvekili çıkarmıştır. 1957 yılında seçmenin tercihi yine CHP'den yana olmuş ve CHP bu seçimlerde altı milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. 1950 Seçimlerinde CHP: % 60,4, % DP: 39,6, 1954 Seçimlerinde: CHP: % 48,1, % DP: 51,5, 1957 Seçimlerinde CHP: % 48,4, % DP: 41,8 oranında oy almıştır. 27 Mayıs sonrası Erzincan'ın milletvekili sayısı dörde düşmüştür. 1961 seçimlerinde; CHP % 48,5 oy oranı ile iki, Yeni Türkiye Partisi %44,2 oy oranı ile iki milletvekilliği kazanmıştır. 1965 seçimlerinde bir önceki seçimlere göre CHP ve YTP'nin oy oranı düşmüş, AP %43,8 oy oranı ile iki, CHP % 28,8 ile bir ve YTP % 3,1 oy oranı ile bir milletvekilliği kazanırken, bağımsız adayların oy oranı %23,55 olmuştur. 1969 Seçimlerinde; AP %42,2 ile iki, CHP %30,3 ile 2 milletvekilliği kazanmıştır. 1973 Seçimlerinde; CHP %45,3 oy oranı ile iki, AP % 25,6 oy oranı ile bir milletvekilliği

kazanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 49). 1965 seçimlerinden itibaren Erzincan siyasetinde AP ve CHP arasında kıyasıya bir rekabet yaşanmıştır.

2. 1977 SEÇİMLERİ SÜRECİNDE ERZİNCAN

4 Nisan'da seçim kararı alınmasından sonra başlayan propaganda sürecinde ülkeye hâkim olan gergin atmosfer, ülke genelinde olduğu gibi Erzincan'da da istenmeyen olaylara sebep olmuştur. Seçim sürecinde siyasilerin birbirlerine karşı kullandıkları dil ve buna bağlı olarak siyasilere yapılan saldırılar ilk akla gelenlerdir (Erzincan'ın Sesi, 20 Nisan 1977: 1). Özellikle 1975 Şubat ayında Erzincan'da yaşanan olaylar siyasi cepheleşmeyi giderek arttırmıştır³. Bu olaylar temelde siyasi bir cepheleşmenin sonucu olmakla birlikte, Sünni ve Alevi kesimler arasındaki sosyal ve ekonomik ayrışmayı da arttırmıştır.

Türkiye'de siyaset kurumunun temel problemlerinden birisi olan parti içi demokrasi eksikliği ve genel merkezlerin aday belirleme

³23 Şubat 1975 tarihinde Erzincan'da şehrin merkezinde bulunan Murat Taksi yazıhanesinin önünde Saat 12.00'de altı kişi arasında başlayan tartışma, çevredeki kiraathanelerdeki de katılımıyla büyümüş ve olaylarda bıçak ve tabanca kullanılmıştır. Yaşanan sağ-sol çatışmalarında 14 yaşındaki Mehmet Kaya tabanca ile vurularak öldürülmüş, sekizi ağır, kırk kişi yaralanmıştır. Ancak saat 16.30 civarında polis, jandarma ve askeri birliklerin müdahalesi ile kontrol altına alınan olaylara, yaklaşık on bin kişi katılmıştır. Güvenlik kuvvetlerinin yaptığı tahkikat sonrasında 42 kişi gözaltına alınmıştır. Hükümet yaptığı açıklama da; Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcısı'nın olaya el koyduğu ve idari soruşturma için bir mülkiye müfettişinin görevlendirildiği açıklanmıştır. Olaylar sırasında CHP İl Merkezi ile TÖB-DER Binası ile sekiz işyeri tahrip edilmiştir. Olaylar üzerine ilk ve orta dereceli okullar tatil edilmiş, kahvehaneler kapatılmıştır. CHP Lideri Ecevit, Başbakan Sadi İrmak'a çektiği telgrafta hükümete yapılan uyarıların dikkate alınmamasından şikâyet etmiştir. (Bkz: *Milliyet* 24.02.1975, s.1,10)

süreçlerindeki belirleyiciliği, 1977 seçimleri öncesinde de kendisini göstermiştir. AP ve CHP’de genel merkezlerin yerelden gelen talepleri göz ardı ederek milletvekili adaylarına uyguladığı vetolar tepki yaratmış, vetolar dolayısı ile başlayan bunalım yoğunlaşmıştır. AP’de uzun dönem Erzincan milletvekilliği yapan Sadık Perinçek genel merkez tarafından veto edilmiş, bu süreç Erzincan il yönetimi ile genel merkez arasındaki görüş ayrılığını daha da derinleştirmiştir. Seçimler öncesinde AP’nin oyları üzerinde en büyük tehdidi oluşturduğuna inanılan MHP ve MSP’nin, bu sonuçla daha da avantajlı hale geldiği AP seçmenleri arasında daha yüksek sesle dillendirilir hale gelmiştir (Erzincan’ın Sesi, 22 Nisan 1977:1). Bu gelişmeler sonrasında partisinden istifa eden Erzincan eski AP milletvekili Sadık Perinçek, bağımsız olarak seçime katılacağını açıklamıştır. Perinçek’in şehir merkezinde ve ilçelerde büyük bir desteğe sahip olduğu gerçeği ve bağımsız aday olarak seçime katılması halinde diğer adayların seçilme şansını azaltarak AP’ye büyük ölçüde oy kaybettireceği, kamuoyunda tartışmalara konu olmuştur (Erzincan’ın Sesi, 21 Nisan 1977:1). 1961 genel seçimlerinde ve sonrasında 12. 13. 14. ve 15. dönemlerde dört kez AP listesinden Erzincan Milletvekili seçilen Hüsamettin Atabeyli’nin Erzincan’dan adaylığını koymaması sonrasında, Timuçin Turan ve Yıldırım Akbulut isimleri, AP’de ön plana çıkmıştır. Her iki adayın da politika hayatında Perinçek’e nazaran çok yeni olmaları dolayısıyla, parti desteğine rağmen yaratabilecekleri oy potansiyelinin, Perinçek kadar olamayacağı tereddüdü yaşanmıştır (Erzincan’ın Sesi, 22 Nisan 1977:1). Yerelde bu tereddütler sürse de genel merkez tarafından AP

Erzincan adayları; Timuçin Turan, Yıldırım Akbulut, ve Orhan Özen olmuştur (Erzincan'ın Sesi, 23 Nisan 1977:1). Adaylardan Avukat Orhan Özen'in kendi imzası ile bir delegeye posta vasıtasıyla göndermiş olduğu matbu broşür, tartışmalara sebep olmuştur. Özen, dini siyasete alet etmekle suçlanmıştır. Bu el ilanının bir yandan anayasaya diğer yandan seçimlerin temel hükümleri hakkındaki kanuna da aykırı olduğu iddia edilerek, adli ve idari makamlar hatta AP'nin yetkili kurulları göreve çağırılmıştır (Erzincan'ın Sesi, 25 Nisan 1977:1).

2.1. Ecevit'in Olaylı Erzincan Gezisi

26 Nisan günü propaganda çalışmaları için gittiği Tokat'ın Niksar ilçesinde saldırıya uğrayan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve konvoyu, geceyi burada geçirdikten sonra Gümüşhane'nin Şiran ilçesine geçmiş, burada da benzer olaylar sonucunda üçü ağır olmak üzere çok sayıda vatandaş yaralanmıştır. Saat 19'a doğru askeri birliklerin müdahalesiyle olaylar kontrol altına alınmış ve Ecevit Erzincan'a hareket etmiştir. Ecevit Şiran'dan ayrılmadan önce, *“Olaylar yatıştırılmadan ve halkın can güvenliği sağlanmadan bir yere gitmem, benim can güvenliğim değil, halkın can güvenliği önemli”* açıklaması yapmıştır (Milliyet, 28 Nisan 1977: 1,14).

Ecevit'in saat 17.00'de Erzincan Boyacılar Camisi önünde bir konuşma yapacağı açıklanmasına rağmen, Şiran'da yaşanan olaylar dolayısıyla programı aksamış ve ancak saat 22.00'dan sonra Erzincan'a gelebilmiştir. Şehre girişinde büyük bir topluluk tarafından

karşılanan Ecevit, “*Bugün Şiran’da devlet yoktur; ama orada devletin, büyük Türk devletinin varlığını yeniden duyurduk. Halkımızın can güvenliğini sağlamadan Şiran’dan ayrılmadık. Onun için aranızda katılamadım. Bugüne kadar genellikle politikacıların çok geçmediği, devlet eli değmeyen Niksar’dan, Suşehri’nden, Şiran’dan geçerek Erzincan’a geldim.*” diyerek Şiran’da yaşananlara tepkisini ortaya koymuştur (Erzincan’ın Sesi, 28 Nisan 1977:1).

Ecevit, Erzincan mitingi iptal edilmesine rağmen, halkın miting alanında toplanması ve konuşmasını istemeleri üzerine, sabah 8.30’da miting alanına gitmek için maiyetiyle birlikte seçim otobüsü ile otelinden ayrılmıştır. Ecevit ve maiyetine güzergâh boyunca aleyhte tezahüratlar yapılmış, daha sonrada otobüsüne taşlı saldırılar yapılmıştır. Otobüsü durduran Ecevit, polisi göreve çağırmıştır. Bu sırada konvoya ateş açılmış, Ecevit’in koruma polisi ile Tunceli CHP Milletvekili Nihat Saltuk havaya ateş ederek karşılık vermiş, bu olayda yaralanan olmamıştır. Etrafını saran halkla birlikte mitingin yapılacağı alana ulaşan Ecevit, “*Adalet Partisi, açıktan MHP eşyaları ile işbirliği yapıyor. Bir sömürü ve soygun şebekesinin devleti ele geçirdiğini ve çökertmeye çalıştığını, görev yapan polislerin, valilerin ve kaymakamların sürüldüklerine ve cezalandırıldıklarına, 5 Haziran’dan sonra iktidara gelince bunların haklarının verileceğini, Amerika’da bir Rum gerillasının başaramadığı cinayeti bizim sahte milliyetçilerin başarmaya uğraştıklarını*” söylemiştir. Ecevit, konuşmasının devamında, geçtiği yörelerde devletin olmadığını belirterek, “*...Erzincan’da devletin varlığını duymadan bir adım*

atmam, merak etmeyin. Koskoca Erzincan'da Türk devleti 3-5 eşkiyaya yenik düşürülmez, Erzincan'da otel, otobüs ve yurttaş taşlatılamaz... Hepimiz Müslüman, hepimiz Türküz, Kurtuluş Savaşı'nda Alevi, Sünni beraber savaştılar. Kıbrıs Savaşı'nda sen Alevi, sen Sünnisin diye ayırım yapıldı mı?" diyerek gelişmeler karşısında tepkisini ortaya koymuştur. CHP Genel Başkanı, miting alanından ayrılıp kentin içinden geçerken olaylar yeniden başlamıştır. Polis olayları yatıştırmak için sis ve ses bombası kullanmış, halktan ve polisten yaralananlar olmuştur. Polisin olayları durdurmak için zaman zaman havaya ateş açmasına ve göz yaşartıcı bomba kullanmasına rağmen olaylar konvoyun kentten çıkışına kadar sürmüştür. Olaylar sırasında yirmiden fazla iş yeri hasara uğramıştır. Bu olaylar üzerine CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, ilgili makamlardan Vali ile Emniyet Müdürünü aramıştır. Cevap alamayınca polis görevlilerine, yetkili amirlerini çağırıp, kendisinin ve yanındaki gazetecilerin can güvenliğini temin ederek vilayet makamına gelmiştir. Ecevit, Vali Sabit Varlı ile görüşerek gerekli güvenlik tedbirlerinin alınmasını istemiş, aksi halde Erzincan'dan dışarı bir adım atmayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine, askeri kuvvetler olaya müdahale ederek güvenliği sağlamışlardır. Tüm bu gelişmelerden sonra ancak saat 10.30'da Sivas istikametine hareket edilebilmiştir. Ecevit'in Erzincan'dan dönüşünde çıkan olaylarda 2'si ağır olmak üzere toplam 11 kişi yaralanmış, 22 kişi gözaltına alınmıştır. Olaylar sırasında Belediye Temizlik İşleri Binası, temizlik araçları, elli kadar dükkân ve ev tahrip edilirken, AP binası kimliği meçhul kişiler tarafından kurşunlanmıştır. Vakıflar ve İş Bankası'nın camları kırılmış, Yeni

Asya Gazetesi bürosu ve Ülkü Ocakları binası da bir grup tarafından basılarak kapı ve camları parçalanmıştır. Bu olaylar şehrin bazı kesimlerinde Alevi-Sünni meselesinin yeniden canlanmasına, özellikle Çarşı Mahallesi çatışmaların devam etmesine yol açmıştır (Erzincan'ın Sesi, 29 Nisan 1977:1, Milliyet, 29 Nisan 1977:1). CHP Genel Başkanı Ecevit'in Tokat, Gümüşhane ve Erzincan illerinde yaptığı geziler sırasında olay çıkan illerde, idari hataları saptanan yönetici ve emniyet görevlilerinin bakanlık emrine alınacağı açıklanmıştır (Erzincan'ın Sesi, 13 Mayıs 1977:1). CHP ve sol basının olaylar ile ilgili suçladığı MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Niksar ve Erzincan olaylarının asıl sorumlusunun Ecevit olduğunu öne sürerek, *“Ecevit kendisini mazlum mağdur, saldırıya uğrayan rolünde göstermeyi planlamıştır. Bu yoldan oy avcılığı yapmayı tasarlamıştır.”* ifadelerini kullanmıştır. Konuşmasının devamında; *“Ecevit, toplantı yapacağı yerlere önceden silahlı militanlar göndermiştir. Sonra meydana gelen olayları, gerçekleri değiştirerek istismar etmektedir. Siyasi ihtirasları için kardeş kavgasına sebep olmayı hiç önemsememektedir. Niçin diğer parti liderlerinin toplantılarında böyle olaylar çıkmıyor? Çünkü Ecevit ve yandaşları bunu böyle istemektedir. Bu olayların kamuoyunun dikkatini üzerlerine toplayıp yararlanacakları inancındadırlar. Kendi parti çıkarları için girişilen bu hareketler kan dökülmesine sebep oluyormuş hiç umurlarında değildir. Ecevit'in konuşmaları tamamıyla kışkırtıcı, kanlı olayları davet edici konuşmalardır... Sayın Ecevit, siyasi münasebetlere terbiyesizliği, nezaketsizliği getirmiştir. MHP olarak biz her çeşit kaba kuvvete karşıyız. İnsanların ölmesine*

öldürülmesine karşıyız...Olaylar tamamıyla Ecevit ve kafilesindeki saldırganların eseridir. Sorumlusu da kendileridir.” ifadelerine yer vermiştir (Milliyet, 30 Nisan 1977: 7).

Milletvekili aday adayları arasında yapılan ön seçimler, Erzincan’da olaysız geçmiş, seçim sonuçları parti merkezlerinde büyük bir ilgi ve dikkatle izlenmiştir. CHP’den Nurettin Karsu ve Adalet Partisi’nden de Timuçin Turan aday adaylığı sürecinin başından sonuna kadar liste başında kalmayı başarmışlardır. AP ve CHP’de asıl çekişme iki ve üçüncü sıra için yaşanmıştır. Avni Aksu son ana kadar CHP listelerinde ikinciliği korurken, son anda Tercan’dan gelen sonuçlar *Lütfü Şahin’i*, ikinciliğe yükseltmiş, *Avni Aksu’yu* üçüncülüğe düşürmüştür. Aday adayları, süreci ve sonuçları büyük bir sükûnetle takip ederek, sonuçları milli iradenin tecellisi olarak görmüşlerdir (Erzincan’ın Sesi, 3 Mayıs 1977:1).

Seçimler öncesinde Tercan Belediye Başkanı Muharrem Bedirhanoğlu istifa ettiğini açıklamıştır. İstifa sebebini açıklamayan Bedirhanoğlu’nun yerine belediye meclis üyelerinden Muzaffer Can getirilmiştir. Yine Tercan’da Mama Hatun Mahallesi’nde 75 numaralı sandığa ait ek listeden 30 sayfa, Camiser Mahallesinde 71 numaralı sandığa ait listeden 15 sayfanın koparılıp çalındığı İlçe Seçim Kurulu tarafından açıklanmıştır. Açıklama sonrasında emniyet güçleri tarafından kaybolan sayfaların aranmasına başlanmıştır. Seçmen listelerinin çalınması, Erzincan’da seçimin tansiyonunu yükseltmiştir (Erzincan’ın Sesi, 10 Mayıs 1977:1).

PTT aracılığı ile seçmenlerin adreslerine gönderilmeye başlanan seçim kartlarının bir kısmı, seçimlere çok az kalmasına rağmen vatandaşlara ulaşmamış ve şikâyetlere sebep olmuştur. (Erzincan'ın Sesi, 24 Mayıs 1977:1). Ayrıca açık adresi bulunmayan seçmen kartlarının, mahalle muhtarlarının ifadelerine dayanılarak sahiplerine verilmeden PTT'ye iade edilmesi, tepki çekmiştir. Partizanca uygulamalara tabi tutularak, seçmen kartlarının incelenmeden iade edildiği iddiaları, yerel basında sıkça dile getirilmeye başlamıştır (Erzincan'ın Sesi, 30 Mayıs 1977:1).

2.2. Partilerin Propaganda Çalışmaları

Seçimler yaklaştıkça Erzincan'da propaganda faaliyetleri yoğunlaşmış, partilerin açık hava ve kapalı salon toplantıları artmıştır. 30 Mayıs'ta CHP'nin düzenlediği Kapalı Spor Salonu toplantısında Diyanet İşleri eski Başkanı Lütfi Doğan ile CHP Erzincan Milletvekili Nurettin Karsu bir konuşma yapmışlardır. Konuşmalarda CHP'nin tek başına iktidara geleceği, Türkiye'nin kurtuluşu için Milliyetçi Cephe'nin kurduğu soygun düzeninin yıkılması, halktan ve Hak'tan yana bir hükümetin iş başına geçmesi gerektiği, halkça ve hakça bir düzenin de ancak CHP tarafından getirileceği belirtilmiştir. CHP ayrıca Buğday Meydanında bir açık hava mitingi düzenlemiş, büyük bir halk kitlesine hitaben milletvekili adayları ile il başkanı konuşmalar yapmışlardır. Adalet Partisinin düzenlediği mitingde de AP Milletvekili adayları konuşma yapmışlardır (Erzincan'ın Sesi, 31 Mayıs 1977: 1). Buğday Meydanında halka hitaben bir konuşma yapacak olan MHP Genel Başkanı Türkeş, beraberinde Genel İdare

Kurulu Üyeleri ile Sivas üzerinden Erzincan'a gelmiştir (Erzincan'ın Sesi, 17 Mayıs 1977:1).

Erzincan'da 1973 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfus artışının beş bin civarında olmasına rağmen seçmen sayısının yirmi beş bin civarında arttığı iddiasıyla CHP il örgütü harekete geçmiştir. Yapılan çalışmalar sonrasında, Tercan'da seçmen listelerinin çalınması, seçmen kartlarının vatandaşlara ulaşmaması, yüzlerce kişinin şehir merkezinde birkaç sandığa hem köyde, hem şehir merkezinde kayıtlı olmaları gibi, seçim kütüklerindeki hata ve hilelerin tespit edildiği iddia edilmiştir. Bu iddialar Erzincan'da seçim öncesi tansiyonu iyice yükselmiştir (Erzincan'ın Sesi, 1 Haziran 1977:1). Yüksek Seçim Kurulu, 5 Haziran seçimleri için güvenlik önleminin alındığını açıklarken, parti liderleri tansiyonu yükselten açıklamalarına devam etmiştir. Erbakan'ın *"Ecevit komünist, renksiz Demirel Mason, MSP ise halkın anahtarıdır."* açıklamasına (Erzincan'ın Sesi, 2 Haziran 1977: 1) Ecevit, *"CHP düzeninde, komünizm kendiliğinden önlenir."* demiştir (Erzincan'ın Sesi, 3 Haziran 1977:1).

Erzincan sol oyları açısından önemli gelişmelerden birisi Türkiye Birlik Partisi'nin (TBP) seçimlerde oylarının bölünmemesi için CHP'yi destekleme kararı almasıdır. İlk kurulduğunda Alevilik vurgusunu öne çıkaran Türkiye Birlik Partisi, Mustafa Timisi'nin başkanlığı ile birlikte sol söylemleri daha yoğun kullanmaya başlamıştır. 1969 Milletvekili Genel Seçimleri'nde aldığı toplam 254.695 oyla (%2,8) 8 milletvekilliği elde etmiş, 1973 genel seçimlerinde toplam 121.759 oy (% 1,1) alarak, yalnızca Mustafa

Timisi'yi meclise sokabilmiştir (Keskin, 2011:165-168). 1977 seçimleri öncesinde CHP il merkezinde seçim ittifakı konusunda CHP ve TBP il yöneticileri bir araya gelmiştir. Toplantı sonunda TBP Erzincan Gençlik Kolları Yönetim Kurulunun tamamı ve ilçe yönetim kurulundan da beş kişi istifa ederek CHP'ye geçme kararı almıştır. Ayrıca TBP' ye kayıtlı vatandaşların da yapılacak seçimlerde CHP'yi destekleyecekleri belirtilmiştir (Erzincan'ın Sesi, 4 Haziran 1977:1). Bu ittifakın ortaya çıkmasında TBP'nin seçimlerden bir beklentisinin olmaması kadar, Erzincan'da mezhepsel ayrışmanın giderek artmasının da önemli bir etkisi olmuştur.

Siyasi partilerin merkez ve taşra yönetimleri arasında gerginliğe sebep olan aday belirleme süreci, Yüksek Seçim Kurulu'nun 13 Mayıs 1977'de ilan ettiği partilerin kesinleşmiş aday listelerinin Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla sona ermiştir. Yerelden gelen itirazlara rağmen parti merkezleri kararlarında ısrarcı olmuştur. 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 22. maddesi gereğince ilân olunan 5 Haziran 1977 Pazar günü yapılacak Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçte Bir Yenileme Seçimleri nedeniyle, siyasi partiler tarafından verilip kesinleşmiş olan Erzincan Seçim Çevresi Kesin Aday Listesi şu şekilde oluşmuştur (Resmi gazete, 13.05.1977:30).

Adalet Partisi Milletvekili Kesin Aday Listesi

1. Timuçin Turan, Mak. Yük. Müh. - YSE Genel Müdür Muavini
2. Orhan Özen, Avukat

3. Yıldırım Akbulut, Avukat

Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili Kesin Aday Listesi

1. Nurettin Karsu, Makine Müh. – Milletvekili

2. Lütfü Şahin, Avukat

3. Avni Aksu, Avukat

Cumhuriyetçi Güven Partisi Milletvekili Kesin Aday Listesi

1.H.Hüseyin Balcı- CGP Erzincan İl Yön. Kur. Üyesi, Manifaturacı

2. Fehmi Bilyay - CGP Erzincan İl İdare Kur. Üyesi, Emekli Albay

3. M.Naci Aydın- CGP Erzincan İl Yön. Kurulu Üyesi, Müteahhit

Demokratik Parti Milletvekili Kesin Aday Listesi

1. Hakkı Karatepe, Tüccar

2. Nazım Arslan, Esnaf

3. Ömer Doğan, İşçi

Milli Selâmet Partisi Milletvekili Kesin Aday Listesi

1. Şerafettin Güner, Emekli Albay

2. Yüksel Yalçınkaya, TRT Sivil Savunma Uzmanı

3. Zühtü Kurt, Ziraat Teknisyeni

Milliyetçi Hareket Partisi Milletvekili Kesin Aday Listesi

1. A. Samet Çakmak, Ziraat Teknisyeni

2. Mahmut Bedirhanoğlu, Sendikacı

3. M. Feyzi Başaran, Serbest

Türkiye Birlik Partisi Milletvekili Kesin Aday Listesi

1. Niyazi Bahadır, Tüccar

2. Kazım Can, Tüccar

3. Seyit Alı Sarıkaya, İşçi

Yedi partiden yirmi bir adayın yarıştığı seçimin kesin olmayan sonuçlarına göre, Erzincan'da CHP 2, AP 1 milletvekili kazanmıştır. Alınan seçim sonuçları sonrası, CHP İl Başkanı Hüseyin Tınaztepe, bir bildiri ile seçim sonuçlarını değerlendirmiş ve Erzincan halkına verdiği destekten dolayı teşekkür etmiştir⁴.

CHP, 1977 seçimlerinde Türkiye genelinde % 41.4 oy alarak birinci parti olmuş, ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluk olan 226 milletvekilliğine ulaşamamıştır. AP % 36.9 ve MHP % 6.4 oy alarak seçimden kazançlı çıkarken, MSP ise oy kaybetmiştir (Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 2012:582). MSP'nin ciddi oy kaybında, MHP'nin "Türklük" temasına ilave olarak "İslamcılık" temasını da işlemesinin önemli etkisi olmuştur (Sarıbay, 1985:165). Sağ kanat partileri arasında siyasal parçalanma sürdüğünden, sol kanatta en büyük kitle partisi olan CHP yine birinci parti olmuştur.

⁴"*Milli iradenin gerçekleştiği ilimizde, gönül veren tüm inançlı ve ilerici yurttaşlarımızın CHP vermiş olduğu oylarla 73 seçimlerine nazaran, oylarımızda 10,000 oy artışı ve 43,000 civarında oy olmuştur. İlimizde olduğu gibi, bu artış tüm Türkiye'de aynı boyutlara ulaşmıştır. Bu vesile ile iktidar olduğumuzu şimdiden Sayın Erzincanlı vatandaşlarımıza duyurur, saygı ve sevgilerimle, barış, özgürlük ve kardeşlik ortamı içerisinde hizmet edeceğimizi belirtir, tüm Erzincanlı hemşerilerimize minnet ve şükranlarımı sevgi ve saygılarımı iletirim.*" (Bkz: *Erzincan'ın Sesi*,6 Haziran 1977)

AP'nin, Demokrat Parti'nin adeta devasa sayılan seçmen kitlesinin tamamına yaslanarak seçimleri rahatça kazanabildiği eski günler geride kalmıştır (Koçak, Star Gazetesi,7 Haziran 2014). Geçerli oyların % 78.25'si iktidar adayı iki büyük partide toplanmış, % 21.75'lik oran diğer altı parti ile bağımsızlar arasında dağılmıştır. 1973 seçimlerine göre iki büyük partinin oy oranındaki bu artış geçen yasama döneminin hükümet bunalımlarına bir tepki olarak açıklanabilir. Seçmenlerin büyük bir çoğunluğu oylarını tek parti iktidarı oluşturma yönünde kullanmışlardır. Seçim sonuçları iktidar adayı partilerden hiçbirinin Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunu kazanmasına yetmemiş ve Millet Meclisi'nin 450 sandalyesi, AP 189, CHP 213, CGP 3, DP 1, MHP 16, MSP 24 milletvekili kazanarak paylaşılmıştır. Bu sonuçlar 1961'den itibaren yapılan beş genel seçimde üçüncü kez hiçbir partinin tek başına hükümet kurmasına olanak vermeyen bir parlamento aritmetiğini de ortaya çıkarmıştır (Türk, 1979: 39).

5 Haziran 1977 Seçimleri, Erzincan'da bazı adayların partileri tarafından veto edildiği, mezhepsel kutuplaşma dolayısıyla Bülent Ecevit'in mitinginde olayların çıktığı, bazı seçmen listelerinin çalındığı ve birçok seçmen kartının vatandaşlara ulaştırılamadığı tartışmalarının gölgesinde geçmiştir. Bütün bu iddia ve tartışmalara rağmen, Erzincan'da 1977 seçimlerine katılım oranı, öncesinde yapılan 1973 ve 1969 seçimlerine göre yükselerek, %71,3 seviyesinde olmuştur. Seçimlerde CHP, AP ve MHP oylarını ve oy oranlarını artırırken; Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Demokratik Parti, Türkiye Birlik Partisi ve de özellikle MSP oy oranında ve oy

sayısında büyük ölçüde kayba uğramıştır. MHP, birçok ilde olduğu gibi Erzincan'da da oylarını artırmıştır. 1977 seçimlerinde özellikle Alevi yurttaşların yoğun olarak yaşadıkları kentlerde, tepkisel Sünni yurttaşların oyları MSP'den önemli ölçüde kopmuş ve MHP çevresinde birikmiştir. Örneğin, Erzincan'da 1973 ve 1977 seçimlerinde MSP ve MHP milletvekili çıkarmamasına rağmen, MSP'nin 1973'te 12.704 (%16.1) olan oyu, 1977'de 5.622'ye düşmüş (%5.9), MHP'nin ise, 3.473 olan oyu (%5.6) 18.180'e yükselmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında MHP'nin giderek dini değerleri öne çıkarmasının yanında, kapitalist ekonomik düzenin çelişkilerine yaptığı eleştirilerin etkili olduğu ileri sürülebilir. Diğer yandan MHP'nin AP tabanından da MSP kadar olmasa bile oy aldığı ve özellikle bu dönemde artan şiddet ortamının radikalleştirdiği sağ oyların AP'den MHP'ye doğru kaydığı söylenebilir (Uzun, 2011:2). Bu seçim, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Türkiye Birlik Partisi'nin silinmesi ile sonuçlanmıştır. Seçim sonuçlarına göre; AP, CHP, CGP, DP, MSP, MHP ve TBP'den, toplam 21 milletvekili adayının yarıştığı Erzincan'da; 43,812 oy, %45,4 oy oranı ile CHP 2 milletvekili; 26,918 oy, %27,9 oy oranı ile AP ise 1 milletvekili kazanmıştır. CGP, DP, MSP ve TBP 1973 seçimlerine göre büyük oy kaybı yaşamış, MHP ise oylarını yaklaşık altı kat artırmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011:49). CHP'den Lütfü Şahin ile Nurettin Karsu, AP'den ise Timuçin Turan milletvekili seçilerek XVI. dönem milletvekilleri olarak mecliste Erzincan'ı temsil etmeye hak kazanmışlardır (Erzincan'ın Sesi, 7 Haziran 1977:1).

SONUÇ

1977 Ekim ayında yapılması gereken seçimler, AP ve CHP'nin girişimleri sonrasında Haziran ayına alınmıştır. Seçim tarihi kesinleştikten sonra başlayan propaganda dönemi, Türkiye'de çok partili dönemde yaşanan en gergin seçim süreci olmuştur. Altmışların sonundan başlayarak hızlı bir ivme kazanan sol cereyanlara karşı, devleti ve rejimi koruma adına saf tutan milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerin rekabeti giderek sertleşmiştir. Bu süreçte siyasi partiler birbirleriyle konuşacak hiçbir şeyleri olmayan düşmanlar görüntüsüne bürünmüştür. Partilerin söylemleri, savunulan pozisyonlar üzerinde geri adım atılması mümkün olmayan mutlak pozisyonlar haline gelmiştir. Modern demokratik sürecin temel dinamiği olan iletişim kanalları kapatılmış ve süreç; ortak noktanın aranmadığı, farklılıkların abartıldığı bir kargaşaya dönüştürülmüştür. 1969 seçimleri öncesinde, seçim sisteminde yapılan değişikliklerle küçük partilerin meclise girmesi zorlaştırılmış, bu gelişme de siyasi arenada yeni sıkıntılar doğurmuştur. 12 Mart sonrasında yapılan anayasa değişiklikleri ile yürütmeyi güçlendirme ve devleti etkinleştirme hedefi de beklenen sonucu vermemiştir. 1973 seçimleri sonrasında koalisyon hükümetleri dönemi başlamış, bu süreç istikrarsızlığı ve çatışmayı daha da arttırmıştır. O döneme kadar sol cemahta legal siyaset ve devrimci yaklaşım arasında yaşanan rekabette, devrimci unsurlar güç kazanmıştır. Yine bu dönemde işçi olayları ve sendikal faaliyetlerdeki artış, sendikaların politize olması, toplumsal barış ve asayiş üzerinde ayrı bir tehdit oluşturmuştur. Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'nun kimi şehirlerinde var olan heterojen mezhepsel yapı, siyasal

kamplaşmadan fazlasıyla etkilenmiştir. Tokat, Çorum, Sivas, Erzincan, Erzurum, Tunceli, Malatya, Maraş gibi illerde ortak bir yaşam süren Sünni ve Alevi kesimlerde siyasal tercih olarak, genellikle Sünniler sağ ve muhafazakâr, Aleviler ise sol politik söylemleri desteklemiştir.

Erzincan yetmişli yıllardaki siyasal kamplaşmadan en fazla etkilenen şehirlerden birisi olmuştur. 1975 Şubat ayında yaşanan olaylar, Alevi ve Sünni kesimlerin ayrışmasında önemli bir rol oynamıştır. Yüzyıllardır birlikte barış içerisinde yaşayan bu insanların ayrışması ve birbirinden uzaklaşmasında bu dönem siyasi yapının faaliyetleri ve söylemleri önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla 1977 seçim süreci Erzincan'da da oldukça gergin geçmiştir. Bu süreçte Erzincan'da partilerin propaganda çalışmaları ayrışmayı hızlandırmıştır. Benzer şehirlerde de olduğu gibi Erzincan'da özellikle CHP ile AP, AP ile MSP, CHP ile MSP ve AP ve MHP ile CHP arasında yoğun bir rekabet, zaman zaman da çatışmaya varan gerginlikler yaşanmıştır. Ulusal basında olduğu gibi Erzincan yerel basınında da toplumsal gerilimin temel sebeplerinden birisi olarak, emperyalist ülkelerin Türkiye üzerindeki emelleri gösterilmiştir. Bu yadsınamaz bir gerçek olsa da emperyalizmin bu tarz tuzaklarına kaçınıcı kez düşüldüğü ve buna karşı politika geliştirme ve uygulama sorumluluğunda olan siyaset kurumunun, geleneksel çatıştırma politikası ile oy devşirme kolaylığından bir türlü vazgeçemediği de ayrı bir gerçektir.

Erzincan'da milletvekili adaylarını belirleme sürecinde en önemli bunalım AP'de yaşanmış, X, XII, XIII ve XIV. dönem Erzincan

milletvekilliği yapan Sadık Perinçek'in adaylığı genel merkez tarafından veto edilmiştir. Bu gelişme üzerine Perinçek AP'den istifa ederek bağımsız adaylığını açıklamıştır. Ortaya çıkan bu durum, AP oylarının bölünmesi ve CHP'nin üç milletvekilliğini de kazanabilmesi ihtimalini doğurmuştur. Ön seçimler sonrasında CHP'den Nurettin Karsu, Adalet Partisi'nden de Timuçin Turan liste başında kalmayı başarmışlardır. Seçim sürecinin belki de en gergin anları CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in ziyareti sırasında yaşanmıştır. Gümüşhane'nin Şiran ilçesinde çıkan olaylar dolayısıyla şehre geliş gecikmiş, ertesi gün erken saatlerde yaptığı konuşmada ve sonrasında konvoy şehirden ayrılırken saldırıya uğramıştır. Erzincan'da yaşanan bu olaylar günlerce ülke gündeminde kalmış, seçim yaklaşırken partilerin birbirlerini suçlama malzemesi olarak kullanılmıştır.

Erken seçim kararı, ortaya çıkan siyasi, sosyal, ekonomik ve ideolojik bunalımı çözmek adına tek çare olarak düşünülmüşse de, seçim sürecinde yaşanan olaylar, var olan bunalımı daha da arttırmıştır. Özellikle propaganda döneminde siyasilerin kullandığı dil, toplumsal ayrışmayı daha da arttırmış, bu da ideolojik ve mezhepsel gruplaşmayı radikalize etmiştir. 1975 Şubat ayında Erzincan'da yaşanan olaylar sonrasında Sünni ve Alevi kesimler arasında başlayan ayrışma, seçim sürecindeki olaylarla daha da artmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2014). Modern Türkiye'nin Oluşumu, 12. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları,
- Ataay, F. (2006). 12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978–1979 CHP Hükümeti, Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Çavdar, T. (2008) Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze), 4. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Gülbay, A. (2017) 12 Mart' tan 12 Eylül' e Türkiye' de Seçimler Ve Sonuçları, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Gülen, A. (2019). Siyasî Partilerin Propagandaları Ekseninde 1977 Genel Seçimi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Güz, Sayı: 65, 119-157.
- Keskin, Y.Z. (2011). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı.
- Koçak, C. (2014). CHP'ni Kazandıği Son Seçim...,Star Gazetesi, 7 Haziran.
- Sarıbay, A.Y. (1985). Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örnek Olayı, İstanbul: Akan Yayıncılık.
- <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc>,
- Türk, H.S. (1979). Nasıl Bir Seçim Sistemi?, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:36, Sayı:01, 39-82.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923–2011, Ankara:Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Uzun, T. (2011). Türk Siyasal Yaşamında MHP, Türk Yurdu Dergisi, Eylül, Sayı 289, Ankara.
- TBMM. (2012). Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm

Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi
Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt 1, Ankara.

Gazeteler

Erzincan'ın Sesi, 20 Nisan 1977, 21 Nisan 1977, 22 Nisan 1977, 23 Nisan 1977, 25
Nisan 1977, 26 Nisan 1977, 27 Nisan 1977, 28 Nisan 1977, 29 Nisan 1977,
3 Mayıs 1977, 10 Mayıs 1977, 13 Mayıs 1977, 17 Mayıs 1977, 24 Mayıs
1977, 30 Mayıs 1977, 31 Mayıs 1977, 1 Haziran 1977, 2 Haziran 1977, 3
Haziran 1977, 4 Haziran 1977, 6 Haziran 1977, 7 Haziran 1977.

Günaydın, 17 Mayıs 1977.

Milliyet, 28 Nisan 1977, 29 Nisan 1977, 30 Nisan 1977.

Resmi Gazete, Sayı: 15936, 13.05.1977.

Resmi Gazete, Sayı: 15943, 21.05.1977.

EKLER:**Tablo 1.**

Erzincan 1977 İl Seçim Sonuçları					
Yıl:	1977	Katılım Oranı:	% 71,31		
Toplam Sandık Sayısı:	796	Milletvekili Sayısı:	3		
Toplam Seçmen Sayısı:	138646	Nüfus:	184947		
Toplam Kullanılan Oy:	98870	Seçmen / Nüfus Oranı:	% 64,56		
Toplam Geçerli Oy:	96518	GSYİH Payı:	% 3,05		
1977 Yılı Erzincan İl Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları					
	Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy	Grafik	M.V. Sayısı
	CHP	% 45	43,812	%45,4	2
	AP	% 27	26,912	%27,9	1
	MHP	% 18	18,180	%18,8	0
	MSP	% 5	5,662	%5,9	0
	CGP	% 1	981	%1	0
	DP	% 0	629	%0	0
	TBP	% 0	336	%0	0
	TİP	% 0	0	%0	0
	BAĞ	% 0	0	%0	0

Tablo 2.

1977 Yılı Erzincan İli Milletvekilleri:					
Parti Adı		Milletvekilleri			
	Cumhuriyet Halk Partisi	Lütfi ŞAHİN			
	Cumhuriyet Halk Partisi	Nurettin KARSU			
	Adalet Partisi	Timuçin TURAN			
1977 Seçimlerinde Erzincan'ın İlçelerinin Oy Dağılımı					
İlçe		Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy	Grafik
Çayırılı		CHP	% 51	5,414	%51
İliç		AP	% 50	2,403	%50
Kemah		CHP	% 50	3,351	%50
Kemaliye		CHP	% 37	1,664	%37
Merkez		CHP	% 43	21,276	%43
Refahiye		CHP	% 37	3,795	%37
Tercan		CHP	% 57	6,699	%57

Tablo 3.1950-1977 Yılları Arasında Erzincan İli Milletvekili Dağılımı

	1950	1954	1957	1961	1965	1969	1973	1977
Adalet Partisi					2	2	1	1
Cumhuriyet Halk Partisi	5	1	6	2	1	2	2	2
Demokrat Parti		4						
Yeni Türkiye Partisi				2	1			
Toplam	5	5	6	4	4	4	3	3

Kaynak:<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Erzincan.pdf>

Kaynak: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/>

BÖLÜM 2

İTALYA CUMHURBAŞKANI GIOVANNI GRONCHI’NİN TÜRKİYE ZİYARETİ VE ZİYARET PROGRAMI¹

Öğretim Görevlisi Dr. Yelda TUTAR SERTER²

¹ Bu Çalışma 7-8 Aralık 2020 tarihinde gerçekleşen 7. Uluslararası Avrasya Bilimsel Araştırmalar ve Güncel Gelişmeler Bakü/Azerbaycan Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Çanakkale, Türkiye, yeldatutar@comu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-0198-8589

GİRİŞ

Trablusgarp savaşında Osmanlı Devleti'ni mağlup ederek Afrika'dan çıkmasına neden olan İtalya, Birinci Dünya Savaşında da Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen İtilaf Devletleri'nin yanında yer almıştır. Anadolu'da toprak kazanmak umuduyla imzaladığı gizli antlaşmalardan bir sonuç çıkmayınca³ İtilaf Devletlerine olan güveni sarsılan İtalya, Kurtuluş Savaşı'nda varlık göstermemiştir. 1928 yılında Türkiye ve İtalya arasında imzalanan dostluk antlaşması ilişkilerin seyrini değiştirmiş olsa da Türkiye İtalya'ya her zaman temkinli yaklaşmıştır. Özellikle Mussolini Dönemi'nde ilişkiler inişli çıkışlı seyretmiştir.

1928 antlaşmasından sonra, Türkiye ile İtalya arasında “göreceli barış dönemi” başlamış ve karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Bu dönemde İtalya'dan Türkiye'ye yapılan en yüksek düzeydeki ziyaret İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi'nin Türkiye seyahatidir. Ankara'da, 19 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa ve diğer yetkililerle görüşen Grandi'nin resmî ziyareti dünya basını tarafından yakından izlenmiştir. Türkiye-İtalya arasındaki ilişkiler bu ziyaretler ile pekişmiş, karşılıklı ziyaretler cumhurbaşkanları düzeyinde de yapılmıştır. İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın davetiyle Türkiye'ye gelmiş ve dört günlük seyahatte çok önemli kararlar alınmıştır.

³ İtalya, yapılan bu gizli antlaşmalarda savaş öncesi faaliyette bulunduğu bölgeleri nüfuz alanı olarak seçmiştir. Bkz. İsrail Kurtcephe, Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), TTK Yayını, Ankara, 1995.

1. Giovanni Gronchi ve Ankara Programı

Giovanni Gronchi'nin Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın davetiyle gerçekleştirdiği Ankara seyahatine yönelik Türkiye'de ve İtalya'da farklı yorumlar yapılmıştır. Siyasi çevrelerin kanaatine göre, Ankara'ya yapılan bu ziyaretin dışarıdan görüldüğünden daha derin anlamı bulunmaktaydı. Cumhurbaşkanı'nın bir yıl içinde ikinci defa⁴ Ortadoğu istikametinde seyahate çıkması siyasi çevreler tarafından bölgedeki güç dengelerinin sağlamlaştırılması olarak yorumlanırken Roma'da ki resmi çevreler Ankara seyahatinin de İran seyahati gibi önceden kararlaştırılmış normal bir resmi ziyaret olduğunu belirtmişlerdir. Siyasi çevreler ise bu fikre katılmayarak Cumhurbaşkanı'nın ziyaretinin Ortadoğu'da İtalya'ya önemli bir rol kazandırmaya çalışmasının bir başka şekli olduğunu söylemişlerdir. İtalya'nın Suriye-Türkiye ihtilafında arabuluculuk etmek istediği NATO ülkeleriyle Arap âleminin arasını bulmaya çalıştığı bilinmekteyse de resmi çevreler bu görüşü şiddetle yalanlamışlardır. Siyasi çevrelerde belirtildiğine göre İtalya'nın Ortadoğu'ya ilgisi siyasi olduğu kadar daha çok iktisadi sebeplere dayanmaktaydı. Bu çevrelere göre İtalyan iş adamları Ortadoğu'da zengin pazarlar peşinde koşmakta ve hükümeti bu yolda kendilerine yardım etmesi için sıkıştırmaktaydı. (Cumhuriyet, 11 Kasım 1957: 1-5).

Cumhurbaşkanı Türkiye seyahatinde geniş bir ekip eşlik etmiştir. (Ekselans İtalya Reiscumhuru ile Madame Giovanni Gronchi'nin

⁴ İtalyan Cumhurbaşkanı'nın ilk seyahati İran'a yapılmıştır.

Türkiye'yi Ziyaretleri Programı, 1957: 3).⁵ Başvekil muavini ve Hariciye vekili Giuseppe Pella, İtalya Büyükelçisi Ekselans Kont Luca Pietromarchi, Riyaset-i Cumhur Umumi Katibi Dr. Oscar Moccia, Protokol Şefi Ekselans Corrado Baldoni, Riyaset-i Cumhur Askerî Müşaviri Amiral Luciano Bigi, Hariciye Vekaleti Hususi Kalem Müdürü Ekselans Erasmo Caravale, Riyaset-i Cumhur Siyasi Müşaviri Ekselans Tristram Alvise Cippico, Hariciye Vekaleti Siyasi İşler Dairesi Genel Müdür Muavini Ekselans Carlo Alberto Straneo, Büyükelçilik Müsteşarı Hariciye Vekaleti İktisadi İşler Dairesi Genel Müdür Yardımcısı M. Roberto Ducci, Riyaset-i Cumhur Askerî Müşavir Muavini General Bruno Ungaro, Riyaset-i Cumhur Emniyet Servisleri Şefi Dr. Vincenzo De Stefano, Riyaset-i Cumhur Doktoru Dr. Mario Colesanti, Hariciye Vekaleti Protokol Dairesi Elçilik Müsteşarı M. Franco Maccaferri, Riyaset-i Cumhur Basın Bürosu Şefi Gianfranco Merli, İtalya Büyükelçisinin eşi Kontes Luca Pietromarchi.

Türkiye, misafirlerine rehberlik ve refakat etmeleri için sivil ve askerî mihmandarlar görevlendirmiştir. Sivil mihmandar olarak NATO Dairesi Genel Müdür Muavini Necdet Özmen, askerî mihmandar olarak ise Tuğgeneral Fazıl Çiloğlu, Albay Turgan Birmen, Yarbay Hüseyin Kutval görevlendirilmiştir. Bayan Veysel Versan ise Madame Giovanni Gronchi'ye mihmandar olarak atanmıştır. (Gronchi'nin Türkiye'yi Ziyaretleri Programı, 1957: 4).

⁵ Adı geçen kaynak metin boyunca "Gronchi'nin Türkiye'yi Ziyaretleri Programı" şeklinde kullanılmıştır.

İtalyan Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi 11 Kasım 1957 Pazartesi günü Ankara Esenboğa havaalanında büyük bir merasim ve halkın tezahüratlarının yanında 21 pare top atışı ile karşılanmıştır. Esenboğa havaalanı Türk ve İtalyan bayraklarıyla donatılmıştır. İtalyan Cumhurbaşkanı ve erkanını taşıyan uçağın Türk semalarına girmesiyle Türk Hava Kuvvetlerine ait jet uçakları iki ayrı koldan karşılama yapmışlardır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eşi de karşılama merasiminde hazır bulunmuşlardır. (Gronchi'nin Türkiye'yi Ziyaretleri Programı, 1957, s. 7; Milliyet, 11 Kasım 1957: 1).

Celal Bayar'ın arkasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes ve eşi, Hariciye Bakanı ve eşi, Heyeti Vekile üyesi, İtalya'nın Ankara Büyükelçisi ve eşi, Roma Büyükelçisi Cevad Açıklım, Cumhurbaşkanlığı genel kâtibi, Cumhurbaşkanlığı kalemi özel müdürü bulunmuşlardır. İstiklal Marşı ile birlikte İtalyan Marşını da çalan bando eşliğinde İhtiram kıt'ası teftiş edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi başkan yardımcıları, askerî ve mülkî amirler İtalyan Cumhurbaşkanı'na tanıtılmıştır. Askerî erkân içinde; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Kumandanları, Jandarma Genel Kumandanı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ikinci reisi, Milli Müdafaa Vekâleti Müsteşarı bulunurken Mülki erkânda; Temyiz mahkemesi başkanı, Şurayı devlet reisi, Divan-ı muhasebat reisi, Cumhuriyet baş müddeiumumisi, Ankara Üniversitesi Rektörü, Başvekâlet müsteşarı, Hariciye vekâleti umumi kâtibi, vekâletler müsteşarları, Emniyet Genel Müdürü bulunmuştur. (Gronchi'nin Türkiye'yi Ziyaretleri Programı, 1957: 8-9; Milliyet, 12 Kasım 1957: 1-5).

İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi Esenboğa'daki karşılama merasimi sonrasında Ankara radyosunda Türk halkına hitaben şu beyanatta bulunmuştur;

“Türkiye Reisi Cumhurbaşının davetlisi olarak Ankara'ya gelmekten ve bu büyük memleketi bizzat tanımaktan bilhassa memnunum. İtalya Türkiye'ye, her iki memleketin dahil olduğu birçok milletlerarası topluluklar içinde olduğu gibi karşılıklı olarak çok cepheli ve daima mesut bir iş birliği şeklinde tecelli eden uzun bir maziye dayanan samimi ve yapıcı bir arkadaşlıkla bağlıdır. Bu milletlerarası toplulukların başında Türkiye'nin yetkili bir üye olarak bulunduğu Atlantik antlaşması gelmektedir. Türk halkını, kendi geniş imkanları ile kuvvetlendirmek ekonomik ve sosyal bünyesini modernleştirmek için sarf ettiği ve halen sarf etmekte olduğu büyük gayretlerden haberdar bulunuyorum. Bazı cihetlerden Türkiye'ninkilere benzer meselelere sahip olan İtalya bu gayreti gayet iyi bilmektedir ve takdir etmektedir. Bu candan alâka ile önümüzdeki günleri geçirmeye, zamanımızın azlığı nispetindeki imkanlardan faydalanarak halkınızın gerçekleştirdiklerini yakından bizzat müşahede etmeye hazırlanıyorum. Türkiye Cumhurbaşınının, hükümetinin ve Türk milletinin daha şimdiden gösterdikleri candan hüsnü kabule teşekkürlerimi arz eder size İtalya'nın samimi selamlarını getirdiğimi bildirmek isterim. Bu ziyaretin yalnız her iki memleket için hayırlı neticeler husule getirmekle kalmayacağını aynı zamanda Yakın Şarktan Akdeniz Afrika'sına kadar uzanan komşu memleketler halkına da hür ve barışçıl bir yaşayış temininde faydalı bir yardımı olacağına eminim.” (Cumhuriyet, 12 Kasım 1957: 3).

İlk karşılama töreninde Jaketatay⁶ ve büyük üniforma merasim elbisesi giyilmesi zorunlu tutulurken misafirler için hazırlanan Hariciye köşküne kadar resmî alay hazırlanmış ve alaya dahil olmayan araçların resmî alayın alanı terkine kadar bekletilmeleri sağlanmıştır.⁷ Resmî alaya katılacak olan kişiler belirlenen arabalara bindikten sonra Esenboğa Havaalanı'nın şeref salonunda bekleyen Gionchi ve eşi de kendilerine hazırlanan araçlarla havaalanından ayrılmışlardır.

Aynı gün saat 16.30'da heyet Anıtkabir'i ziyaret ederek kabre çelenk sunmuşlardır. (Cumhuriyet, 12 Kasım 1957: 1-5). Misafirleri Anıtkabir'in girişinde Hariciye vekili, Protokol genel müdürü ve Garnizon komutanı karşılamıştır. Kıyafet ise jaketatay ve büyük üniforma merasim elbisesi olmuştur. Saat 17.45'de İtalya Cumhurbaşkanı ve eşi Hariciye köşkünde yabancı diplomatik misyon şeflerini ağırlamışlar, akşam yemeğinde ise Çankaya köşkünde Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eşi Reşide Hanım tarafından verilen ziyafete katılmışlardır. Akşam yemeğinde giyilecek kıyafet şu şekilde belirlenmiştir; Frak, beyaz yelek, büyük üniforma salon kıyafeti, istiklal madalyası, nişan.

Çankaya'daki ziyafette Cumhurbaşkanı Celal Bayar bir konuşma yaparak İtalyan Cumhurbaşkanı'na selamlamış ve iki millet arasındaki kardeşlik ve dostluk hislerini belirttikten sonra şunları söylemiştir; (Cumhuriyet, 12 Kasım 1957: 3).

⁶ Resmi ziyaret ve davetlerde erkeklerin giydikleri, arkası yırtmaçlı, etekleri uzun ve ön köşeleri yuvarlak kesilmiş ceket.

⁷ Bkz: Ek-1.

“İtalyan-Türk dostluğu, içinde yaşadığımız bölgenin ve dahil olduğumuz hür milletler camiasının halen muhat bulunduğu tehlikeli şartlar muvacehesinde bilhassa ehemmiyeti haizdir. Filhakika şahidi olduğumuz son hadise ve inkişaf lar sulh, hürriyet ve istiklali her şeyin üstünde tutan milletlerin her zamandan daha ziyade müteyakkız olmaları ve kuvvetlerini birleştirmeye hız vermeleri lazım geldiğini sarahatle ortaya koymuştur. İtalya ile Türkiye'nin bu tehlike ve tehditlere karşı, diğer müttefikleri ile birlikte azimle durmak kararında olmaları ve hür milletler safında kendilerine düşen vazifeleri fedakarlıkla kabul etmeleri sulhsever milletler camiasını koruyan manzumenin kuvvet ve tesir derecesini ehemmiyetli nispette arttırmaktadır.” (Cumhuriyet, 12 Kasım 1957:3).

12 Kasım Salı günü saat 9.30'da belediye başkanının başkanlığında belediye meclisinden oluşturulmuş bir heyet tarafından Gronchi'ye “Ankara şehri fahri hemşehrilik” payesi verilmiştir. İki milletin devlet başkanları merasim salonuna birlikte gelmişler, Ankara Valisi Kemal Aygün bir konuşma yaparak Ekselans Gronchi'yi selamlamış ve kendisine fahri hemşehrilik payesini takdim etmiştir. Bunun üzerine Gronchi de konuşmasına teşekkür ederek başlamış ve şöyle devam etmiştir;

“Dahiyane eserleri ile modern dünyanın en mümtaz devlet adamı bulunan Atatürk'ün müsbet eserler vadeden izinde yürüyen Türk milleti onu her sahada başarılar a eriştirecek ve çok uzak mesafelere götürece k olan nurlu yolu takip etmektedir. Bu yeni ruhtan ilham alan Türk devlet adamları cesur ve metin Türk milletini terakkinin yüksek

mertebesine eriştirerek böylece en asil kültür ananelerinin ve sanat fikirlerinin beşiği olan bu toprakları meşhur kılan en eski medeniyetin eserlerini de devam ettiriyorlar. Bir İtalyan olarak ve daima kültür menbalarından feyz almış bir devletin reisi olarak şeref dolu bir mazinin şahidi müstesna abideleri ile bizleri ruhen yaklaştıran Ankara şehrinin fahri hemşeriliğini kabul etmekten büyük bir haz ve şeref duyuyorum. Bu maziyi ve iki memleketin Akdeniz medeniyetinin müşterek kıymetleri içinde yaşamak ve gelişmek azmini aramızdaki iş birliğinin devamlılık ve önemini en bariz bir delili telakki eyliyorum.” (Cumhuriyet, 13 Kasım 1957; Zafer, 13 Kasım 1957; Ulus, 13 Kasım 1957).

Törenin sonunda Gronchi’ye Hacıbektaş taşından yapılmış ve üzerinde Ankara kalesinin kabartma tasviri bulunan şık bir kutu hediye edilmiştir.

Saat 11.00’de Çankaya’da cumhurbaşkanlarının katılımıyla bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya cumhurbaşkanlarının dışında Başbakan Adnan Menderes, İtalya Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Ekselans Guisepe Pella, Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Dışışleri Bakan Vekili Ethem Menderes, Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Melih Esenbel, Roma Büyükelçisi Cevad Açıkalın, İtalyan Ankara Büyükelçisi Ekselâns Kont Pietrcmarchi, Dışışleri Bakanlığı ilgili daire genel müdürleri ve misafir devlet başkanının refakatindeki kişiler katılmıştır. (Cumhuriyet, 13 Kasım 1957: 1; Milliyet, 13 Kasım 1957:1)

Bu toplantıda, Türkiye ve İtalya arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin daha sağlam hale getirilmesi meselesi görüşülmüştür. Bu bağlamda toplantıda özellikle Ortadoğu anlaşmazlığı ve Suriye gibi meseleler üzerinde durulmuştur.

16.30'da Hariciye Köşkü'nde İtalyan Cumhurbaşkanı bir başka toplantı daha yapmıştır. Türk İtalyan dostluk ve ittifakının her sahadaki iş birliğinde hizmetleri bulunan hükümet erkânı, ilim adamları, sivil ve askerlerden oluşan kişilere nişan ve rütbelere vermiştir.⁸ (Cumhuriyet, 13 Kasım 1957: 5).

Bu toplantıdan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan tarafından Marmara köşkünde ikinci çayı verilmiştir. Akşam yemeği ise İtalya Büyükelçiliği'nde gerçekleştirilmiştir. Bu davet Celal Bayar ve eşi şerefine İtalyan Cumhurbaşkanı Gronchi tarafından tertip edilmiştir. Yemeğin ardından resmî kabul planlanmış ve kıyafet olarak Frak, beyaz yelek, büyük üniforma salon kıyafeti, istiklal madalyası, nişan belirlenmiştir. (Gronchi'nin Türkiye'yi Ziyaretleri Programı, 1957: 10-11).

Aynı gün İtalyan Cumhurbaşkanı'nın eşi Kız Teknik Öğretmen Okulunu ziyaret ederek atölyeleri gezmiş ve kendisine Türk işlemeli keten bir örtü hediye edilmiştir. (Cumhuriyet, 13 Kasım 1957:5).

⁸ Büyük Haç nişan verilen kişiler; Refik Koraltan, Fatın Rüştü Zorlu, Ethem Menderes, Şem'i Ergin ve Cevad Açıkalm. Grand Officler rütbesi verilenler; Fikret Belbez, Melih Esenbel, General Fevzi Mengüç, Zeki Konuralp, Hasan Esad Işık, Hüveyda Mayatepek, Cemal Gökten Kemal Aygün, Muhiddin Akyavuz, Munis Faik Ozansoy, Prof. Zihni Erençin Kadri Yörükoğlu, Veysel Versan, Faruk Berkol.

13 Kasım 1957 Çarşamba günü misafirlerin şerefine şehir hipodromunda askerî resmî geçit düzenlenmiş, öğlen saatlerinde ise Giovanni Gronchi'ye Ankara Üniversitesinde Hukuk Fakültesi'nin Fahri Doktorluk payesi verilmiştir. (Ulus, 14 Kasım 1957; Zafer, 14 Kasım 1957). Törende, Yargıtay, Sayıştay ve Danıştay Başkanları, Vali ve Belediye Başkanı, Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı, Merkez Kumandanı ile kalabalık bir öğrenci grubu hazır bulunmuştur. Ankara Üniversitesi Rektörü Dr. Zihni Erencin ve Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Fazıl Berki konuşmalarıyla töreni açmışlardır. Gronchi ise Türklerin en eski çağlardan başlayarak tarihinden bahsetmiş, Fatih Sultan Mehmet'ten, Kanuni Sultan Süleyman'dan örnekler vererek sözlerini şöyle tamamlamıştır;

“Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,

Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım.”

Başbakanlıkta devlet başkanlarının katılımıyla yapılan toplantı sonrasında Başbakan Adnan Menderes ve eşi tarafından Ankara Palas salonunda resmî kabul verilmiştir. Bu davette smokin, büyük üniforma salon kıyafeti giyilmesi kararlaştırılmıştır. (Gronchi'nin Türkiye'yi Ziyaretleri Programı, 1957: 12).

2.Giovanni Gronchi ve İstanbul

Aynı günün akşamı Giovanni Gronchi ve eşi, Celal Bayar ve üst düzey yetkililer ile birlikte İstanbul'a gitmek üzere özel bir tren ile Ankara'dan ayrılmışlardır. Ankara garında yapılan programa göre⁹

⁹ Bkz: Ek-3.

İstikbal Merasiminde hazır bulunanlar selamlanarak askerî kıt'a teftiş edilmiş ve bu sırada iki ülkenin marşları çalınmıştır. Özel trenle İstanbul'a seyahat edecek olan kişilerin isimleri ve kullanacakları vagonlar programda ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.¹⁰

14 Kasım 1957 Perşembe günü saat 12.00'de Haydarpaşa garında misafirleri İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay ile İstanbul Garnizon Kumandanı karşılamış ve Bayan Gronchi'ye kırmızı ve beyaz karanfillerden oluşan bir buket takdim edilmiştir. Giovanni Gronchi ve Celal Bayar maiyetindekilerle birlikte Umur motoruna, diğer kişiler ise Acar motoruna binerek Dolmabahçe'ye geçmişlerdir. Kıyafet gündelik elbise olarak belirlenmiştir. Umur motoru, Haydarpaşa önlerinden geçerken Selimiye kışlasından atılan 21 pare top atışı ile selamlanmıştır. (Cumhuriyet, 15 Kasım 1957: 1).

Konukların Rıhtıma çıkmasıyla birlikte askerî bando İstiklal Marşı ile beraber İtalyan marşını çalmış, cumhurbaşkanları İstanbul Garnizon Kumandanı ile birlikte ihtiram kıt'asını teftiş etmiştir. Bundan sonra İstanbul vali ve belediye başkanı İstikbal Merasiminde bulunan askerî ve mülkî erkanı misafirlere takdim etmiştir.¹¹ İtalya Büyükelçisi de İtalya'nın İstanbul başkonsolosluğu erkanını Giovanni Gronchi'ye takdim etmiştir. Takdim merasiminden sonra misafirlerin konaklaması için hazırlanan Şale köşküne geçilmiştir.¹²

¹⁰ Bkz: Ek-4.

¹¹ Bkz: Ek-5.

¹² Şale Köşküne hareket eden otomobillerin ayrıntılı listesi için Bkz: Ek 6.

Öğle yemeğinden sonra Topkapı Sarayı, Arkeoloji müzesi, Ayasofya, Sultan Ahmet ve Süleymaniye camilerini ziyaret eden Giovanni Gronchi, “Casa d’Italia” da İstanbul İtalyan kolonisini ağırlamıştır.

Türk ve İtalyan cumhurbaşkanlarının katılımıyla ikinci bir toplantı yapılmış ve müzakereler sonunda uzun bir tebliğ yayınlanmıştır. Tebliğde iki ülkenin dünya meselelerinde ve bilhassa Akdeniz bölgesini ilgilendiren konularda tam görüş birliğine sahip olduklarını ve bu iş birliğinin artırılacağı vaat edilmiştir. Ayrıca iki ülkenin NATO’ya verdikleri önem doğrultusunda ve pakt dahilinde ekonomik işbirliğinin gerekliliği belirtilmiş, Ortadoğu meselelerinin incelendiği de açıklanmıştır. Ticaret, maden ve ziraatın geliştirilmesi için anlaşma sağlanmış, bu vesile ile Konya Ovası’nın sulanması ve geliştirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca İtalya, Türk vatandaşı öğrencilere tahsis edilen burs miktarlarını artırmayı kabul etmiştir. (Cumhuriyet, 14 Kasım 1957: 5; Milliyet, 14 Kasım 1957: 1).

İtalya Cumhurbaşkanı Gronchi ve eşinin İstanbul’u ziyaretlerinin bir hatırası olarak İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Gökay tarafından Paşabahçe ürünlerinden Türk motifli bir vazo, çini işi vazo, Olgunlaşma Enstitüsünde hazırlanan hediyeler, İstanbul’un rozeti ve albümleri takdim edilmiştir. (Cumhuriyet, 15 Kasım 1957: 5)

Akşam saat 22.00’de Cumhurbaşkanı Celal Bayar misafirleri şerefine Dolmabahçe Sarayı’nda resmî kabul vermiştir. 15 Kasım Cuma günü İtalyan Cumhurbaşkanı maiyetindekilerle beraber Yeşilköy Havaalanından özel uçakları ile ülkelerine dönmüşlerdir.

SONUÇ

Yabancı ülkelerin devlet başkanlarının Türkiye'ye gerçekleştirdikleri ziyaretler, Türkiye'nin gerek dış gerekse iç siyaseti hakkında bilgiler vermektedir. Ziyaretler kapsamında hazırlanan programlar, verilen söylevler ve basında yer alan haber ve yorumlar dönemin siyasi durumunu ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu ziyaretlerden biri de 11 Kasım 1957 tarihinde Türkiye'nin Akdeniz'deki komşusu, NATO'da müttefiki olan İtalya'nın Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi tarafından gerçekleştirilmiştir. Gronchi, Dışişleri Bakanı ve yanındaki 15 kişilik heyetle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın daveti ile Türkiye'ye dört günlük bir seyahat gerçekleştirmiştir.

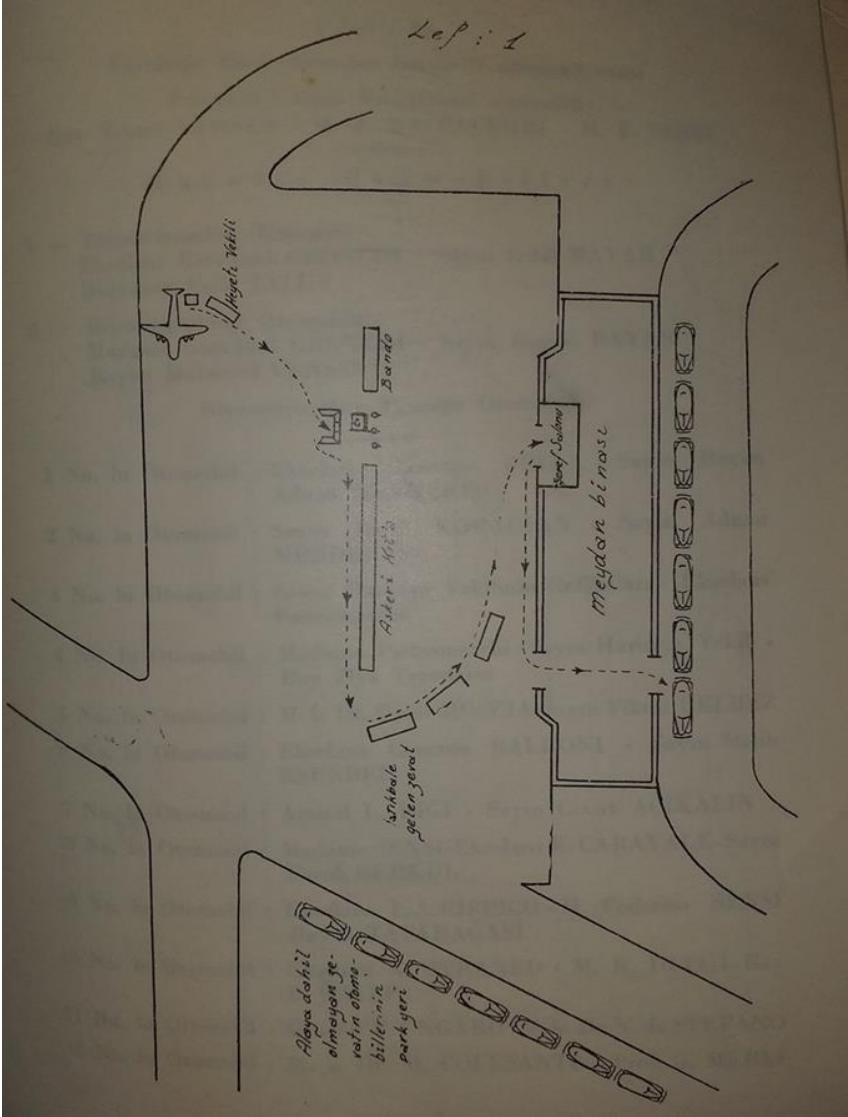
Resmî tören ve geniş halk katılımıyla karşılanan Gronchi ve eşinin Türkiye ziyareti basında geniş yer bulmuş, Türk basını İtalya için *dost*, *müttefik* gibi yapıcı ifadeler kullanmıştır. Cumhurbaşkanı ve maiyetindekiler için hükümet tarafından geniş bir program hazırlanmış, herhangi bir aksaklık meydana gelmemesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Hazırlanan programda Cumhurbaşkanı karşılayan heyette bulunacak kişilerden, programa uygun olarak giyilmesi gereken kıyafetlere kadar tüm ayrıntılar planlanmış, eklenen krokilerle de ziyaretin gerçekleşeceği yerler belirlenmiştir.

21 pare top atışı ile selamlanan Gronchi ve heyetine refakat etmesi için sivil ve askerî mihmandarlar görevlendirilmiştir. Bu ziyaretle ilgili Türk basınında çıkan haberlerde İtalyan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'yi ziyareti farklı yorumlamalara neden olmuştur. Ziyaretin

siyasi yakınlaşma olduğunu düşünenler kadar ekonomik kaygılarla yapıldığını dile getirenler de olmuştur.

İtalyan Cumhurbaşkanı'nın dört günlük seyahatinde yapılan toplantılarda Türkiye ve İtalya'nın ekonomik alanda yapacağı iş birliği konusu netlik kazanmıştır. Türkiye'nin titizlikle hazırlandığı bu seyahat ile iki ülke ilişkilerinin dostluk ekseninde devam etmesi kararlaştırılmıştır.

EK 1: 11 Kasım 1957 tarihinde Ankara Esenboğa Havaalanında Gerçekleşen Karşılama Töreni Krokisi

EK 2: Esenboğa Havaalanından Hareket Edecek Resmî Alayın Otomobil Sırası

(Lef : 2)

Esenboğa hava alanından harekette otomobil sırası

Protokol Umum Müdürünün otomobili :

Bay Veysel VERSAN - M. F. MACCAFERRI - M. F. SENSI

M u h a f ı z O t o m o b i l l e r i

A — Riyaseticumhur Otomobili :

Ekselans Giovanni GRONCHI - Sayın Celâl BAYAR
Başyaver Faik TALUY

B - Riyaseticumhur Otomobili :

Madame Giovanni GRONCHI - Sayın Reşide BAYAR
Bayan Mübeccel VERSAN

Riyaseticumhur Yaverler Otomobili

1 No. lu Otomobil : Ekselans Giuseppe PELLA - Sayın Bayan Adnan MENDERES

2 No. lu Otomobil : Sayın Refik KORALTAN - Sayın Adnan MENDERES

3 No. lu Otomobil : Sayın Hariciye Vekilinin Refikaları - Ekselans Pietromarchi

4 No. lu Otomobil : Madame Pietromarchi - Sayın Hariciye Vekili - Bay Ziya Tepedelen

5 No. lu Otomobil : M. le Dr. Oscar MOCCIA-Sayın Fikret BELBEZ

6 No. lu Otomobil : Ekselans Corrado BALDONI - Sayın Melih ESENBEL

7 No. lu Otomobil : Amiral L. BIGI - Sayın Cevat AÇIKALIN

8 No. lu Otomobil : Madame SENSI-Ekselans E. CARVALE- Sayın Faruk BERKOL

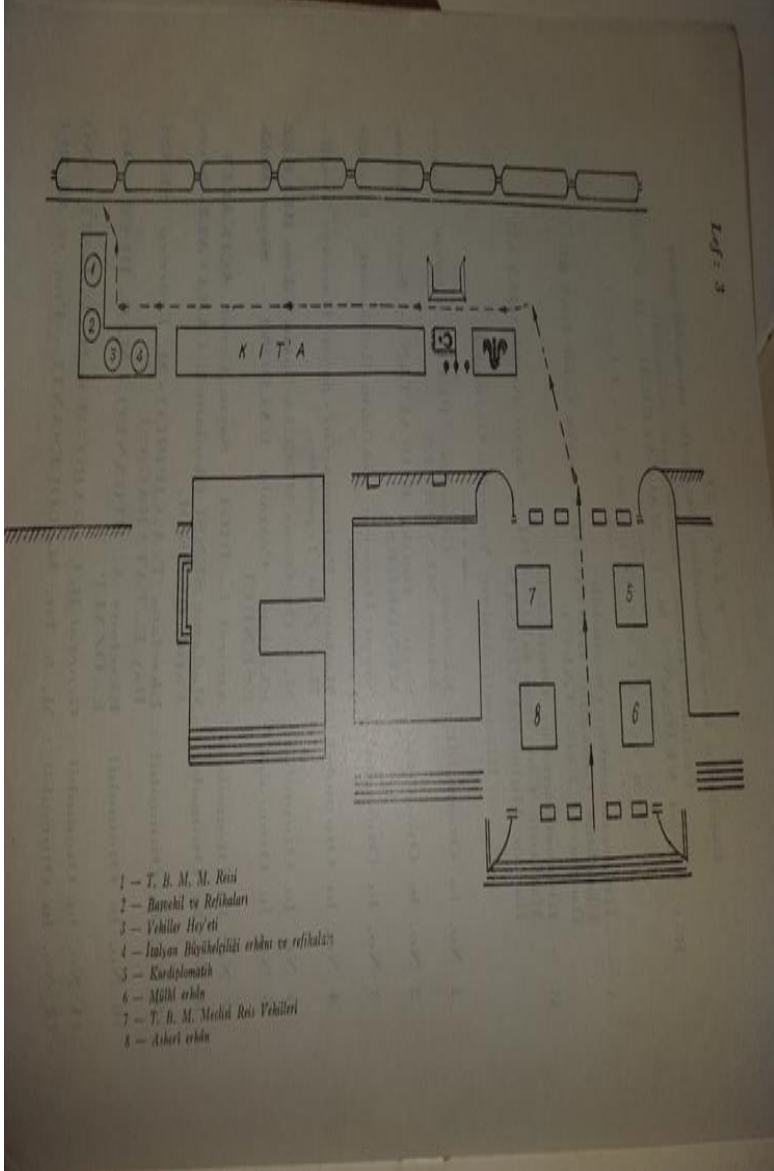
9 No. lu Otomobil : Ekselans T. A. CIPPICO - M. Federico SENSI
Bay E. TATARAGAŞI

10 No. lu Otomobil : Ekselans A. STRANEO - M. R. DUCCI- Bay E. ÖZALP

11 No. lu Otomobil : General B. UNGARO - M. le Dr. V. de STEFANO

12 No. lu Otomobil : M. le Dr. M. COLESANTI - Prof. G. MERLI

EK 3: 13 Kasım 1957 tarihinde Ankara Garı'nda yapılacak programa ait kroki.

EK 4: Özel Trenin Ankara-İstanbul Kompozisyonu.

(Lef : 4)

Hususî Trenin Ankara - İstanbul Kompozisyonu

<u>Hususî Vagon</u>	Sayın Reiscumhur Maiyetleri
<u>Vagon No: 1</u>	Ekselans Giovanni Gronchi Madame Giovanni Gronchi Dr. Colesanti
<u>Vagon No: 2</u>	Ekselans Pella Mlle. Lilia Zini M. F. Leonardi M. Randone M. Pace
<u>Vagon No: 3</u>	Ekselans Oscar Moccaia Ekselans Corrado Baldoni
<u>Vagon No: 5</u>	a) Bay Ziya Tepedelen - Bay Necdet Özmen b) General Fazıl Çiloğlu c) M. ve Mme. Sensi d) Sayın Cevat Açıkalın e) Sayın Etem Menderes f) Bayan Etem Menderes g) Sayın Fikret Belbez h) Sayın Faruk Berkol i) Prof. Recai Ergüder - Bayan Ergüder j) M. Jezzi - M. Molajoni

Vagon No: 4

- a) Prof. Gianfranco Merli
- b) M. Franco Maceferri - M. Bacci di Capaci
- c) Ekselans Carlo Alberto Straneo
- d) Mlle. Pietromarchi
- e) Madame Pietromarchi
- f) Ekselans Luca Pietromarchi
- g) Amiral Luciano Bigi
- h) Ekselans Erasmo Caravale
- i) Ekselans Alvise Cippico
- j) M. Roberto Ducci
- k) M. Vincenzo De Stefano - M. Corrado
- l) General Bruno Ungaro

D.D.Y.Vagonu

Bay ve Bayan Veysel Versan

Vagon No: 7

- a) M. Zappia - M. Corrado - M. Capocci
- b) M. Gatta - M. Campana
- c) Riyaseticumhur Yaverleri
- d) Riyaseticumhur Yaverleri
- e) Albay Turgan Birmen - Yarbay Hüseyin Kutval
- f) Basın Yayın Mensupları

Vagon No: 8

A. Tipi

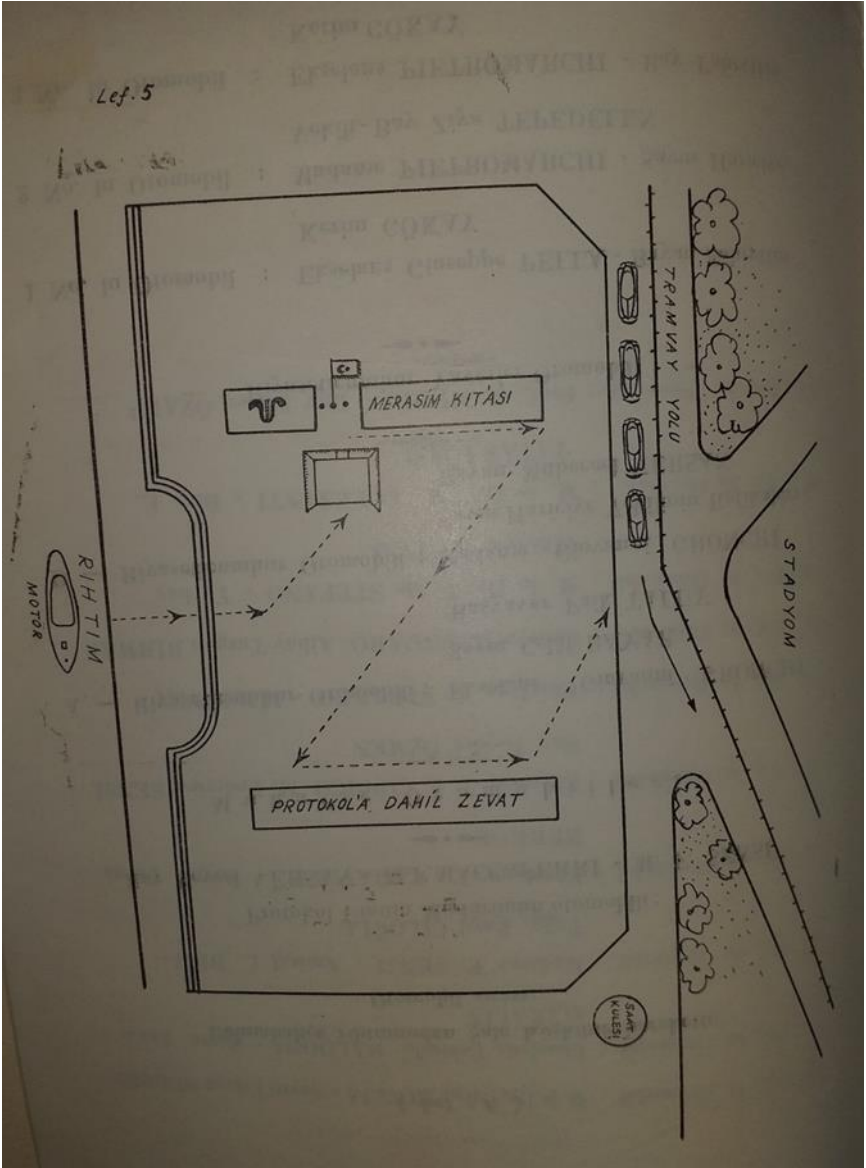
- a) Riyaseticumhur Komiserleri
- b) Hariciye Levazım Memurları
- c) Ağrlama Umum Müdürü Bay Apak
- d) Protokol Umum Md. Mua. E. Özalp
- e) Protokol Memurları
- f) Yakın Koruma
- g) Hariciye Müstahdemleri

Vagon No: 9

A. Tipi

Riyaseticumhur Müstahdemini

EK 5: İstanbul'da Karşılama Töreni Krokisi

EK 6: Dolmabahçe rıhtımından Şale Köşküne Gidecek Otomobil sırası.

(Lef : 6)

Dolmabahçe rıhtımından Şale Köşküne harekette
Otomobil sırası:

Protokol Umum Müdürünün otomobili :
Bay Veysel VERSAN - M.F.MACCAFERRI - M. F. SENSI

M u h a f ı z O t o m o b i l l e r i

A — Riyaseticumhur Otomobili : Ekselans Giovanni GRONCHI
Sayın Celâl BAYAR
Başyaver Faik TALUY

B — Riyaseticumhur Otomobili : Madame Giovanni GRONCHI
Sayın Hariciye Vekilinin Refikaları
Bayan Mübeccel VERSAN

Riyaseticumhur Yaverler Otomobili

1 No. lu Otomobil : Ekselans Giuseppe PELLA - Bayan Fahrettin
Kerim GÖKAY

2 No. lu Otomobil : Madame PIETROMARCHI - Sayın Hariciye
Vekili - Bay Ziya TEPEDELEN

3 No. lu Otomobil : Ekselans PIETROMARCHI - Bay Fahrettin
Kerim GÖKAY

- 4 No. lu Otomobil : M. le Dr. Oscar MOCCIA - Sayın Fikret BELBEZ
- 5 No. lu Otomobil : Ekselans Corrado BALDONI - Sayın Cevat AÇIKALIN
- 6 No. lu Otomobil : Madame F. SENSI - Amiral L. BIGI - Tuğg. Fazıl ÇİLOĞLU
- 7 No. lu Otomobil : Ekselans E. CARVALE - Sayın Faruk BERKOL
- 8 No. lu Otomobil : Ekselans T. A. CIPPICO - M. Federico SENSI Bay Nejdet ÖZMEN
- 9 No. lu Otomobil : Ekselans A. STRANEO - M.R.DUCCI
- 10 No. lu Otomobil : General B. UNGARO - Albay Turgan BİRMEN
- 11 No. lu Otomobil : M. le Dr. V. de STEFANO - Yarbay Hüseyin KUTVAL
- 12 No. lu Otomobil : M. le Dr. M. COLESANTI - Bay E. TATARAĞASI
- 13 No. lu Otomobil : Prof. G. MERLI - Bay Enver ÖZALP

Ek 7: Gronchi Ailesi ile birlikte. (Cumhuriyet, 11 Kasım 1957).

Dost Devlet Başkanı Gronchi ailesi efradı ile bir arada

Ek 8: Gronchi Ankara'da. (Cumhuriyet, 12 Kasım 1957).

Ek 10: Gronchi'nin Nişan takdimi. (Cumhuriyet, 14 Kasım 1957).

Ek 11: Çankaya'da Yapılan Toplantı. (Cumhuriyet, 13 Kasım 1957).

Ek 12: Cumhuriyet, 15 Kasım 1957.

KAYNAKÇA

Cumhuriyet, 11 Kasım 1957.

Cumhuriyet, 12 Kasım 1957.

Cumhuriyet, 13 Kasım 1957.

Cumhuriyet, 14 Kasım 1957.

Cumhuriyet, 15 Kasım 1957.

*Ekselans İtalya Reiscumhuru ile Madame Giovanni Gronchi'nin
Türkiye'yi Ziyaretleri Programı, (1957).*

Kurtcephe, İsrafil. (1995). *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK
Yayını, Ankara.

Milliyet, 11 Kasım 1957.

Milliyet, 12 Kasım 1957.

Milliyet, 13 Kasım 1957.

Milliyet, 14 Kasım 1957.

Ulus, 13 Kasım 1957.

Ulus, 14 Kasım 1957.

Zafer, 13 Kasım 1957.

Zafer, 14 Kasım 1957.

BÖLÜM 3
KURULUŞ DÖNEMİNİN İLK YILLARINDA PAKİSTAN'IN
KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR VE ÜLKEDEKİ ÖNCÜL
ANAYASAL ÇALIŞMALAR

Arş. Gör. Dr. Davut ŞAHBAZ¹

¹ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Ankara, Türkiye, dsahbaz@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0236-2908.

GİRİŞ

Pakistan, Hindistan'daki Hindular ve sömürgeci İngilizler karşısında uzun süren mücadeleler veren Hindistanlı Müslümanların çetin uğraşları doğrultusunda, 14 Ağustos 1947 tarihinde kurulmuş ve bu süreden sonra Güney Asya'nın en önemli stratejik devletlerinden biri olmuştur. Hindistan'daki Hinduların temsilcisi olan Kongre Partisi, istemeyerek de olsa, Birleşik Hindistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Müslüman devletin kurulmasını kabul etmiş ancak Müslümanların yeni ülkelerinde ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal anlamda zorluklar yaşaması için büyük çaba sarf etmekten de geri durmamıştır. Pakistan Meclisi ilk genel valisi olarak Muhammed Ali Cinnah'ı seçerken, Hindular mevcut İngiliz genel vali Lord Mountbatten'ı yöneticileri olarak belirlemişler, bu durum, bölünme sürecinde ve bölünme ertesinde Hindistan tarafını iki ülkenin toprak ve mal paylaşımlarında imtiyazlı konuma yükseltmiştir. Pakistan'ın yukarıda bahsettiğimiz üzere ilk genel valisi Muhammed Ali Cinnah, ilk Başbakanı ise Liyakat Ali Han olmuştur.

Bu gelişmeler ışığında yeni ülke Pakistan'ın yöneticileri büyük sorunlarla baş başa kalmış, İngilizlerin yanlı tutumlarından ötürü hevesle çıkmış oldukları bağımsızlık serüveninde endişeye ve karamsarlığa kapılmaya başlamışlardır. Hindistan'ın öngörülen tarihten önce bölünmesi, bölünme taslağında finansal ve askeri varlıkların hangi oranda pay edileceğine dair net ibareler bulunmaması ve İngiliz genel vali Lord Mountbatten'ın uzlaştırıcı rolünden sıyrılıp taraf niteliğine bürünmesini sağlayacak bir kararla Hindistan Genel

Valisi yapılması sonucunda, Pakistan mali ve askeri varlıkların paylaşımı, sınırların oluşumu, eyaletlerin durumu ve sulama kanallarının hâkimiyeti gibi konularda Hindistan tarafına göre daha az kazanımlar elde etmiştir. Örneğin bölünme öncesinde kesin çizgilerle çerçeveslendirilmesi gereken bazı bölgelerdeki sınır hatları, bölünmenin ertesinde 16 Ağustos 1947 tarihinde kurulan bir sınır komisyonu ile belirlenmeye çalışılmış, bu amatör ve sorunlu uygulama neticesinde Pakistan'ın güçsüz bir ülke olarak doğmasına vesile olacak birçok karar alınmıştır. Bengal'in, ticari faaliyetlerin yürütülebilmesi anlamında oldukça önemli bir bölgesi olan Kalküta ve Pencab'ın Müslüman yoğun bölgeleri Firozpur ve Gurdaspur Hindistan'a devredilmiş, yine Pakistan'ın tarımsal faaliyetleri için oldukça mühim olan nehirlerin doğduğu birçok bölge Hindistan tarafında bırakılmıştır. Pakistan'ın kuruluşunun ilk yıllarında karşılaştığı bu oldukça büyük ve kısa sürede çözülmesi zor olan sorunlar göstermektedir ki, bölünme süreci irdelenirken Hindistan'ın 'niçin' bölündüğü değil 'nasıl' bölündüğü (Ali,2009) çalışmanın merkezine oturtulmalı ve bu doğrultuda gelişmeler anlamlandırılmalıdır. Zira Hindistan'ın aceleci bir bölünme taslağıyla bölünmesiyle tarih sahnesine çıkan Pakistan Devleti, çözümünü zor bir dizi problemle karşı karşıya kalmıştır. Hindistan'ın 'nasıl' bölündüğü sorusunun karşılığında alınan 'adaletsiz ve yeni sorunlara gebe' cevabı ise bu sorunların temel kaynağı hakkında önemli ipuçları içermektedir. Müslümanların özellikle 19.yüzyılın başlarından itibaren artan Hindu baskısı ve İngiliz kayırmacılığı nedeniyle başlattıkları, kendilerine ait bağımsız Müslüman devlet kurma niyetli özgürlük

hareketleri, Pakistan'ın kurulmasıyla nihayete erişmiş olsa da, bölünme sürecinde, İngilizlerin bölgeden çekilirken almış olduğu bağlayıcı kararlar, ilerleyen yıllarda Pakistan'a oldukça ağır siyasi, sosyolojik ve ekonomik tahribatlar vermiştir. Hindistanlı Müslümanların Hint alt kıtasında kurulacak bir Müslüman devletin, alt kıtadaki Hindular ve Müslümanlar arasındaki sorunları kökten çözeceği hipotezi, İngilizlerin aceleci tavrı ve bilinçli kayırmacılığı, Hindistan tarafının ise fırsatçı siyasi hamleleri neticesinde bölünmenin ertesi gününde çökmüş, artık iki ayrı devlet olarak yola devam etme kararı alan bu iki toplum arasında, daha büyük sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Dahası, Pakistan ve Hindistan yöneticilerinin bölünme ertesinde almış oldukları mübadele kararları, milyonlarca insanın hayatını etkilemiş, bu dönemde, plansız göç nedeniyle dünya tarihinde eşine az rastlanan acılar yaşanmıştır. Pakistanlı siyasiler aynı zamanda bu süreçte, demokratikleşme çalışmaları kapsamında, ülkenin bir diğer sorunu olan anayasa eksikliğini gidermeye yönelik çalışmalara hız vermişler ve Pakistan'a özgü anayasa oluşturabilmek için gerekli olan öncül anayasal taslaklar oluşturmuşlardır.

Bu çalışmada, kuruluşunun ilk yıllarında Pakistan devletinin karşılaştığı sorunlar tespit edilmiş ve bu sorunların ülkenin kalkınma sürecini ne şekilde etkilediğine dair çıkarımlar üretilmiştir. Ayrıca, Pakistan'ın 1956 yılında ilan edilecek ilk anayasasına temel teşkil eden öncül anayasal çalışmalar, içerdiği maddeler ve üstlendiği sorumluluklar çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmıştır.

1. KURULUŞUNUN İLK YILLARINDA PAKİSTAN'IN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Muhammed Ali Cinnah, 7 Ağustos 1947 tarihinde, Karaçi'ye ulaşmış ve Pakistan'ın 15 Ağustos 1947 tarihinde resmen kurulduğunu büyük bir coşkuyla açıklamıştır. İngiliz genel vali Lord Mountbatten, Karaçi'ye gelerek, gücün İngiltere hükümetinden Pakistan devletine devrini resmi olarak gerçekleştirmiş ve Hindistanlı Müslümanların yüzyıllar süren özgürlük hareketleri böylelikle başarıyla sonuçlanmıştır (Sarkar, 2003). 11 Ağustos 1947 tarihinde, Pakistan'ın Kurucu Meclisi başkanlığına seçilen ve ülkenin ilk genel valisi olan Muhammed Ali Cinnah, yapmış olduğu ilk toplantıda, bağımsızlık uğruna yaşamlarını feda eden halkına minnettar olduğunu vurgulamış ve Hindistan ile iyi ilişkiler kurmak istediklerini belirterek, bu ayrılığın iki düşmandan ziyade iki dost ülkenin doğmasına vesile olması temennisini dile getirmiştir. Muhammed Ali Cinnah, ülkenin acilen bir yönetime sahip olması ve bu doğrultuda temel yönetim dinamiklerinin oluşturulmasının gerekliliğinin farkındalığıyla, Liyakat Ali Han ile birlikte kabine kurmak için girişimlere başlamıştır. Muhammed Ali Cinnah, 15 Ağustos 1947 tarihinde kurucu kabineden tam yetkisini almış ve çalışma arkadaşlarından Muhammed Şerif'e derhal 1935 Hindistan Anayasası'nın revize edilmesi talimatını vermiştir.

Pakistan Hükümeti, İngilizlerin Hindistan yanlısı karar alma eğilimi, Sihlerin militarist eylemleri ve Hinduların bölünmeyi bir türlü kabullenememelerinden kaynaklı saldırgan tutumu nedeniyle,

kuruluşunun ilk günlerinden itibaren iç ve dış birçok meseleyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Hindistan Kongre Partisi yöneticileri, Pakistan'ın kuruluşuna engel olamamanın vermiş olduğu can sıkıntısının etkisiyle, gücünü büyük bir çabanın sonucu doğan Pakistan'ın gelişimini durdurmak ya da sakat gelişimini sağlamak için kullanmıştır. Hindu kongre Partisi yöneticilerinin niyeti Pakistan'ı güçsüz kılarak Hint Alt kıtasında kendi hükümlerlerini sürdürmek ve Pakistan'ı kendilerine muhtaç bir devlet haline getirmek olmuştur. Bu kasıtlı uygulamalar ve çeşitli iç sorunlar nedeniyle Pakistan, devlet mekanizması oluşturmada, iç isyanları bastırmada, mültecilerin yerleşik hayata geçmelerini sağlamada, ekonomik kaynak yaratmada ve yargı, yürütme ve yasama organları oluşturmada oldukça güçlük çekmiştir. Tüm bu sorunlara rağmen Muhammed Ali Cinnah ve kabinesi, gerek dış ilişkiler gerekse iç işleyiş anlamında oldukça önemli adımlar atmışlar ve Pakistan'ın ayakları üzerinde durmasını sağlayacak çeşitli reformlar yaparak ülkeyi Güney Asya'nın güçlü devletleri arasına sokabilmek için yoğun mesai harcamışlardır. Pakistan'ı, kuruluş sürecinde kitlesel göç ve mültecilik, temel kaynakların adaletsiz bölüşümü, prens devletlerin haksız gaspı, sulama kanallarındaki uzlaşmazlık ve dış güvenlik zafiyeti gibi sorunlar karşılamış ve hükümet bu sorunların çözülmesi için girişimlere başlamıştır. Hükümetin baş başa kaldığı ve çözmek zorunda olduğu ilk sorun, devlet idaresinde görev yapacak, alanında uzman Müslüman devlet adamlarının temini sorunu olmuştur. Pakistan'ın kurulmasıyla birlikte, Pakistan sınırlarında kalan bölgelerde çalışan deneyimli Hindu ve Sih yönetici, bürokrat ve

memurlar, yaşadıkları bölgelerden ayrılarak Hindistan'a göç etmişlerdir. Eğitimli ve üst düzey yöneticilik yapabilecek Müslüman bürokratların, uzun yıllar süren esaretin bir sonucu olarak, Hindu ve Sih uzmanlardan sayıca az olmalarından ötürü, devlet mekanizmasında ciddi boşluklar doğmuş ve bu durum ülkenin verimli bir şekilde yönetilebilmesinin önünde büyük bir sorun yaratmıştır. Dahası devletin idaresi için gerekli olan resmi dokümanlar ve kayıtların büyük kısmı Hindistan'da kalmış, devlet dairelerinde çalışmak için gerekli temel fiziki olanaklar, bölünme sürecinde hasar görmüştür. Tüm bu gelişmeler, merkezi ve yerel yönetimlerin işleyişlerinde sorunlar meydana getirmiştir.

Hindistan'ın bölünmesi ve Pakistan'ın kurulmasıyla sonuçlanan dönemde, Hindu, Müslüman ve Sih gruplar arasında sürtüşmeler artmaya başlamış ve birçok bölgede sivil isyanlar baş göstermiştir. Müslüman ve Hindu liderlerin tansiyonun düşürülmesine yönelik tavsiyelerine rağmen, Şubat-Ağustos 1947 tarihleri arasında Müslümanlar ve Hindu-Sih gruplar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve çok sayıda insan bu çatışmalardan ötürü yaşamını kaybetmiştir. Sınır komisyonunun duyurduğu kararlar neticesinde, milyonlarca Müslüman yaşadıkları bölgelerden ayrılarak Pakistan tarafına göç etmiş, aynı şekilde milyonlarca Hindu ve Sih, ait oldukları yaşam alanlarını terk ederek Hindistan tarafına geçmiştir. Yapılan çalışmalar, bu süreçte yaklaşık on milyon insanın yer değiştirdiği gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bu geniş kapsamlı göçler esnasında yağma, tecavüz, kaçırma, hırsızlık, kaçakçılık gibi

kaotik durumlar doruğa çıkmış, milyonlarca insan vefat etmiş, kıtlık olmuş, yaklaşık yirmi milyon insan evsiz, yurtsuz kalmıştır. Kimi kadınlar kaçıırılarak taciz ve tecavüze uğramış, kimi çocuklar anne ve babalarından koparılarak yaşamları karartılmış, kimi anne babalar ise evlatlarının gözleri önünde katledilmesine şahit olmak zorunda bırakılmıştır.

“Bu süreçte yaklaşık 14 milyon Hindu, Sih ve Müslüman göç etmek durumunda kalır. Bazı kaynaklara göre yurtlarını terk edenlerin yarısına yakın bölümü göç yollarında çeşitli insanlık dışı saldırılara maruz kalır. Bu dönemde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında yaşanan şiddetli hizip çatışmaları sırasında yaklaşık iki milyon masum insanın öldürülmesi büyük bir trajedi olarak belleklere kazınmıştır” (Soydan, 2018:8).

Bu buhranlı ve karmaşık süreçten en çok etkilenen Müslümanlar olmuştur. Pencab bölgesinin önemli bir gücü olan ve Master Tara Singh öncülüğünde militarist eylemlere başlayan Sihler ve onları destekleyen Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) organizasyonu altında toplanan militan Hindu grupların baskı ve zulümlerinden bunalan Müslüman halk, çaresiz bir şekilde evlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır (Rahim vd., 1967:227-228). Doğu Pencab bölgesinde toplandıkları kamplarda ölüme, baskıya ve zulme maruz kalan Müslümanlar, Pakistan’a göç etmeye başlamışlardır. Yeterli ulaşım olanakları olmadığından, Müslümanların büyük bir kısmı yaya bir şekilde sınırı geçmek için yola koyulmuşlar, yolculukları esnasında Hindu ve Sih militarist gruplar tarafından saldırıya uğramışlardır.

Şeyhpura, Sialkot, Gucranvala ve Amritsar bölgelerinde yoğunlaşan şiddetli çatışmalar, özellikle Müslümanlar üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Bunun sebebi, Doğu Pencab bölgesinde kontrolü elinde tutan Sihlerin, Batı Pencab bölgesinde çoğunluğu oluşturan Müslümanlardan daha organize olması ve Sih ordusunun sahip olduğu teçhizatların görece fazlalığı olmuştur (Sayeed, 2019:261). Bu avantajlarının üzerine, Müslümanlara duymuş oldukları kini de ekleyen Sih topluluklar, Doğu Pakistan'daki Müslümanlara kötü uygulamalarda bulunmuşlardır. 20 Ağustos 1947 tarihinden itibaren, Pakistan'a yaklaşık altı buçuk milyon Müslüman göç etmiştir. Pakistan'a göç eden bu insanların yaklaşık beş milyonu, Doğu Pencab bölgesindeki baskılardan ve katliamlardan kaçan Müslümanlardan oluşmuştur.

Hindistan'da baskıya ve şiddete maruz kalan Müslümanlar, canlarını kurtarmanın derdiyle, sahip oldukları maddi varlıkların büyük kısmını geride bırakarak yollara düşmüş, bu nedenle göç süresince yiyecek, içecek ve ilaç temini hususunda zorlanmışlardır. Pakistan'a ulaşan mülteciler, burada barınacak mesken bulmakta oldukça güçlük çekmişler, insanların büyük kısmı, toplama kamplarında yaşamak zorunda kalmışlardır. Özellikle Karaçi'de ve Batı Pencab'da, buralara göç eden milyonlarca insanın barınması için yeterli sayıda mesken olmadığından, mülteciler kurulan geçici sığınma kamplarında karşılanmış, ardından çok azı kısa sürede kalıcı evlerine kavuşabilmiştir (Bajwa,2015:150). Diğer bir sorun, yerleşilen sığınma kamplarında temel insani kaynaklara erişim kısıtlılığı sorunu

olmuştur. Milyonlarca insanın yaşama tutunmaya çalıştığı sığınma kamplarında, Pakistan devleti, büyük bir gayret içinde su, ekmek, sağlık ekipmanları gibi temel insani ihtiyaçları sığınmacıların hizmetine sunmuş, ancak göç edenlerin oldukça fazla sayıda olması nedeniyle, bu kamplarda tüm çabalara rağmen büyük bir dram yaşanmıştır. Kamplara sağlık malzemeleri yeteri kadar ulaştırılmadığından, birçok hastalık baş göstermiş ve buna bağlı olarak çok sayıda ölüm gerçekleşmiştir. Aynı zamanda temel gıda üretimi ve dağıtımını konusunda henüz verimli bir sistem kurulamadığından, gerek kamplardaki kişiler, gerekse evi olan ve uzun süredir Pakistan tarafında yaşayan ancak çok sayıda insanın bölgelerine gelmesinden ötürü kaynak bölüşümü dolayısıyla temel gıdaya erişim güçlüğü çekmeye başlayan yerli halk, büyük sorunlar yaşamıştır. Hükümetin girişimleriyle sığınma kamplarında rehabilitasyon merkezleri kurulmuş, büyük bir melankolinin hâkim olduğu ortamda, evlerinden kopup bilmedikleri bir serüvene atılmak zorunda bırakılan insanların yıkıma uğramış ruh halleri onarılmaya çalışılmıştır. Pakistan hükümetinin bu gayretine yerel halk da katılmış, Batı Pencab halkı, sınırı geçen soydaşlarına yiyecek, içecek desteğinde bulunmuş, onlara barınak olanağı sağlamıştır. Pakistan Devleti, sığınmacıların barınabilmesi için Sahival, Faisalabad, Cang, Sukkur ve Karaçi gibi bölgelerde büyük sığınma kampları inşa edip aş evleri kurmuş ve bu büyük göç dalgasının olumsuz etkilerini en aza indirmeyi başarmıştır. Ancak yine de bu kamplardaki temel ihtiyaçların temini, Pakistan'ı ekonomik anlamda zora sokmuştur. Bir süre sonra, sınırlarda yaşanan problemleri çözüme kavuşturmak adına

Pakistan ve Hindistan devletleri çeşitli anlaşmalar yapmış ve özellikle Batı ve Doğu Pencab bölgelerinde yaşanan yağma, kaçırılma ve suikast gibi travmatik olaylar büyük oranda azaltılmıştır.

Muhammed Ali Cinnah bölgede oluşan bu kara tabloya dair görüşlerini, 11 Ekim 1947 tarihinde Karaçi’de yapmış olduğu konuşmada şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Maalesef, Pakistan’ın doğuşuna, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir soykırım eşlik etti. Yüzbinlerce savunmasız insan acımasızca katledildi ve milyonlarca insan ocaklarından, evlerinden ayrıldı. Düne kadar düzgün ve müreffeh bir yaşama sahip olan insanlar bugün yaşam kaynakları dahi olmayan yoksullar oldular. İnsanların birçoğu Pakistan’a sığınma hakkı bulmuş durumda, ancak birçoğu doğu Pencab’da tahliye edilmeyi bekliyor...” (Jinnah,2013:32).

Bölünme döneminde, İngilizler, Hindu liderler ve Pakistanlı liderler arasında yapılan anlaşmalar doğrultusunda, Hindistan’daki gelir varlıklarından yüzde beş kadarının Pakistan’a verilmesi kararlaştırılmıştır. Mali olarak yaklaşık dört milyar rupiden Pakistan’ın payına düşecek olan yedi yüz elli milyon rupi, Hindistan’ın siyasi manevraları neticesinde daha da azaltılmış ve ilk olarak iki yüz milyon rupi ödeme yapılmıştır. Bir süre sonra Hindistan tarafı Pakistan’ın Keşmir’deki faaliyetlerini öne çıkararak ödemeyi durdurmuştur. Pakistan kurulduğu vakit bölgenin önemli gelir kaynaklarından olan üç yüz doksan dört tekstil fabrikasından üç yüz seksen âdeti Hindistan’da kalmış, Pakistan’ın payına on dört adet

fabrika düşmüştür. Bununla birlikte toplamda dokuz yüz yirmi bir büyük üretim fabrikasından sadece otuz dört adeti Pakistan'a devredilmiş ve bu durumlar Pakistan'ı ekonomik anlamda oldukça olumsuz etkilemiştir (Tashna, 2013:83-84). Bölüşüm esnasında ortaya çıkan sınır ve prens devletler sorunları dolayısıyla iki ülke arasındaki ipler iyice gerilmiş ve Hindistan, Pakistan'ın güçsüz kalması için İngilizlerin de örtülü desteğini alarak, ödeme yapmamalarını sağlayacak çeşitli politik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Ancak Pakistan'ın olayı Birleşmiş Milletlere taşınması ve Hindu lider Gandhi'nin akliselim davranması sonucunda, Pakistan'a beş yüz milyon rupi daha ödeme yapılmıştır.

“Hinduların çoğu Pakistan'ın Keşmir'de Hindistan'a saldırarak bu fonların paylaşılması üzerindeki iddiasını kaybettiğini ve bu fonların bir saldırganın savaş faaliyetlerini finanse etmek üzere aktarılmasının deliliğin dik âlâsı olduğunu düşünüyordu. Gandhi yine de tarafsız bir adalet istedi. Kongre taksimi onayladı ve adil paylaşımı boynunun borcu saydı” (Kulke ve Rothermund, 2001:443).

Hindistan'ın geliri göz önüne alındığında oldukça az olan bu pay, Pakistan hükümeti tarafından eleştirilse de anlaşma maddeleri gereği mecburen kabul edilmiştir.

Kaynakların bölüşümünde bir diğer sorun, askeri varlıkların pay edilme sürecinde ortaya çıkmıştır. Yaklaşık kırk tane olan silah fabrikasından sadece beş adedi Pakistan'a verilmiş, on dört bin beş yüz ton cephaneden ise yaklaşık dört bin yedi yüz üç ton kadar Pakistan'a

devredilmiştir. Pakistan hükümeti bu adaletsiz bölüşüm sonucunda Vah bölgesinde bir askeri teçhizat üretimi yapan fabrika kurulması kararı almış ve bu sıkıntılı süreci onarma yolları aramaya başlamıştır. Dahası İngiltere hükümeti Muhammed Ali Cinnah'a iki ülkenin ortak orduya sahip olması önerisini sunmuş ancak Muhammed Ali Cinnah Pakistan'ın kendi ordusu olmadan bağımsız olamayacağını bildirerek bu ilginç ve tehlikeli teklifi reddetmiştir. Varlıkların adaletsiz ve taraflı bölüşümü, Pakistan'ı ilk yıllarında ekonomik ve askeri anlamda oldukça güç duruma düşürmüştür. Pakistan'ı ilk dönemlerinde zor durumda bırakan bir diğer sorun, orduda görev yapacak asker temininde yaşanan güçlükler olmuştur. 1857 yılında baş gösteren Müslüman isyanlarının bir diyeti olarak, İngilizler Hindistan ordusunda genellikle Hinduları görevlendirmiş ve bu nedenle ordunun büyük kısmı Hindu askerlerden oluşmuştur. Dolayısıyla bölünme döneminde Pakistan ordusunun kurulabilmesi için çok az sayıda yetişmiş asker mevcuttur. Müslüman askerlerin büyük bölümünün Hindistan yönetiminde bırakılan bölgelerde görev yapması ise yine Pakistan için bir dezavantaj olmuştur. Tüm bu gelişmeler ışığında Hindistan ordusunun yüzde altmış dördlük bölümü Hindistan'da kalmış, Pakistan'ın payına ise yüzde otuz altılık bir asker oranı düşmüştür. Bu durum Pakistan için özellikle ilk dönemlerde Hindistan ile yaşadığı sınır sorunlarında büyük sıkıntı yaratmıştır. Güçlü Hindistan ordusu karşısında yeni kurulmasının ve düzenli bir statüye henüz kavuşamamasının etkisiyle Pakistan ordusu güçsüz kalmış, bu durum siyasi olarak hükümetin de elini kolunu bağlamıştır. Zira Hindistan bu durumdan faydalanarak, Müslüman çoğunluğun yaşadığı

ve İngilizlerin bölünme planı neticesinde Pakistan'a dâhil olması gereken eyaletleri işgal etmiş ve Pakistan bu duruma karşılık verememiştir. Pakistan ordusunda görev yapan subayların büyük kısmının İngilizlerden oluşması ise Muhammed Ali Cinnah ve kabinesinin siyasi manevralarının kısıtlanmasını sağlayan en önemli sebeplerden olmuştur.

Pakistan'ın ilk dönemlerinde aşmak zorunda kaldığı bir diğer mesele, sınırların adaletsiz bir şekilde oluşturulmasından kaynaklanan sulama kanalları sorunu olmuştur. İngilizlerin Radcliffe Sınır Komisyonu ile 17 Ağustos 1947 tarihinde belirlemiş oldukları sorunlu sınır çizgisi nedeniyle (Hussain, 2017:463), Pencab bölgesinin verimli tarım arazileri Pakistan tarafında kalmış, bu arazilerin muhtaç olduğu sulama kanalları ise Hindistan'ın hâkimiyetine geçmiştir. Sutlec, Ravi ve Bias nehirlerinin Hindistan'da doğarak Pakistan tarafına akması, Hindistanlı siyasi liderlerin ellerine stratejik bir güç vermiş ve bu liderler Pakistan'ı güçsüzleştirmek için bu avantajlarını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Dahası yine sorunlu bir anlaşma metni ile Hindistan'a devredilen Cammu ve Keşmir bölgesinden Pakistan'a akan ve Pakistan'ın zirai gelişimi için elzem olan Celum, Cenab ve İndus nehirleri, yine Hindistan'ın inisiyatifine bırakılmış ve Pakistan zor bir durumun içine itilmiştir. Pakistan için tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilmesi açısından oldukça mühim olan sulama kanallarının kaybı, gerek iç piyasaya üretilen gerekse ihraç edilen ürünlerin yetiştirilmesinde büyük sıkıntılar doğurmuştur. İki ülkeyi karşı karşıya getiren ana sorun Hindistan tarafındaki Firozpur'dan doğan ve

Pakistan'ın sınırlarında olan Batı Pencab'daki Bari Doab Kanal'a gelen su kaynağı olmuştur. Hindistan, sınırlarında kalan bu kaynakların kullanımının kendilerine ait olması gerektiğini savunurken, Pakistanlı siyasi liderler, bu kaynakların Pakistan'ın ekonomik gelişimi ve toplum yaşamı için önem arz ettiğini öne sürerek uluslararası hukuk gereği kullanım hakları olduğunu savunmuştur. Hindistan'ın siyasi liderleri ilk dönemlerde su kanallarının kullanımına izin vereceklerine dair demeçler verseler de, 1 Nisan 1948 tarihinde sulama kanallarının akışını kesmiştir. Bunun üzerine Pakistan hükümeti biryandan uluslararası alanda hakkını arama gayretine düşmüş, öte yandan alternatif sulama olanakları geliştirmekle meşgul olmuştur. 1952 yılında dönemin Dünya Bankası başkanı Eugene Black, sorunun çözümü için diyalog kurulması çağrısı yaparak kendilerinin de çözüm için finansal destek sağlayacakları açıklaması yapmıştır. Dünya Bankası'nın öncülüğünde, iki devlet arasında yapılan görüşmeler uzun senelerin ardından sonuç vermiş ve 19 Eylül 1960 tarihinde Hindistan Başbakanı Javaharlal Nehru ve Pakistan başkanı Eyüb Han arasında imzalanan anlaşma ile (Rabbani, 2010:150-151), sulama kanalları sorunu anca çözülebilmiştir. İndus Havzası Anlaşması (Indus Basin Treaty) adındaki anlaşmaya göre Ravi, Bias, ve Sutlec nehirlerinin kullanım yetkisi Hindistan'a verilmiş, Pakistan'a ise Celum, Cenab ve İndus nehirlerinin kullanım izni tanınmıştır.

Pakistan'ın ilk yıllarında yaşadığı bir diğer önemli sorun, Hindistan'daki prens devletlerin bölünme sürecindeki durumlarıyla ilgilidir. İngiliz hükümeti, Hindistan'dan çıkış süreçlerinde, sayıları beş yüz altmış iki kadar olan prens devletlere, Hindistan'a katılma, Pakistan'a katılma, ya da özgürlüklerini ilan ederek bağımsız olarak devam etme seçeneği sunmuş, bunlardan beş yüz kırk beş tanesi Hindistan'a bağlı dominyon statüsünde kalmayı seçerken, geriye kalanlardan on dört tanesi seçimini Pakistan lehine kullanmıştır. Bu riyasetlerden sadece Keşmir, Haydarabad ve Cunagadh, Pakistan'a katılma, Hindistan'a dâhil olma, ya da bağımsızlaşma konusunda herhangi bir karar açıklamamışlardır (Tashna, 2008:18). Manavadar ve Cunagadh yöneticileri taksimın hemen ertesinde Pakistan'a katılma kararı almışlardır. Bu bölgelerin elden çıkması durumunda, deniz yolunun Pakistan'ın kontrolüne geçebileceğini öngören Hindistanlı siyasiler, alınan kararları tanımamışlar ve şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu doğrultuda Hindistan yönetiminin direktifiyle Hindistan ordusu, 1947 yılının Ekim ayında Manavadar'ı, 7 Kasım 1947'de ise Cunagadh'ı işgal ederek alınan bağlayıcı bölünme ilkelerini hiçe saymış ve bir bakıma Pakistan'ın tecrübesizliğinden ve henüz düzenli hale gelmemiş ordusunun zafiyetinden faydalanarak stratejik konumdaki bu iki riyaseti yönetimi altına almıştır (Mahmood,2016). Pakistan bu haksız işgali Birleşmiş Milletlere taşımış, ancak bu kurumdan da Hindistan'a yönelik herhangi bir yaptırım kararı çıkmayınca, bölünme şartlarına göre Pakistan'a dâhil olması gereken bu bölgeler Hindistan'ın kontrolünde kalmıştır. Hindistan ordusu 13 Eylül 1948 tarihinde, 14 Ağustos 1947'de Nizam Mir Osman

yönetiminde bağımsızlığını ilan eden Haydarabad'a girmiş, bölünme bildirisine göre seçimini yapıp İngilizlere bildiren ve bağımsız olan bu riyaset de hukuksuz bir şekilde Hindistan yönetimine geçmiştir. Hindistan'ın bölünme dönemi sonrası süreçte, Pakistan'ın aleyhine olacak şekilde durumu belirlenen bir diğer prens devlet Cammu ve Keşmir olmuştur. Keşmir yöneticisi Maharaca Hari Singh, bölünme günü ve ertesine kadar Hindistan ve Pakistan devletlerinden birine katılım veya özerklik kararını İngilizlere iletmemiştir. Bölünme döneminde yaklaşık rakamlara göre Cammu ve Keşmir'in bütün nüfusunun %77'si Müslümandır. Keşmir'in büyük bölümünün Müslüman olması, İngiliz hükümetinin bölünme taslağında belirttiği koşullar da göz önünde bulundurulduğunda Pakistan'ın bu bölgeyi topraklarına katma hususunda öne sürdüğü tezleri haklı çıkarmaktadır. Aynı zamanda Cammu ve Keşmir coğrafi olarak Pakistan'ın doğal bir devamı niteliğinde olup (Toker, 2017:7), Pakistan ile ekonomik, kültürel, siyasi ve dini alanda güçlü bağları olan bir prens devlettir. 26 Ekim 1947 tarihinde yapılmış olduğu aktarılan bir iltihak anlaşması ile Maharaca Hari Singh, Cammu ve Keşmir'i Hindistan'a devrettiğini açıklamıştır. İngiliz genel vali Lord Mountbatten ve Hindu Maharaca Hari Singh arasında imzalandığı öne sürülen belge ile birlikte artık Keşmir'in bütün yönetsel hakları Hindistan'a geçmiş, bölgenin nüfus yapısı incelendiğinde en büyük grubu oluşturan Müslümanların ve diğer Keşmirliilerin kaderi bir kez daha kendilerine sorulmadan çizilmiştir. Hindistan'ın katılım sözleşmesini öne sürerek Srinagar'a ordu çıkarması, Pakistan tarafını da tetiklemiş, düzenli bir orduya henüz sahip olmayan ve bölünme sürecindeki eşitsiz askeri varlık

paylaşımından ötürü yeteri kadar cephanesi bulunmayan Pakistan'ın önderi Muhammed Ali Cinnah, yine de Keşmir bölgesine destek verilmesi talimatı vermiş ve Pakistan doğrudan bu meseleye müdahil olmuştur. Bu süreçte Hindistan, gerek Keşmirli Müslümanların sayısını azaltarak bölgede demografik üstünlüğün kendi destekçilerine geçmesini sağlamak, gerekse yeni kurulması nedeniyle oldukça ağır sorunlarla boğuşan Pakistan'ı başka bir alanda daha zayıflatmak adına, askeri müdahalelerini yoğunlaştırmış, bu baskıdan kaçan Keşmirli Müslümanlardan bir kısmı Pakistan'a sığınmıştır (Toker,2017). Keşmir meselesi ilk çatışmaların ardından Birleşmiş Milletlere taşınmış, iki ülkenin karşılıklı teyit ettiği referandum kararını, Hindistan'ın bir türlü uygulamaya koymaması, meseleyi derinleştirmiştir. Keşmir meselesinin neden olduğu dış güvenlik sorunu ve ekonomik kayıplar, Pakistan devletini kuruluş döneminde oldukça uğraştırmıştır.

Pakistan'ın kuruluş döneminde ivedilikle çözmesi gereken başat sorunlardan bir diğeri, ülkenin henüz kendi anayasasını oluşturamamış olmasıdır. Siyasi, askeri, toplumsal ve ekonomik anlamda birçok sıkıntıyla uğraşan Pakistanlı siyasiler, bu süreçte demokratikleşme anlamında elzem olan anayasa yapımına yoğunlaşamamışlardır. 1935 Hindistan Anayasası temelinde yürütülmeye çalışılan yönetsel ve toplumsal uygulamalardan, bir süre sonra yeterli verim alınamamış ve Pakistan'a özgü bir anayasa yapma ihtiyacı doğmuştur.

2. PAKİSTAN'IN ÖNCÜL ANAYASAL ÇALIŞMALARI

Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın, 11 Eylül 1948 tarihinde Karaçi'de, Pakistan'ın kuruluşundan yaklaşık on üç ay sonra ani vefatı, Pakistan'da çok önemli bir siyasi boşluk yaratmış, bunun farkında olan Müslüman Partisi liderleri, İngiltere'de eğitim görmüş ve ülkenin sevilen siyasilerinden olan Hoca Nazimuddin'i Pakistan'ın ikinci genel valisi olarak atamıştır. Pakistan'da Muhammed Ali Cinnah'ın vefatı, bir başka dönüşüme daha sebebiyet vermiştir. Muhammed Ali Cinnah'ın döneminde büyük önem atfedilen genel valilik makamı, Cinnah'ın ardından otoriter yapısını kaybetmeye başlarken, başbakanlık makamının ağırlığı artmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu durumda dönemin başbakanlık koltuğunda Pakistan hareketinin önemli isimlerinden ve Muhammed Ali Cinnah'ın en güvendiği kişilerden olan Liyakat Ali Han'ın oturuyor olmasının da payı büyüktür. Zira Liyakat Ali Han, ülke genelinde yapmış olduğu siyasi görüşmeler ve toplumsal temaslar neticesinde, Pakistan halkının lider olarak gördüğü isimlerden olmayı başarmış ve siyasi anlamda prestijini yükseltmiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak meclisin desteğini alan Liyakat Ali Han, siyasi ve yönetsel gücün büyük bir kısmını eline almıştır. Bu dönem, Pakistan'da parlamenter rejimin ilk adımlarının atıldığı dönem olarak tarif edilir ve Pakistan'da demokratik yönetsel sürecin başlangıcı açısından bu döneme büyük önem atfedilir. Hoca Nazimuddin'in gölgede kalmaya başladığı bu dönemde, Liyakat Ali Han daha aktif bir politika izlemiş ve ülkenin sorunlarının çözümü için birçok paydaşla yaptığı görüşmeler

sonucunda, öncelikli hedeflerinin bir anayasa hazırlamak olduğuna kanaat getirmiştir. Zira Pakistanlı siyasiler, ülkenin kurulmasının ardından, 1935 Hindistan Anayasasının revize edilmiş bir türünü çalışma anayasası olarak kullanmak durumunda kalmış ve kuruluşun ilk yıllarında siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal sorunlarla mücadele etmekten dolayı henüz ülkeye özgü bir anayasa hazırlama aşamasına gelememişlerdir. Pakistan’da, ülkenin dinamiklerine göre şekillenmiş olan anayasa ihtiyacı bu şekilde derinden hissedilmeye başladığı vakit, Pakistan’ın bir İslam devleti olması gerektiği yönündeki söylemler de artmıştır. 1941 yılında kurulan ve Pakistan’ın temel bileşenlerinin oluşmasında oldukça önemli roller üstlenen Cemaat-i İslami Partisinin ve hareketinin kurucusu olan Mevlana Abul Ala Mavdudi, bu doğrultuda Pakistan devletinin İslam hukuku temelinde yükselmesi ve ülkenin İslami kurallar ışığında yönetilmesi önerisiyle hükümete seslenmiş ve anayasanın İslam merkezli oluşturulması çağrısında bulunmuştur (Kazımı, 2019:257). Hoca Nazimuddin ve Liyakat Ali Han’ın yönetimi döneminde, yetmiş dokuz üyeden oluşan kurucu meclis ve siyasi liderler, ulemadan gelen çağrılarını da önemseyerek, Pakistan’a özgü bir anayasa yapılması gerekliliğinin bilinciyle ve sorumluluğuyla, yeni anayasa oluşturulması için çalışmalara başlamıştır. Meclisin büyük bölümünü Pencab ve Sind eyaletlerinin toprak sahipleri ve ağaları oluşturduğundan, bu siyasiler kendi ticari işlerini yürütmekle meşgul olup, meclis toplantılarına nadiren katılmış, dolayısıyla meclis yaklaşık yirmi ay sonunda anayasa yapma anlamında nihai kararlar alabilmiştir. Bu anayasa oluşturma çalışmalarının ilk adımı ise Liyakat

Han öncülüğünde 12 Mart 1949 tarihinde ilan edilen Hedefler Kararı (Karardad-i Makasad/Objectives Resulotion) olmuştur. Hedefler Kararı, Pakistan'ın ilk anayasal taslağı olarak değerlendirilmesi ve gelecek yıllarda hazırlanacak anayasalara yol gösterici nitelikte olması dolayısıyla Pakistan'ın anayasa tarihi açısından oldukça önemli ve kıymetlidir. Dönemin Pakistan başbakanı Liyakat Ali Han, mecliste kararları takdim ederken aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Pakistan talebini harekete geçiren idealler devletin temel taşı oluşturmalıdır. Demokrasi kelimesini İslami manada kullandığımız vakit, yaşamın her alanını kapsadığını görürüz. Hükümetimiz ve toplumumuz ile doğrudan ilişkili, eşit geçerliliğe sahiptir. Çünkü İslam'ın en büyük katkılarından biri bütün insanların eşit görülmesi fikridir” (Nadîem:2017:189).

Kabulü ertesinde kimi politik partilerin ve grupların yeterince İslami olmadığı için eleştirilerine maruz kalan, kimi partiler ve gruplar tarafından ise Muhammed Ali Cinnah'ın sekülerist düşünsel yapısını yansıtmadığı şeklinde yerilen Hedefler Kararı, aşağıdaki şekilde anayasal meclis tarafından yayımlanmıştır:

“Bütün evrenin üzerindeki egemenlik yalnızca Allah'a aittir ve O'nun halk aracılığıyla Pakistan devletine kendisinin çizdiği sınırlar dâhilinde kullanılması koşuluyla bahsettiği yetki kutsal bir emanettir;

- Pakistan halkını temsil eden bu kurucu meclis bağımsız Pakistan devleti için bir anayasa çerçevesi oluşturmaya karar vermiştir.

- Devlet gücünü ve yetkilerini halkın seçilmiş temsilcileri aracılığıyla kullanacaktır.
- İslam'ın tarif ettiği demokrasi, özgürlük, eşitlik, hoşgörü ve sosyal adalet ilkelerine tam olarak uyulacaktır.
- Müslümanların İslam'ın Kur'an ve Sünnet öğretilerinde belirtilen öğreti ve gereklerine göre bireysel ve toplumsal yaşamlarını düzenleyebilmeleri sağlanacak.
- Azınlıkların dinlerini özgürce ifade edebilmeleri ve yaşayabilmeleri ve kültürlerini geliştirebilmeleri için yeterli hükümler sağlanacaktır.
- Hali hazırda Pakistan'a dâhil olan veya dâhil olma sürecinde olan eyaletler ve bundan sonra Pakistan'a dâhil edilebilecek veya katılabilecek olan diğer eyaletler, yetkilerinde yapılabilecek bazı sınırlamalar ve limitler ile özerk olacakları şekilde bir federasyon çatısı altında toplanacaktır.
- Hukuka ve genel ahlaka tabi, statü eşitliği, fırsat ve kanun eşitliği, sosyal, ekonomik ve siyasi adalet eşitliği ve düşünce, ifade, din, inanç, ibadet ve dernek kurma özgürlüğü dâhil olmak üzere temel haklar garanti edilecektir.
- Azınlıkların, geri kalmış ve bastırılmış sınıfların meşru menfaatlerini muhafaza etmek için yeterli düzenlemeler yapılacaktır.
- Yargı bağımsızlığı tam olarak güvence altına alınacaktır.

- Federasyon bölgelerinin bütünlüğü, bağımsızlığı ve karada, denizde ve havada egemenliği de dâhil olmak üzere tüm hakları korunacaktır.
- Böylece Pakistan halkı zenginleşsin ve dünya milletleri arasında haklı ve onurlu yerini alsın ve uluslararası barışa, ilerlemeye ve insanlığın mutluluğuna tam katkıda bulunsun” (Nadiem, 2017:190-191).

Hedefler Kararı adı altında yayınlanan bu maddeler, kurucu meclis tarafından kabul edilmiş ve bu kararların çizmiş olduğu çerçevede anayasa oluşturulması için çeşitli komiteler kurulmuştur. Anayasa çalışmalarını yürütecek komitelerin en önemlisi ise Temel İlkeler Komitesi olmuştur.

2.1. Temel İlkeler Komitesi

Hedefler Kararı’nda ilan edilen maddeler, kesin bir anayasa hükmünde olmaktan ziyade ileride yazılacak anayasalar için bir temel referans kaynağı niteliğinde olmuştur. Bu kararların geliştirilmesi ve anayasa şekline dönüştürülebilmesi için çok sayıda komite toplanmış ancak uzun soluklu görüşmeler sonucunda fikir birliğine varılamamıştır. Hedefler Kararı’nın açıklandığı 12 Mart 1949 tarihinde toplanan komite ve aldığı kararlar ise Pakistan anayasa tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte Başbakan Liyakat Ali Han’ın önerisi ve genel vali Hoca Nazimuddin’in talimatıyla Temel İlkeler Komitesi kurulmuştur. Pakistan’ın kendi dinamiklerine göre yapılandırılmış anayasa maddelerini oluşturmak için göreve

başlayan Temel İlkeler Komitesi'nin başına Mevlevi Tamizuddin atanmış, Tamizuddin'in yardımcılığını ise Liyakat Ali Han üstlenmiştir. Temel İlkeler Komitesi Hoca Nazimuddin ile birlikte toplam yirmi beş üyeden oluşmuştur. Pakistan, çeşitli eyaletlerinde yaşayan birçok etnik, kültürel ve dini farklılığa sahip gruplara ev sahipliği yaptığından, Temel İlkeler Komitesi'nin üzerinde yoğunlaştığı temel konu federal sistemin ne şekilde daha sorunsuz ve verimli işletilebileceği olmuştur. Temel İlkeler Komitesi ayrıca ülkenin yönetim modeli, seçilme yöntemi ve temel yurttaşlık haklarına dair oldukça önemli maddeleri gündemine almıştır. Temel İlkeler Komitesi tartışmalı geçen toplantıların sonucunda, Pakistan'ın anayasal temellerinin kurulmasında oldukça önemli olan bir dizi karar almış ve bu kararların maddeleştirilmiş halleri, 28 Eylül 1950 tarihinde Başbakan Liyakat Ali Han tarafından sunulmuştur. Temel İlkeler Komitesi raporunda aşağıdaki maddeler yer almıştır:

- “1. Hedef Tezkeresi anayasanın bir parçası yapılmalı ve devlet politikası direktif ilkesi olarak hizmet etmelidir.
2. Pakistan devleti federasyon olacaktır.
3. Merkezi yasama iki meclisli olacaktır. Birlik Kamarası yüz üyeden ve Halk Kamarası dört yüz üyeden oluşacaktır.
4. Birlik Kamarası eyaletlerin temsil kurumu olacaktır. Temsilciler eyalet yasama meclisleri tarafından seçilecektir.
5. Her iki kamaranın görev süresi beş yıl ve eşit yetkilere sahip olacaktır.

6. Bütçe veya parasal yasalar ile ilgili kararlar iki kamaranın ortak oturumlarında karara bağlanacaktı.
7. Devlet başkanı, beş yıllık bir dönem için iki kamaranın ortak oturumunda seçilecek ve Başbakanın tavsiyesi üzerine çalışacak.
8. Federal yasama devlet başkanını görevden alma yetkisine sahipti.
9. Her eyalet kendi yasamasına sahip olacaktı.
10. Eyalet Yasama Başkanı beş yıllık bir dönem için devlet başkanı tarafından seçilecek ve o Başbakanın tavsiyesi üzerine çalışacaktı.
11. Yasama yetkisi üç listeye ayrılacaktı:
 - a) Federal listesi: altmış yedi vatandaştan oluşacaktı
 - b) Eyalet listesi: otuz beş vatandaştan oluşacaktı
 - c) Mutabakata dayalı liste: oyuz yedi vatandaştan oluşacaktı.
12. Bir anlaşmazlık durumunda, Anayasa Mahkemesi anayasayı yorumlama yetkisine sahipti.
13. Anayasa değişikliği izleği çok serti; o merkez ve eyalet yasama meclislerince çoğunluk onayı gerekmektedir.
14. Devlet başkanına anayasayı iptal gibi ek yetkiler verildi.
15. Urdu dili resmi dil olacaktı.
16. Anayasa mahkemesi yargı organının başı oldu. Bir baş yargıç ve İki ile altı yargıçtan oluşacaktı. Her eyalette Yüksek Mahkemeler kurulacaktı.
17. Yasaların Kur'an ve Sünnete uygun olmasını sağlamak için eyalet başkanı ve valileri tarafından Bir Ulema Kurulu atanacaktı” (Kuyumcu, 20198:156-157).

Temel İlkeler Komitesi'nin ilk raporu 1950 yılında yayımlanmıştır. Pakistan'ın gelecekte yazılacak anayasasının temeli olacağı varsayılan bu rapor, şiddetli eleştirilere maruz kalmış ve özellikle Doğu Pakistan temsilcileri tarafından kınanmıştır. Temel İlkeler Komitesi'nin taslak raporu en fazla Hedefler Kararı'nda gözlemlenen İslami karakteri taşımadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Öte yandan Doğu Pakistanlı liderler, nüfus oranlarına bakıldığında Birlik Kamarasında daha fazla temsilci bulundurmaları gerektiğini, küçük eyaletler ile aynı sayıda temsilci bulunduracak olmalarının haksızlık olduğunu öne sürmüşlerdir. Raporun diğer bir eleştirilme nedeni, Urdu dilinin devletin resmi dili olarak kabul edilmesi olmuştur. Pakistan'ın, özellikle Doğu Pakistan, Sind, Pencab gibi Bengalce, Sindi ve Pencabi dillerinin fazlaca kullanıldığı eyaletlerinden bu duruma şiddetle karşı çıkmış ve karar alıcılar eleştirilmiştir. Liyakat Ali Han komite raporuna yöneltilen eleştirileri dikkatle incelemiş ve muhalif düşünceleri çözümleyerek rapor maddelerinin revizesi için derhal çalışmalara başlamıştır. Temel İlkeler Komitesi raporunda geçen maddelere yönelik eleştiriler had safhaya ulaştığından, hükümet siyasilerden ve kanaat önderlerinden tavsiyeler almaya karar vermiş ve sunulacak tavsiyeler doğrultusunda alınan kararların uygun hale getirilebileceğini duyurmuştur. Bu çağrı sonucunda, Pakistan'ın çeşitli dini mezheplere mensup önde gelen otuz bir uleması, 21 Ocak ile 24 Ocak 1951 tarihleri arasında bir toplantı düzenlemiş ve İslam ışığında oluşturulacak anayasaya temel olacak yirmi iki maddeyi hükümete önermiştir. Allame Seyid Süleyman Nadvi başkanlığında toplanan

kurul tarafından, Ulema'nın Yirmi İki Hedefi başlığıyla yayımlanan bildiri aşağıdaki maddeleri içermiştir:

“ Bütün doğa ve kanunlar üzerindeki mutlak egemenlik Allah Rabbil Alemin'e aittir.

- Tüm kanunların temeli Kur'an ve Sünnettir. Şeriat ile çeliştiği düşünülen mevcut yasalar yürürlükten kaldırılacak veya şeriata uyacak şekilde uygun şekilde değiştirilecektir.
- Devlet, herhangi bir coğrafi, ırksal veya dilsel kavram ve düşünceye değil, İslam ilke ve ideallerine dayanmalıdır.
- Devlet, Kur'an ve Sünnetin emrettiği uygulamaları emredek ve yasakladıklarını yasaklayacaktır. İslam âdetleri, uygulamaları ve hukuku yeniden canlandırılırken veya tesis edilirken çeşitli mezheplerin inançları dikkate alınacaktır.
- Devlet, din, ırk veya mezhep ayrımı gözetmeksizin kendi geçim kaynaklarını sağlayamayan vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu üstlenecektir.
- Devlet, Müslüman dünyayla birlik ve dayanışma bağlarını güçlendirecektir.
- Tüm vatandaşlar, can ve mal güvenliği, din özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, ifade, toplanma ve hareket özgürlüğü, çalışma ve fırsat eşitliğinden yararlanma özgürlüğü gibi Şeriat tarafından tanınan temel haklardan yararlanacaktır.
- Hiçbir yurttaş İslam hukukunun sağladığı temel haklardan yoksun bırakılmayacak ve hiçbir hukuk mahkemesi tarafından vatandaşa savunma fırsatı sağlamadan ceza verilemeyecektir.

- Tanınan Müslüman mezhepler, hukuk sınırları içinde tam bir din özgürlüğüne sahip olacaklardır. Bu mezhepler kendi takipçilerine kendi yöntemleriyle eğitim verme hakkına sahiptirler. Kişisel hakları, kendi mezheplerinin yasalarına tabi olacaktır ve hukuk mahkemeleri, tarikat üyeleriyle ilgilenirken bu yasalara saygı gösterecektir.
- Devletin gayrimüslim vatandaşları, dinleri, eğitimleri ve kültürleri açısından benzer temel özgürlüklerden yararlanacaktır. Hukuk mahkemeleri, kişisel hukuku ilgilendiren davalara bakarken gayrimüslimlerin dini hukuk ve geleneklerine saygı gösterecektir.
- Devletin gayrimüslim tebaası ile yapılan tüm anlaşmalar ve antlaşmalar şeriate uygun olarak yerine getirilecektir. Gayrimüslim vatandaşlara Müslüman vatandaşlarla eşit temel haklar tanınacaktır.
- Devlet başkanı, devletin Müslüman erkek vatandaşlarından olacaktır.
- Devleti yönetmenin tüm sorumluluğu, yetkisini veya yetkisinin bir kısmını devletteki herhangi bir kişi veya kuruma devredebilecek olan devlet başkanına verilmiştir.
- Devlet Başkanının oluşturduğu hükümet, diktatörlük değil istişare ile karar alan nitelikte olacaktır. Devlet başkanı, halkın seçilmiş temsilcilerine danışarak sorumluluğunu yerine getirmesi yükümlülüğündedir.
- Devlet başkanının, anayasanın tamamını veya bir kısmını feshederek ülkeyi yönetme hakkı yoktur.

- Devlet Başkanını seçmekten sorumlu kurum, onu görevden alma veya görevini askıya alma yetkisine de sahiptir.
- Devlet başkanının dokunulmazlığı yoktur ve diğer vatandaşlar gibi hukuka tabiidir.
- Arazi hukukuna karşı hesap verebilirlik, hükümetin üyeleri ve devletin tüm görevlileri için eşit derecede geçerlidir.
- Yargı, yürütmeden bağımsız olacaktır.
- İslam'ın temellerine aykırı olduğu düşünülen türdeki fikir ve ideolojilerin yayılması yasaklanacaktır.
- Devlet üniter bir yapıya sahip olacaktır. Devletin topraklarını oluşturan farklı bölgesel ırk, aşiret veya dil alanları ayrılma hakkından yararlanamayacaktır.
- Anayasanın Kur'an'a ve Sünnete aykırı olan hiçbir yorumu geçerli sayılmayacaktır” (<https://historypak.com/ulamas-22-points/>).

Ulemanın Pakistan hükümetine sunmuş olduğu anayasa maddeleri önerileri, gelecekte ilan edilecek Pakistan anayasalarına doğrudan katkı sağlamış, aynı zamanda, Pakistan halkına, kuruluş ertesi uluslaşma süreçlerinde, İslam'ı ve Müslümanlığı bütünleştirici bir üst kimlik olarak görme hususunda yol göstermiştir. Pakistan anayasasının İslamileşme sürecine en önemli katkıyı yaptığı varsayılan bu öneriler, ilerleyen senelerde devletin İslam Cumhuriyeti niteliğine bürünmesine vesile olacak fikri akımlara da dolaylı olarak zemin hazırlamıştır.

2.2. Temel İlkeler Komitesi'nin İkinci Bildirgesi

Liyakat Ali Han'ın 15 Ekim 1951 tarihinde, Pakistan'ın Ravalpindi şehrinde City Muslim League tarafından organize edilen bir mitingde Seyid Akbar tarafından silahlı saldırıya uğraması sonucu ani ölümü, ülkede hali hazırda var olan siyasi, hukuki ve toplumsal kargaşanın daha da artmasını sağlamıştır. Genel valilik görevinden istifa ederek Liyakat Ali Han'ın girişimleriyle birçok yetkiye sahip bir makama dönüşen başbakanlık koltuğuna oturan Hoca Nazimuddin, 22 Aralık 1952 tarihinde Temel İlkeler Komitesi'nin ikinci bildirgesini açıklamış ve ülkenin anayasal sıkıntısının biran önce çözüme kavuşturulacağını deklare etmiştir. Bu bildirmede, ilk bildirgenin eksik kalan yanları giderilmiş ve hem sekülerizmi benimseyen ve bu doğrultuda ülkenin anayasasının ve yönetim yapısının şekillenmesi gerektiğini vurgulayan kesim, hem de anayasanın ve yönetsel yapının İslam hukuku doğrultusunda biçimlenmesini öne çıkaran kesimin desteği alınmaya çalışılmıştır. Temel İlkeler Komitesinin İkinci Bildirgesi, bazı eleştiriler olsa da büyük oranda memnuniyetle karşılanmıştır. Bildirgenin ana maddeleri şu şekildedir:

- “Devlet başkanı, Müslüman olacaktır.
- O, Merkezi Yasama Meclisinin her iki kamarasının ortak oturumunda seçilecek ancak yasama meclisinin bir üyesi olamayacaktır.
- Görev süresi beş yıl olacaktır.
- Federal yasama organı iki meclisten oluşacaktır: Birlik Kamarası ve Halk Kamarası. Üst meclis olan Birlik kamarası

120 sandalyeden, alt meclis Halk Kamarası ise 400 sandalyeden oluşacaktır. Parlamentonun iki kamarasının sandalyeleri, ülkenin iki kısmı, Doğu ve Pakistan arasında eşit bir şekilde dağıtılacaktır.

- Batı Pakistan, sandalyelerdeki payını, nüfus oranlarına göre illeri arasında dağıtacaktır.
- İki kamaranın da görev süresi beş yıl olacaktır.
- Her iki kamara da eşit güce sahip olacaktır.
- Anayasa değişikliği merkezi meclisin ve eyaletler meclisinin onay ile yapılacaktır.
- Bakanlar kurulu, halk kamarasına toplu bir şekilde sorumlu olacaktır” (Rabbani, 2010:167).

SONUÇ

Pakistan, II. Dünya Savaşı ertesinde kurulan yeni dünya düzeninde, askeri, siyasi ve ekonomik sorunlarla baş başa kalan İngilizlerin Hint Alt Kıtasından çekilme kararları neticesinde, Hindistanlı Müslümanların yüzyıllardır süren bağımsız bir devlet kurma çalışmalarının başarıyla sonuçlanmasıyla, 14 Ağustos 1947 tarihinde kurulmuştur. İngilizlerin böl ve terk et politikalarının sorunlu planlamaları sebebiyle, Pakistanlı yöneticiler ve halk, özgürlüğün tadını çıkaramadan bir dizi sıkıntılarla karşı karşıya kalmış ve bu sıkıntılar ülkenin gelişimine ket vurmuştur. Adaletsiz sınır belirlemeleri, maddi ve askeri varlıkların eşitsiz paylaşımı, şiddet olaylarının tetiklediği göç dalgası ve Hindistan’ın bilinçli politik hamleleri nedeniyle oluşan olağanüstü durumlar, Pakistan’ın aşmak

zorunda kaldığı temel sorunlara kaynaklık etmiştir. Muhammed Ali Cinnah ve kabinesi, bir yandan bu tür iç sorunları çözmekle uğraşırken, öte yandan özellikle Hindistan kaynaklı dış saldırılara karşı koymakla meşgul olmuş, bu zor koşullar neticesinde Pakistan, ekonomik, sosyal, askeri ve siyasi anlamda atması gereken kalkınma adımlarını ertelemek zorunda kalmıştır. Pakistan'ın ilk dönemlerinde yaşadığı bu sorunların, yönetsel ve toplumsal anlamda ağır götürüleri olmuş ve Pakistanlı siyasiler bu dönemlerde Hindistan ile karşı karşıya geldikleri birçok meselede otorite kuramamıştır. Özellikle Hindistan'ın düzenli ordusunun, Hindistan ve Pakistan arasında eşit olmayan bir şekilde pay edilmesi, Hindistan'ın savaş gücünü arttırmış ve bölünme sürecinde Hindistan'daki pek çok prens devlet, Pakistan'ın yeteri kadar karşı koyamaması nedeniyle Hindistan'a ilhak edilmiştir. Aynı zamanda bir tarım ülkesi olarak Pakistan için hayati derecede önem arz eden sulama kanallarının hamiliği, yanlış sınır planlamaları neticesinde Hindistan'a devredilmiş, bu durum ülkenin ilk yıllarındaki tarım faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Tüm bu negatif gelişmeler, Pakistan'a maddi ve manevi pek çok hasar vermiştir. Dahası Hindistan'ı Pakistan karşısında daha güçlü bir konuma yükseltmiştir.

Pakistan'ın kurulduğu ilk yıllarda kendisine ait bir anayasasının olmaması, ülkenin yönetiminde birtakım güçlüklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Pakistan'ın kurucu lideri Muhammed Ali Cinnah'ın zamansız vefatı ertesinde, Pakistanlı siyasiler, ilk dönemlerde devletin gelişimini yavaşlatan siyasi, askeri, toplumsal ve

ekonomik sorunları kısmen çözüme kavuşturmanın da vermiş olduğu kuvvetle, anayasa çalışmalarına yoğunlaşmışlardır. Liyakat Ali Han öncülüğünde başlatılan çalışmalarda, Pakistan'ın 1956 yılında ilan edilecek ilk anayasasının temel maddelerinin oluşumuna zemin hazırlanmıştır. Anayasal taslaklar oluşturulurken, ülkenin yerel siyasi, toplumsal ve dini dinamikleri göz önünde bulundurulmuş, içeriklerde özellikle İslam hukukuna tabi maddelere de yer verilmeye çalışılmıştır. Bu eğilim, her ne kadar Pakistan'ın din temelli kurulan bir devlet olmasından ötürü doğal ve olağan karşılsa da, stratejik öngörünün bir tezahürü olarak da yorumlanmıştır. Pakistan'ın kurucu akılları, oldukça heterojen toplulukların mücadeleleriyle inşa edilen Pakistan'da, ilerleyen dönemlerde yaşanabilecek etnisite ya da mezhep tabanlı kutuplaşmaların önüne geçebilmek için, Müslümanlığı bir üst kimlik olarak hukuki metinlere ve siyasi söylemlere yerleştirmişlerdir. Bu uygulamalar, gerek ilk dönemlerde, gerekse gelecek dönemlerde ülkeyi bütünleştirmekte oldukça başarılı olmuştur.

Hedefler Kararı adı altında yayınlanan ilkeler vasıtasıyla, Pakistan anayasasının ne şekilde oluşturulması gerektiğine ve içermesi gereken maddelere dair tasvirler ve tavsiyeler yapılmıştır. Temel İlkeler Komitesinin açıkladığı ilk bildirge ise, Hedefler Kararında yer verilen ilkeler dikkate alınarak hazırlanan, Pakistan'ın ilk anayasasına kaynaklık edecek temel maddeleri içermiştir. Temel İlkeler Komitesinin ilk bildirgesini, kimi gruplar fazla sekülerist bulmuş, kimi gruplar ise içeriğin fazla dini olduğunu öne sürmüştür. Bu birbirinden

uzak iki eleştiriyi dikkate alan Pakistanlı yöneticiler, Temel İlkeler Komitesinin ikinci bildirgesinde, ilk bildirgenin eleştirilen yönlerinin revize edilmiş hallerini de maddeleştirmişlerdir. Böylelikle, Pakistan'ın günümüzdeki anayasa içeriğini de etkileyen öncül anayasal taslaklar, bu ülkeye has bir şekilde, sekülerist ve İslami maddelerin birlikte yer aldığı yapıya kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

- Ali, Rabia Umar. (2009). Planning for the Partition of India 1947: A Scuttled Affair. Pakistan Journal of History and Culture, Volume XXX, No I, s.113-130.
- Bajwa, Farooq Naseem. (2015). Pakistan A Historical and Contemporary Look Karachi: Oxford University Press.
- Hussain, J. (2017). A History of The Peoples of Pakistan Towards Independence. Karachi: Oxford University Press.
- Jinnah, Mohammad Ali. (2013). Jinnah Speeches:as Governor-General of Pakistan,1947-1948. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Kazımı, M.R. (2019). A Concise History of Pakistan. Karachi: Oxford University Press.
- Kulke, Hermann., Rothermund, Dietmar. (2001). Hindistan Tarihi. Çev. Müfit Günay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mahmood, Safdar. (2016). Pakistan: Tarih Aor Siyaset. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Nadiem, Ihsan H. (2017). A Brief History of Pakistan-From Earliest Times. Lahore Sang-e Meel Publications.
- Rabbani, M.Ikram. (2010). Comprehensive Pakistan Studies. Lahore: Caravan Books.
- Rahim, M.A Chughtai.,M.D. Zaman., W. Hamid,A. (1967). A Short History of Pakistan Book Four. Karachi: The Inter Services Press Limited.
- Sayeed, Khalid Bin. (2019). Pakistan the Formative Phase 1857-1948. Karachi: Oxford University Press.
- Sarkar, Sumit. (2003). Cedid Hindustan. Çev. Mesud Haşimi. Yeni Delhi: National Council for Promotion of Urdu Language Publications.
- Soydan, Celal. (2018). Pakistan Hindistan Öyküleri. Ankara: Hece Yayınları. Tashna,
- M.Nazeer Ahmed. (2008). Aurak-ı Cammu Keşmir. Lahore: Al-Faisal Nashran

Tashna, M. Nazeer Ahmed. (2013). Tareekh-e Pakistan 1947-2013. Jhelum: Book Corner.

Toker, Halil. (2017). Sebepleri ve Sonuçları ile Keşmir Meselesini Kavramak. İstanbul: Demavend.

<https://historypak.com/ulamas-22-points/> (20.10.2020)

BÖLÜM 4
DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLE FRANK KRALLIĞI
ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN¹

¹ Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Gaziantep, Türkiye, capan@gantep.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8682-4179

GİRİŞ

MÖ 753 yılında temelleri atılan Roma İmparatorluğu kazanılan zaferler ve tarihi süreçler neticesinde oldukça geniş sınırlara ulaşmıştır. Nitekim I. ve III. yüzyıllar arasındaki dönem İmparatorluğun “altın çağı” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde oldukça büyük zenginliğe ulaşan imparatorluk MS 57 yılına gelindiğinde halkına bedava buğday dağıtmaya başlamıştır. Ancak MS II. Yüzyıl sonlarından itibaren bu genişleme durmuş doğuda Perslerin kuzeyde barbar kavimlerin saldırıları ile uğraşılmaya başlanmıştır. Bir yandan Roma'nın zenginliği ve ihtişamı Cermenlerin ilgisini çekerken diğer yandan içeride savaş gelirlerinin azalması nedeniyle yoksulluk ve isyanlar baş göstermiştir (McNeill, 2015: 80). Sınıf ayrımı, halkın köleleşmesi, derebeylik sistemi ise bu gidişatı daha kötüleştirmiştir. Bu durumdan kurtulmak için çabalayan Roma İmparatorluğu, Diocletianus (284-305) döneminde Tetrarkhia/Dörtlü yönetim sistemiyle İmparatorluğun doğusuna ve batısına birer Augustus ve Caesar tayin etmiştir. Bu uygulama ile farkında olunmaksızın İmparatorluğun Doğu-Batı olarak ikiye ayrılmasının temelleri atılmıştır. Daha sonra Büyük Konstantinos (306-337) döneminde başkentin Konstantinopolis'e taşınmasıyla birlikte tek ve büyük imparatorluk sistemine yeniden geçilmesine rağmen kısa bir rahatlama sonrasında aleyhteki gidişat değişmemiştir. İmparatorluk III. yy'dan itibaren kuzeydeki Cermen kavimlerinin istilalarını bertaraf etmek için uğraşmış ve onları İmparatorluk sınırları dışında tutmaya çalışmıştır. Diğer yandan IV. Yüzyılda Kavimler Göçü'nün

başlaması ve Avrupa Hunları'nın Roma sınırlarına dayanmasıyla birlikte Roma İmparatorluğu daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihlerde Karadeniz'in Kuzeyinde Cermen kavimlerinin iki kolu bulunmaktaydı. Bunlardan Ostrogotlar (Doğu Gotları) Don ile Dinyeper Nehirleri arasında, Vizigotlar (Batı Gotları) ise bu coğrafyanın batısında yerleşmişlerdi. Bunların haricinde başka barbar kavimler de bulunuyordu. Orta Asya'dan kopup gelen Hun Türkleri'nin, 374 yılında Balamber/Balamir komutasında bölgeye girerek aynı yıl Ostrogotlar'ın, 375 yılında da Vizigotlar'ın devletlerini yıkması bu Cermen kavimlerinin batıya göç etmelerine sebep olmuştur. Böylece İspanya'ya kadar ulaşan büyük göç başlamıştır. 374-375 yılında Volga'yı geçerek önce Alanları yenip daha sonra Karadeniz'in kuzeyindeki Ostrogot Devleti'ni kendilerine tâbi kılan Hunlar kısa zamanda Tuna nehri boylarında görünmüştür. V. Yüzyıl başlarında ise Roma topraklarına ve Bizans arazisine tehlikeli akınlar yapmaya başlamışlardır. Daha sonraki yıllarda İllirya'ya ve Trakya'ya kadar ilerleyen Hunlar, Bizans İmparatorluğu'nu ağır vergiler karşılığında barış yapmağa zorlamıştır. Zaten iç karışıklıklar, sık sık taht değişikliği, barbar kavimlerin ani baskın ve yağmaları ile yorgun ve iyice fakir düşmüş olan Roma İmparatorluğu Hunlar karşısında iyice aciz kalmış ve zayıflamıştır. Bu durum Cermen kavimlere daha da cesaret vermiş, önceki dönemlerde Roma ordusunda etkili hale gelmiş olan Cermen komutanlar sebebi ile de daha büyük tehlikeler ile karşı karşıya kalınmıştır. 445'de tek başına hükümdar olan Attilâ bütün Pannonia'yı ele geçirmiş ve sınırları Ren Nehri kıyılarından Volga Nehri'ne kadar uzanan büyük

bir devlet kurmuştur. Roma İmparatorluğu'nun MS III. ve V. yy arasında askeri üstünlüğünü nispi olarak kaybetmesi ile birlikte, artan mali yük, savunma ihtiyaçları, içteki kargaşalar, sınırlardaki istikrarsızlık gibi nedenlerle ekonomik faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Ekonomik çöküşe paralel olarak IV. yy başlarından itibaren özellikle batı eyaletleri olmak üzere, Kavimler Göçü ile doruk noktasına ulaşan barbarların büyük göçleri, istilaları, bozulan düzen, halkın karşılaştığı zulüm, mezhep kavgaları, barbar kralların bu süreçte güçlenmesi ve İmparatorluğa yaptıkları saldırılarla iyice gerilemiş ve 395 yılında ikiye ayrılan İmparatorluk idaresi, özel muhafızları kumanda eden generallerin eline geçmiştir. Bu hareketler Hunların da baskıları ile birleşince 476 yılında Vizigotların reisi Odoakr, dönemin imparatoru Romulus Augustus'u tahttan indirip İmparatorluk alametlerini Doğu Roma'ya göndererek tek imparatorun yeterli olduğunu bildirmiştir. Böylece Batı Roma imparatorluğu resmen sona ermiş ve Roma topraklarında irili ufaklı birçok krallık kurulmuştur. Bunlar İtalya'da Ostrogotlar, İspanya'da Vizigotlar, Kuzey Afrika'da Vandallar, Galya'da Frank krallıklarıdır. Bunlar içerisinde en güçlü olanı ise Frank Krallığı'dır (Le Goff, 2015: 38; Delmas, 1973: 17).

Ortaçağ Avrupa medeniyeti Roma İmparatorluğu'nun mirası üzerine kurulduğu için bu barbar krallıklar Roma İmparatorluğu'nun tesirinden sıyrılamamıştır. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu'na hayranlıkları nedeniyle yıkılışından sonra da ona saygı duymaya devam etmişlerdir. Nitekim büyük bir medeniyet olan Roma

İmparatorluğu'nun yönetim şekli, sosyal düzeni, dini anlayışı, devlet teşkilatı gibi unsurlarından etkilenmişlerdir. Bu krallıklar uzun yıllar boyunca, çok güçlü oldukları dönemlerde bile "İmparator" ünvanını kendilerine layık görememiştir. Hatta 476 yılında Batı Roma İmparatoru Romulus Augustus'u tahttan indiren Odaakr, imparatorluk simgelerini Doğu Roma İmparatoru Zenon'a göndererek "*biz kendi ünvanlarımızdan çok, İmparatorların bize verdiği ünvanları seviyoruz*" demiştir. Odaakr imparatorluk alametlerini iade ederken bir yandan da batıdaki imparatorluğa karşı tabiyetini ortadan kaldırma niyetiyle hareket etmiştir. Yine bu krallardan Theodoric, Romalı Flavius adını alarak imparatora "*köleniz ve oğlunuz olarak ben*" diye hitab etmiş ve en büyük arzusunun krallığını "*sizinkinin aynısı bir imparatorluk*" yapmak olduğunu bildirmiş ve bu şekilde hayranlığını ifade etmiştir. Barbar Kralların İmparator ünvanlarını kullanmaları ancak 800 yılın da Frank Kralı Şarlman'ın (Charlemagne) tahta çıkması ile gerçekleşmiştir (Seignobos, 1939: 84; Le Goff, 2015: 34).

Bu sırada Doğu Roma İmparatorluğu da hem kuzey sınırlarında hem de doğu sınırlarında tehdit altında olduğu için gelebilecek zararları en aza indirmeye çalışıyordu. Dolayısıyla bahsi geçen barbarların başkent Konstantinopolis'i ele geçirmelerini engellemek amacıyla geri çekilmeleri için onlara büyük paralar ödenmiş ve bazı ünvanlar dağıtılarak bağılıkları kazanılmaya çalışılmıştır. Böylece barbar tehlikesi batıya yöneltilerek Akdeniz'den uzak tutulmaya

çalışılmıştır². Ancak 527-565 yılları arasında Doğu Roma İmparatorluğu tahtında bulunan I. Justinianos döneminde imparatorluk siyasi yönünü doğudan batıya çevirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun batıda kaybedilen topraklarını yeniden ele geçirerek, evrensel imparator olma peşinde koşan I. Justinianos bu ideali uğruna tüm imkânlarını seferber etmiştir (Delmas, 1973: 17). İmparator Justinianos Afrika, İtalya ve İspanya'da yeniden hâkimiyetini tesis etmiş ve arzu ettiği gibi Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmıştır. Ancak sağlam temellere oturtmadığı bu imparatorluk kendisinden sonra çökmeye başlamış ve ele geçirilen topraklar tek tek elden çıkmaya mahkûm olmuştur³. Nitekim Doğu Roma İmparatorluğu'nun eski Roma topraklarını ele geçirerek Büyük Roma'yı yeniden canlandırma ve dünyaya hükmetme hayali Ortaçağ devletlerinin çoğunun da en büyük arzusu olmuştur. Bu arzuya sahip olanlardan biri de Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan krallıklar arasında yer alan Frank Krallığı olmuştur. Bu nedenle Frank Krallığı aynı amacı güden Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkiler dostane olmamıştır (Bedirhan, 2018: 308).

² Eskiçağ uygarlıklarının merkezi Akdeniz olarak görüldüğü için bu bölgeye oldukça önem verilmiştir. Bkz. Delmas, s.10; Le Goff, s.39.

³ I. Justinianos dönemi evrensel politikalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fatma Çapan, "Bizans İmparatoru I. Justinianos'un Evrensel İmparatorluk Çabaları ve Sonuçları", 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Asos Congress Bildiri Kitabı, Elazığ, 2016, s.882-891.

1. FRANK KRALLIĞININ KURULUŞU VE MEROVENJ HANEDANLIĞI

Türkçe'de Frenk, Arapça'da Efrenc(İfrence) olarak geçen kelimenin aslı Frank'dır. Dolayısıyla Avrupa'nın batı ve kuzey kısımlarına Türkçe'de Frengistan adı verilirken Arapça'da Efrenciye adı verilmiştir. Önceleri Müslümanlar tarafından Frank Devleti'nin (Merovenjiyen -Karolenjiyen) halkı için kullanılan Frank adı Haçlı seferlerinin başlamasından sonra Suriye ve Filistin'de kurulan Hıristiyan devletlerinin kurucuları büyük çoğunlukla Frank olduğu için bu isim bütün Batı ve Kuzey Avrupa milletleri (Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Norman) için de kullanılmıştır. Ancak Katolik İspanyollar ile Ortodoks kilisesine mensup (Rus, Rum, Bulgar, Sırp vb) milletler Frank kelimesinin kapsamının dışında tutulmuştur (Demirkent, 1996: 173).

Roma İmparatorluğu'nun doğu ve kuzey sınırlarında oturan ancak Roma hakimiyeti altına girmemiş olan Cermen kabilelerinin halk tarafından seçilen "Halk Kralları" bulunmaktaydı. Bu krallar Roma İmparatorluğu'nun çökmesi sonucunda toprak kazanmaya başlayarak diğer küçük kabileleri de kendilerine çekmeyi başarmıştır. Böylece bütün kabileleri zafere ulaştıracağına inanılan bir üst kral seçilmiş ve bu kral kendisine "Franklar'ın kralı" unvanını vermiştir. Dolayısıyla bu çatı altında birleşen kabileler de Frank adını benimsemiştir. Frank adına ilk defa rastlanan İmparator Gallienus devrinde, Franklar 258-259 yıllarında Rhein nehrini aşarak Galya (Fransa) bölgesini ele geçirmişlerdir. Roma İmparatorluğu IV. Yüzyılda Frankların bir

kısmını sınırların dışında tutmaya çalışarak bir kısmını ordularında asker olarak kullanarak tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmıştır. Ancak V. Yüzyılda askeri gücünü kaybeden Roma İmparatorluğu Franklarla ittifak yaparak onlara Cambrai ve Tournal bölgesinde arazi vermek durumunda kalmıştır. Daha sonra güneye doğru genişlemeyi başaran Franklar Galya'nın büyük bir kısmına sahip olmayı başarmıştır (Demirkent, 1996: 173; McNeill, 2015: 84).

Frank Krallığı'nın ilk hanedanı Merovech adını taşıyan efsanevi atalarına atfen Merovenjyen⁴ denilen hanedanlıktır. Bu hanedanlığı 458-481 yıllarında Merovench'in oğlu I. Childerik(458-481) yönetmiştir. Onun ölümü ile de yerine I. Clovis (481-511) geçmiştir. Tüm Frank kabilelerini tek yönetim altında toplayan ve tüm Galya'yı ele geçirmeyi başaran I. Clovis, Frank Krallığının asıl kurucusu olarak

⁴ Merovenjler genel olarak Franklar olarak bilinen Almanların bir kabilesi olan skambriyanlardan gelmektedir. Bu aileden gelenler daha önce de frankları yönetmişlerdir. Hanedanın ilk kralının ismi Merovech (Fransızcası Mérovée)'dir ve bu nedenle onun soyundan gelenler kendilerini Merovingianlar olarak adlandırmışlardır. Fransa ülkesinin kurucuları oldukları kabul edilir. Magdalalı Meryem'in İsa'nın çocuğuyla Kudüs'ten kaçıp Fransa'ya gittiği ve Fransa'da Merovingian Hanedanı'nı kurdukları iddia ediliyor. Hz. İsa ile kurulmaya çalışılan bu bağlantı, bu hanedana kutsallık atfederek saygınlıklarını arttırma ve asalet kazandırarak, etrafında daha çok insan toplayarak daha güçlü bir itaat duygusu ile kitleleri kontrol edebilme çabasından ibarettir. Nitekim hanedana ismini veren bu hükümdarın da tarihi kişiliğine bu efsaneler gölge düşürmektedir. Merové tabiat üstü bir kişilik olarak tasvir edilir. Hükümdarın ismi mucizevi köken ve karakterine işaret ettiğine inanılır. Bu isim Fransızca ve Latince'de anne ve deniz manalarına gelmektedir. Frank tarihçilerinin rivayetlerine göre Merovenj iki babalı olarak doğmuştur. Biri kral Clodio, diğeri ise Neptün adlı bir deniz yaratığıdır. Merovenjlerin çift kan taşıması insanüstü güçlerin bir bağıışı olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı bunlar sık sık "mucize yaratan krallar" olarak tanınmışlardır. Rivayete göre omuz arasında veya kalbinin üzerinde ilahi kutsal kan taşıdıklarına işaret eden bir benek vardı ki, bu daha sonra tapınak şövalyelerinin arması olarak ortaya çıkacaktır. Bunlar aynı zamanda "uzun saçlı krallar" olarak da adlandırılmışlardır. Bkz. Muammer Gül, Orta Çağ Avrupa Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul,2009, s.44.

kabul edilmiştir. 493 yılında Katolik bir Hıristiyan olan Bugonde prensesi Clothilde ile evlenen I. Clovis eşinin etkisiyle Hıristiyan olmuş ve Katolikliği benimsemiştir. Böylece Galya'daki Romalı aristokrasiyi ve din adamlarını arkasına almayı başaran I. Clovis Roma Kilisesi'nin de desteğini almayı başarmıştır. Bu anlaşma esasen Hıristiyanlar arasında mezhepsel çatışmalar nedeniyle Romalı din adamları tarafından da istenen bir anlaşmaydı. Çünkü onlar Ariusçu krallara karşı Katolikliğin hâkim olmasını istiyorlardı. Diğer yandan 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Avrupa'da onun siyasi varisi olacak tek güç de Frank Krallığı'dır. 496 yılında Aziz Remy(Saint Remy) aracılığıyla I. Clovis ve Roma Kilisesi arasında gizli bir anlaşma yapılmış ve Clovis vaftiz edilmiştir. Dolayısıyla Romalı Hıristiyanlar arasına yerleşen Franklar onların dinlerini kabul etmiştir (Seignobos, 1939: 98; Bedirhan, 2018: 314; Genç, 2012: 23). Bu anlaşma Roma Kilisesi için siyasi bir zafer anlamına geliyordu. Zira Clovis'in vaftiz edilmesi ile Roma Kilisesi'ne dayanan bir Hıristiyan İmparatorluğun kurulması gerçekleşmiş oluyordu. Bu ise siyasi işleri Franklar tarafından yürütülecek olan yeni bir Roma İmparatorluğu'nun kurulması demek olup kilise ve devlet arasında sürekli bir bağ kurulmasını sağlamıştır. Bu durumda V. Yüzyıl boyunca varlığı sürekli tehdit edilen Roma Kilisesi, Clovis sayesinde bin yıl sürecek tartışmasız üstünlüğünü sağlamıştır. Nitekim Roma Kilisesi'nin statüsü İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nin statüsüne yükseltilerek güçlenmiştir. Diğer yandan Roma Kilisesi'nin kılıcı olarak “Yeni Konstantin” ünvanı verilen Clovis çok önceleri Vizigotlar ve Vandallar tarafından yıkılan “Konstantin” adı

altında tekrar kurularak üniter imparatorluk haline getirilen Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başına getirilecekti. Bunun sonucu olarak Clovis hayatı boyunca Hıristiyanlığın kılıcını sallayarak kilise inancını insanlara kabul ettirmeye çalışmıştır⁵. Nitekim bu anlaşma Clovis'in siyasi gücünün artması ve sınırlarının genişlemesi noktasında O'na Hıristiyanlığı yayma gibi kutsal bir bahane vermiştir. Roma Kilisesi'nin manevi desteği ile kendi askeri gücünü birleştiren Clovis kendinden sonraki nesillere stratejik bir dini ve siyasi diplomasiyi miras olarak bırakmıştır. Bu nedenle özellikle Şarلمان döneminde bu politika çok daha aşikâr ve güçlü bir şekilde ortaya çıkarak Doğu Roma İmparatorunun karşısında “İmparatorluk” iddialarına kadar ulaşacaktır. Dolayısıyla Roma Kilisesi ile Clovis arasında yapılan bu anlaşma hem o dönem Hristiyan dünyası için hem de sonraki bin yıl için önemli sonuçlar doğurmuştur (Bainville, 1938, 18-19; Gül, 2009: 46-47).

2. FRANK KRALLIĞI'NIN YÜKSELİŞİ VE KAROLENJ HANEDANLIĞI

511 yılında Clovis'in ölümü ile krallık dört oğlu arasında paylaşılmıştır. Merovenj Hanedanı bir asırdan fazla birbirinden farklı

⁵ Batı Roma Kilisesi ile anlaşarak Hıristiyanlığı kabul eden Clovis bundan sonraki süreçte siyasi hamlelerinde ve sınırlarını genişletme politikalarında gittiği yerlerde gerekirse zor kullanarak Hıristiyanlığı yaymaya çalışmıştır. Seignobos bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: “...Misyonerler basit müfekkirelere çarpabilecek deliller kullanıyorlar, Cennete kabul edilmek ümidinden, Cehennem azaplarından bahsediyorlardı, yahut, yerli ilâhın aczini isbat için onun sanemini parçalıyorlardı. Kral bir kere ihtida edince, yeni dinini tebâlarına mecburi kılıyordu. Onlara vaftiz olmaları için emrediyor, eski ibadetin icrasını yasak ediyor ve hilâfında hareket edecekleri gayet şiddetli cezalara, hatta ölüme mahkum tutuyordu. Tebâları, bilhassa Almanya'da, çok kere mukavemet gösterdiler.” Bkz. Seignobos, s.102.

ve sürekli savaşan krallıklar vasıtası ile ülkeyi yönetmiştir. Ancak Merovenj Hanedanlığı'nın çöküşü Batı Roma İmparatorluğu'nun da tamamen tükenmesi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden üstün olması anlamına gelmekteydi (Genç, 2012: 24-26). Durum böyle iken Merovenj Frank Krallığı'nda saray nazırlığı (maire du palais) görevini yapan I. Pepin'in ailesi iktidarı ele geçirmiş ve 687 yılında II. Pepin etkili bir yönetim kurmayı başarmıştır. Ancak onun ölümünden sonra yasal varisi çok küçük yaşta olduğu için çeşitli ayaklanmalar baş göstermiştir. Bunun üzerine Pepin'in evlilik dışı oğlu Charles Martel 725 yılında hakimiyet kurmayı ve Karolenj hakimiyetinin temellerini atmayı başarmıştır. Nitekim Charles Martel döneminde 732 yılında Müslümanlara karşı kazanılan Puvatya Savaşı onun Hıristiyanlığın kurtarıcısı ünvanını almasına sebep olmuştur (Delmas Bedirhan, 2018: 311; Delmas, 1973: 25-26; Bainville, 1938: 25-26). Charles Martel'in ölümünden sonra krallığı oğulları III. Pepin ve Carloman arasında paylaşılmıştır. Ancak Carloman'ın 747 yılında yönetimden çekilmesiyle III. Pepin, Merovenj Hanedanlığı'nın son kralı III. Childeric'i tahtan indirmiştir (Genç, 2012: 34). Bu sırada Lombardların papalığa ait malikâneleri işgal etmesi üzerine Papa Zacharias Pepin'den yardım istemiştir. Pepin ise bu yardım karşılığında Papa'dan kral ünvanını alacağıının güvencesiyle kendi krallığını ilan etmiştir. Pepin'in Lombardların papalıktan zorla aldıkları toprakları ve merkezi İtalya'daki toprakları papaya geri vermesi "Pepin armağanı" olarak adlandırılmıştır. Bu bağış Pepin'in Papanın otoritesini kabul ettiğini ve papalık devletlerinin ortaya çıkacağını göstermesi açısından önemlidir (Sabra, 1982: 81; Genç,

2012: 35-36). Böylece Batı Roma Kilisesi 496 yılında Clovis'le yapılan anlaşmaya aykırı olarak Merovenj hanedanlığından olmayan birini takdis etmiş ve Merovenj hanedanlığından sonra Frank Krallığı'nın yönetimine Karolenj Hanedanlığı gelmiştir (Seignobos, 1939: 108; Genç, 2012: 4, Bainville, 1938: 27). Bu hanedanın iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, bir süre duraklama dönemi yaşayan, Frank Krallığı nüfuz ve kudretini yeniden tesis etmiştir. Karolenj Hanedanlığı Clovis'in Batı İmparatorluğunu yeniden kurmak için başlattığı teşebbüslerini devam ettirmek amacıyla bu kez daha iyi şartlar altında ortaya çıkmıştır. Zira III. Pepin döneminde bütün Galya bölgesinde hakimiyet sağlanmış, Araplar Pirene dağlarının arkasına çekilmiş, barbarlar ve kâfirler Frank Krallığı'na itaat etmiştir. Pepin ile papalık arasında hususi bir durum ortaya çıkmıştır ki Pepin, papaların cismanî kudretlerini vücuda getirirken kendisi de ruhani nüfuz ve kudretini temin etmiştir. Böylece Pepin içeride Karolenj Hanedanlığı'nın gücünü sağlamlaştırırken dışarıda da ülkesini Katolik devletlerin birincisi ve kilisenin gözdesi haline getirmiştir. Kilise ile Frank Krallığı arasındaki bu karşılıklı dayanışma ile bir Hıristiyan imparatorluğu haline gelen Batı İmparatorluğu'nun yenilenmesi amaçlanmıştır. Nitekim Batı ile Doğu Roma arasındaki mücadeleler devam ettiği sürece Franklar da batıda rahat nefes almaya devam etmiştir (Bainville, 1938: 29-30).

Doğu Roma İmparatoru V. Konstantinos (741-775) Frank Krallığı'nın yükselişinden korktuğu için papalık ile Frank Krallığı arasında yapılan bu birlikteliği bozmaya teşebbüs etmiştir. Bu nedenle III. Pepin'e bir

elçilik heyeti göndererek Frank Krallığı'nın Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanması için anlaşma yapmak istemiştir. Ancak Pepin elçilerin taleplerini kabul etmeyerek sadece Aziz Petrus için savaştığını ve bu nedenle elindeki toprakları ona bağışlayacağını bildirerek cevap vermiştir. Nitekim III. Pepin Doğu Roma İmparatorluğu'nun dinde sapkınlığa düştüğünü, Batı Roma Kilisesi'nin ve papanın savunulmasında acizlik gösterdiğini bu nedenle de İtalya'da herhangi bir mal mülk hakkı olmadığını düşünmekteydi (Sabra, 1982: 81-82). Frank Krallığı ile herhangi bir anlaşma sağlanamamasına rağmen İmparator V. Konstantinos'un Frank-Papalık birliği veya ittifakını bozmak yolundaki çabaları sona ermemiştir. Zira tekrar elçilerini göndererek Frank Krallığı'nı Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlamak ve oğlu IV. Leon ile III. Pepin'in kızı Gisla'yı evlendirmek istediğini bildirmiştir. Fakat Kral III. Pepin, bu teklifi daha önceki gibi geri çevirip papalıktan yana tavrını değiştirmemiştir. Bu nedenle Frank Krallığı ile Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkiler zorlu bir sürece girmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu papalığı nüfuzu altında tutmaya çalışan Frankları yeni bir düşman olarak görmeye başlamıştır. Frank Kralı III. Pepin ise Doğu Roma İmparatorluğu hakkındaki düşmanca tutumunu ve Doğu Roma ile papalık arasındaki ilişkileri büsbütün koparma planlarını açıklamayarak papayı Doğu Roma'ya karşı kışkırtmayı tercih etmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun dini sapkın olduğu, kilisenin mallarına göz koyduğu gibi konularda papayı ikna ederek Doğu Roma İmparatorluğu'nun batıdaki bağlantılarını koparmaya çalışmıştır (Sabra, 1982: 83).

III. Pepin'in ölümünden sonra oğlu Şarlman döneminde Karolenj Hanedanlığı gücünün zirvesine ulaşmıştır. Zira Şarlman daha önceki Frank krallarının kullanmaya cesaret edemedikleri “İmparator” ünvanına göz dikmiştir (Genç, 2012: 40). Bu nedenle o dönemde kendini dünyanın tek ve yegâne imparatorluğu olarak gören Doğu Roma İmparatorluğu ile siyaseten karşı karşıya gelmiştir. Aynı zamanda bu olaylar Batı Roma ile Doğu Roma arasındaki uzaklaşmanın devam etmesine neden olmuştur (Sabra, 1982: 81).

3. DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER

Frank Krallığı içerisinde taht karışıklıklarının devam ettiği ve Merovenj Hanedanlığı'nın zayıfladığı dönemde Adriyatik sahilleri ve Güney İtalya'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti devam ediyordu. Bu bölgelerde Doğu Roma İmparatorunu Ravenna'daki yüksek bir memur olan Exarque (Eksarkhos) temsil ediyordu. Nitekim Müslümanların Sicilya'yı işgal etmesinden sonra Rum mültecilerin Güney İtalya'ya yerleşmesi buradaki hâkimiyetin oldukça sağlam olduğunun önemli bir göstergesidir. Ancak bu sırada Langobardlar'ın Kuzey İtalya bölgesinden başlayarak işgallere girişmesi İtalya'nın tamamı için tehlike yaratmaya başlamıştır. Diğer yandan III. Leon döneminde Doğu Roma İmparatorluğu'nun tasvir kırıcı (ikonoklast) politikalarıyla birlikte batıda da tasvirlere ibadetin yasaklanması ve ordunun masraflarını karşılamak için kilisenin mallarına el konulması nedeniyle Papa tasvirleri kıranları aforoz etmiş ve Doğu Roma İmparatoru ile münasebetler zarar görmeye başlamıştır (Seignobos, 1939: 106).

V. Konstantinos döneminde (741-775) Doğu Roma İmparatorluğu Araplara ve Bulgarlara karşı büyük başarılar elde etmiştir. Ancak imparatorluğun doğu sınırlarında verdiği bu yoğun mücadeleler batıda İtalya'da hâkimiyetin kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Batı Roma Kilisesi ile tasvir aleyhdarı politika yüzünden iyi olmayan ilişkiler nedeniyle yabancılaşma ise günden güne artmaya başlamıştır. Ancak yine de Langobardlara karşı dayanacağı başka bir güç olmayan Papa, Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu nedenle dini anlaşmazlıklar bir tarafa bırakılarak Doğu Roma İmparatorluğu ile anlaşma yoluna gidilmiştir. Fakat 751 yılında Ravenna'nın Langobardlar tarafından ele geçirilmesi ve Ravenna Eksarkhos'luğunun ortadan kaldırılmasıyla birlikte Doğu Roma'nın İtalya'daki hakimiyeti de sona ermiştir. Bu durumda tüm ümitleri tükenen Papalık ve Roma Kilisesi için önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Bu ise Langobardlara karşı daha etkili mücadele edecek olan Frank Krallığı'nın ortaya çıkışıdır. Nitekim bu gelişme üzerine Papa II. Stephanus bizzat Alp'leri geçerek 6 Ocak 754 tarihinde Ponthion'da Frank Kralı Peppin ile buluşmuştur (Theophanes, 1982: 94-95). Bu görüşme Batı Roma Kilisesi'nin Frank Krallığı ile ortak hareketinin ve Roma Kilisesi Devleti'nin kurulmasının başlangıcı olmuştur. Bundan sonra Batı Roma Kilisesi Doğu Roma İmparatorluğu'na yüz çevirerek Frank Krallığı ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu ise Batı İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasını hatta doğudaki imparatorluğa karşı dini ve siyasi tavır içine girmesini sağlayacak politikaların başlangıcı olmuştur (Ostrogorsky, 1999: 158). Claude Delmas bu durumu "...Batı Avrupa'da Karolenjler Avrupası,

apayrı bir dünya olarak kurulmuştur: Frank İmparatorluğu Bizans İmparatorluğu'nun karşısına, Latin Kilisesi Yunan Kilisesi'nin karşısına, büyük malikâneler ve derebeylikler Kontantinopolis'in yönettiği bürokrasinin ve el sanatlarıyla uğraşan sitelerin karşısına çıkmıştır” diye ifade etmektedir (Delmas, 1973: 17).

Batı Roma Kilisesi bulunduğu dönemin siyasi ve dini şartlarına göre bulunacağı tarafı seçmekte oldukça stratejik bir şekilde hareket etmeyi başarmıştır. Nitekim başlangıçta Frankların Merovenj Hanedanlığı ile yapılan ittifak sonrasında Frankların zayıfladığı dönemlerde Doğu Roma yanlısı politikalar izlenmiştir. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu'nun tasvir kırıci dini tutumu nedeniyle başlayan uzaklaşma sürecinde boş durmayan kilise Avrupa'da taraftarlarını çoğaltmaya yönelik faaliyetlerine devam etmiştir. Frank krallarının şahsında başlatılan Hıristiyanlaştırma faaliyetleri Papaya itaat eden keşişler tarafından devam ettirilmiştir. Bu keşişlerden biri olan Winifried, latince Boniface ismini alarak Roma'da Papa'ya bağlılık yemini etmiştir. Daha sonra Charles Martel'in tavsiyesi ile Cermanya'ya giderek Bavaroislere, Alamanlara, Thuringienlere Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir (Seignobos, 1939: 108). Dolayısıyla Frankların zayıfladığı dönemlerde bir yandan Doğu Roma'nın yanındaymış gibi görünen Papalık Avrupa'daki Hıristiyanların sayısını arttırarak manevi güç elde ederken diğer yandan Frank Krallığı'nda Karolenj hanedanlığının güçlenmesi üzerine Doğu Roma'ya yüz çevirerek Franklarla ittifak yapmayı tercih etmiştir. Nitekim o günlerde Lombard tehlikesine karşı Frank Kralı Pepin, Batı

Roma Kilisesi için göz ardı edilemeyecek kadar güçlü potansiyel bir müttefiktir. Dolayısıyla Pepin ile kilise arasında yapılan anlaşmanın sonucu olarak da Lombardların işgal ettiği yerler geri alınarak Papa'ya verilmiştir. Böylece kilise devletleri ortaya çıkmış ve Papa müstakil bir hükümdarın yetkilerine sahip olmuş ve Papa artık İtalya'nın siyasi hayatında da önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Seignobos, 1939: 109).

Roma Kilisesi'nin Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı bir tutum sergilemesi üzerine imparatorluk tarafından bazı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin o zamana kadar Roma Kilisesi'ne bağlı olan Kalabria, Sicilya, İlyricum gibi Grekleşmiş güney eyaletleri Roma'dan ayrılarak İstanbul patrikliğine bağlanmıştır. Böylece İstanbul Kilisesi'nin hâkimiyet alanı arttırılmış ve bu kilisenin kültürünün Balkan ülkelerinde etkin olması için gerekli adımlar atılmıştır. Batı Roma Kilisesi'nin bu durumu protesto etmesine rağmen sonuç değişmemiştir. Bu olaylar Grek doğu ile Latin batı arasındaki sınırların çizilmesine ve her ikisinin birbirini kendi ülkelerinden kovmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve Batı Roma Kilisesi'nin evrensel tek imparatorluk iddialarının dayanak noktası kaybolmaya başlamıştır (Ostrogorsky, 1999: 158-159).

Doğu Roma İmparatoru V. Konstantinos'un ölümünden sonra yerine oğlu IV. Leon (775-780) geçmiştir. Kısa imparatorluk döneminde aktif bir duruş sergileyemeyen IV. Leon döneminde tasvirlerle ibadet konusunda sert bir tutum sergilenmemiştir. O'nun bu tutumu Atina

kökenli eşi Irene'nin tasvir yanlısı tavrı ile açıklanabilir. 780 yılında İmparator IV. Leon'un vefat etmesi üzerine yerine oğlu VI. Konstantinos (780-797) tahta çıkmıştır. Fakat yeni imparator küçük yaşta olduğu için annesi Irene onun naipliğini yapmıştır (Sabra, 1982: 94).

Doğu Roma İmparatorluğu İmparatoriçe Irene'nin iktidara hakim olduğu dönemde bir yandan iç siyasi karışıklıklar diğer yandan Anadolu'da ve Balkanlar'da askeri başarısızlıklar elde ederken batıda Charles ve Pepin tarafından başlatılan güçlenme dönemini devraldıktan sonra hemen hemen bütün saltanat devrini fetihlerle geçiren Şarlman (742-814) döneminde Frank Krallığı gücünün zirvesine ulaşmıştır. Bavyerayı ele geçiren, Avarları ortadan kaldıran Frank Kralı Şarlman, Langobardları da itaat altına alarak krallığını Hıristiyan dünyasının en güçlü krallığı haline getirmiştir⁶.

Tüm bu gelişmeler üzerine İmparatoriçe Irene Doğu Roma İmparatorluğu'nu dünya siyasetinde ön planda tutmaya devam etmek ve güçlü Frank Krallığı ile iyi ilişkiler kurmak için dönürlük kurmaya

⁶ Şarlman Avarları ortadan kaldırdıktan sonra bu memleketleri Alman kolonlarına açmıştır. Daha sonra Barselona'yı fethetmiştir. Fethettiği yerlerde yaşayan halkı hem Frank Kralı'na hem de Hıristiyan Kilisesi'ne tâbi tutmak için onların mabetlerini yıkarak şeflerinin vaftiz olmalarını emretmiştir. Ayrıca hür insanları krala ve Hıristiyanlığa sadık olmaları için yemin etmeye zorlamıştır. Şarlman'ın bu yemini ettirmesinin en önemli nedeni bütün otoriteleri şahsi idaresi altına almak ve bu otoriteleri kendine bağlamaktır. Böylece kendi şahsını bütün hükümetin merkezi haline getirmiş ve bütün emirlerin ondan alınmasını sağlamıştır. Kendisine karşı isyan eden Saksonlara hain muamelesi yaparak bunların bir kısmını idam etmiş bir kısmını da aileleri ile birlikte zorunlu göçe tabi tutarak yerlerine Frankları yerleştirmiştir. Bu bağlamda Şarlman'ın da Clovis döneminde başlayan Hıristiyanlığın kılıcını sallama görevine oldukça sadık olduğu hatta bu konuda daha hırslı politikalar izlediği anlaşılmaktadır. Bkz. Seignobos, s.110-111.

teşebbüs etmiştir. 782 yılında oğlu VI. Konstantinos 12 yaşına geldiğinde onun Şarlman'ın kızı Rotrud (Erythro) ile siyasi evlilik yapmasını istemiştir. İmparatoriçe, Frank Kralı Şarlman'a elçiler göndererek kralın kızı Rotrud'un oğlu Konstantin ile nişanlanmasını talep etmiştir. Kral Şarlman bu evliliğe rıza göstermiştir. Bunun üzerine İmparatoriçe Irene Frank Krallığı'nın merkezi Aachen (Aix-la-Chapelle) şehrine Noter Katibi Elissaus önderliğinde bir heyet göndererek Prenses Rotrud'a Grekçe dili ve Grek adablarını öğretmesi için görevlendirmiştir. Bahsi geçen hazırlıklardan dört yıl sonra 786 yılında VI. Konstantinos 16 yaşa geldiğinde Kral Şarlman, kızı ile VI. Konstantinos'un nişanlandığını kabul ettiğini ilan etmiştir. Ancak 787 yılında İznik Konsili hazırlıkları sırasında papa temsilcisinin gelmesi üzerine papanın dini zaferini gerçekleştirmeye başladığını gören İmparatoriçe Irene bu evliliği iptal etmeyi düşünmüştür. Zira bu evlilik gerçekleştiği zaman olgunluk çağına gelen oğlu VI. Konstantinos'un Kral Şarlman ile gücünü birleştirmesinden ve kendi nüfuzunu kaybetmekten korkmaya başlamıştır (Sabra, 1982: 95). Daha sonraki dönemlerde İmparatoriçe Irene oğlu ile kendisi arasındaki iktidar kavgası nedeniyle bu nişanı bozmuş ve oğlunun karşı çıkmasına rağmen onu Armenia'dan getirttiği bir cariye ile evlendirmiştir (Theophanes, 1982: 141-148; Sabra, 1982: 94-95).

797 yılında Irene ile oğlu VI. Konstantinos arasında yaşanan taht kavgası Irene'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. VI. Konstantinos annesi tarafından gözlerine mil çektirilerek hapse atılmıştır. Ancak VI. Konstantinos'un tahttan indirilmesi ve yerine bir kadının tahta çıkması

Papa ve Frank Kralı tarafından gayrimeşru bir eylem sayılarak İmparatoriçe Irene'nin egemenliği tanınmamıştır. İmparatoriçe Irene iktidara geldiğinde oğluna karşı yaptığı hareketlerin hiddetini azaltmak için Frank Kralı Şarlman'a dostluk mektupları yollamayı denemiştir. Zira o dönemde dini ve siyasi iktidarını kabul ettiren Şarlman'a batıda nasıl bakılıyorsa Irene de öyle bakmaya başlamıştır. Bu nedenle 797 yılında İmparatoriçe Irene tarafından Frank Krallığı'nın merkezi Aachen'e bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Şarlman bu elçileri iyi bir şekilde karşılamıştır. Irene'nin hediyeleri ve selamlarıyla gelen bu elçiler Şarlman'a Irene'nin oğlu VI. Konstantinos'un işlediği cinayetler nedeniyle hapse atıldığını ancak oradayken gözlerinin kör olduğunu bu nedenle Irene'nin tek başına Doğu Roma tahtına çıktığını ve Frank kralıyla dostluk anlaşması yapmak istediğini bildirmiştir. Ancak Şarlman bu elçilik heyetini iyi karşılamaktan başka bir cevap vermemiştir (Sabra, 1982: 109).

Doğu Roma İmparatorluğu'nda siyasi durum böyleyken batıda Doğu Roma'nın başa çıkamadığı Langobardlara karşı zafer kazanan Frank Krallığı'nın gücü ve itibarı artmaya devam etmiştir. Diğer yandan Frank Krallığı'nın güçlenmesi Batı Roma kilisesi ile Frank krallığı arasındaki bağların daha da güçlenmesini tetiklerken tam tersine Doğu Roma İmparatorluğu ile ilişkilerin gevşemesine neden olmuştur. İznik'teki ekümenik konsilde Doğu Roma ile Batı Roma arasında kilise barışının sağlanması, doğuda tasvirilere ibadetin yeniden gündeme gelmesi gibi gelişmeler dahi her iki taraf arasındaki gerginliğin azalmasını ve gerçek barışın tesis edilmesini

sağlayamamıştır. Zira Roma kilisesi sadece dini kararlar noktasında değil kilise siyaseti bakımından da izlenen yolun tamamen değiştirilmesini istiyordu. Dolayısıyla Batı Roma kilisesinin istediği tek şey eski durumunun yeniden tesis edilmesi öncelikle İtalya'nın güneyinde ve İlyricum'da Roma kilisesi hukukunun yeniden yürürlüğe girmesiydi. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu buna tamamen karşı çıkmış hatta bunları duymazlıktan gelmeyi tercih etmiştir. Nitekim İznik konsilinde bu meseleyle ilgili herhangi bir konuşma dahi söz konusu olmamış Papa I. Hadrianus'un Doğu Roma İmparatorluğu'na gönderdiği mektuptaki bu konuyla ilgili kısımlar, Batı Roma'nın diğer piskoposluklara ve Aziz Petrus'un diğer havarilere karşı üstünlüğü gibi kısımlar Grekçe tercümede yazılmamıştır. Dolayısıyla batıda Doğu Roma İmparatorluğu, doğuda ise Papalık fiilen yok sayılmıştır. Diğer yandan Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte hareket etmek Batı Roma kilisesinin hiçbir menfaati ile uyuşmamaya başlamıştır. Bunun yerine Langobardları yenen ve itaat altına alan Frank krallığı ile işbirliği içinde olmak çok daha cazip gelmiştir (Ostrogorsky, 1999: 170-171).

Avrupa Kıtası'nın hemen hemen bütün ülkelerine hükmeden Şarlman'a "Kral" ünvanı yetmemeye başlamıştır. Nitekim o sırada Doğu Roma İmparatorluğu tahtında bir kadının bulunması nedeniyle de Şarlman, "İmparator" ünvanının kendisi için uygun olduğunu düşünmüştür. Roma Kilisesi ruhban heyeti ise batıda "İmparatorluk" ünvanının yeniden tesis edilmesi için Frank Kralı'nı açık bir şekilde desteklemiştir (Seignobos, 1939: 110). Bu gelişmeler üzerine Frank

Kralı Şarlman hem V. Konstantinos'un tasvir karşısı tutumunu hem de VI. Konstantinos ve İmparatoriçe Irene'nin tasvir yanlısı tutumunu ve İznik Konsili kararlarını reddedmiştir⁷. Frank Kralı bunun yerine Büyük Gregorius'un fikirleri doğrultusunda tasvirlerin ne imha ne de ibadet mevzuu edilmesini istemiştir. Papa I. Hadrianus'un kendisine yaptığı tüm uyarılara rağmen Şarlman bu düşüncesinde ısrar etmiştir. Frank Kralı'nın bu isteğine boyun eğmek zorunda kalan Papa, 794 yılında Frankfurt Synod'unda tasvirlerle hürmet ve ibadet edilmesini mahkum etmiştir. Tasvirler sorunu batıda doğudaki kadar önem arz etmemesine rağmen papalığın Franklara bu konuda taviz vermesi Franklarla ittifak yapmak istediğinin açık bir göstergesidir. Dolayısıyla Papa II. Stephanus döneminde başlayan bu siyaset Papa I. Hadrianus döneminde de devam ettirilmiştir. Nitekim onun halefi Papa III. Leon döneminde 25 Aralık 800 tarihinde Roma'daki Aziz Petrus kilisesinde Şarlman'a taç giydirilerek bu ittifak dini ve siyasi bir mahiyete büründürülmüştür. Papa'nın Şarlman'a imparatorluk tacını giydirmesinin en önemli amaçlarından biri Doğu Romalı düşmanlarına karşı kendi yetki ve otoritesinin herkesin kabul ettiği bir imparator tarafından resmen tanınmasıdır. Diğer hedefi ise tüm kiliseler karşısında Roma'daki kilisenin üstünlüğünün sağlanması ve tüm krallardan üstün bir imparator tarafından tanınmasıdır. Böylece tüm siyasi iktidarlar üzerinde otoriter gücünü gösterecek olan papalık

⁷ Şarlman bu şekilde davranarak Roma dünyasında Bizans'ın manevi egemenliğini çökertmeyi planlamıştır. Zira bu amacına ulaşmak için Bizans'ın benimsediği ideolojilere karşı savaş başlatmıştır. Bunun için sarayında çalışan bilim adamlarını Libri-Carolini(Karolenj Kitabı) adlı kitabı yazmakla görevlendirmiştir. Şarlman bu kitapta Doğu Roma'nın tasvirlerle karşı izlediği politikalara karşı tavrı almıştır. Bkz. Sabra, s.105.

imparatorluk makamından üstün sayılmıştır. Öyle ki bundan sonra Papa'nın elinden taç giymeyen imparatorun otoritesinden şüphe duyulmaya başlanmıştır. Hatta imparatora taç giydiren papa, isterse bu imparatoru tahttan indirme yetkisine sahip olmuştur. Ayrıca Papa Leon, ruhban sınıfının bir bölümüyle birlikte Şarلمان'ı, Doğu Roma İmparatorluğu da dahil olmak üzere Hıristiyan dünyasının imparatoru yaparak tasvir kırılcılığa karşı savaşmayı hedeflemiştir (Le Goff, 2015 :54; Bainville, 1938: 32;Genç, 2012: 6; Kaymaz vd., 1977: 144). Bu durum o zamanki dünya için tek Hıristiyan Kilisesi ve tek İmparatorluk fikri ile çakışarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun çıkarlarına büyük darbe vurmuştur. Nitekim o zamana kadar Doğu Roma İmparatorluğu kendisini eski Büyük Roma İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde tek imparatorluk olarak görmekteydi. Bu durumda kendisinden başka Frank Kralı Şarلمان'ın imparator olarak ilan edilmesi Doğu Roma için kabul edilemezdi. Diğer yandan Batı Roma ise aynı şekilde tek imparatorluk fikrinden hareketle Roma İmparatorluğunu tekrar canlandırmak için kendi eliyle kurduğu Frank Krallığı'nı Doğu Roma İmparatorluğu'nun yerine geçirmek istiyordu. Böylece bu zamana kadar doğu ve batı arasında var olan dini ayrılıkların yanı sıra siyasi ayrılıklarda gün yüzüne çıkmıştır (Ostrogorsky, 1999: 172-173).

Papa'nın elinden taç giyen Frank Kralı Şarلمان bundan sonraki süreçte Doğu Roma İmparatorluğu'nun kendisini tanıması için mücadele etmiştir. Dolayısıyla yalnızca imparatorluk ünvanını kullanmak ve kendilerine eşit olduğunu kabul ettirmek için Doğu Roma İmparatorluğu'na saldırmıştır (Mcneill, 2015: 84; Le Goff,

2015: 54; Gregory, 2018: 220) Daha sonra 801 yılında Şarlman ve Papa'nın elçileri İstanbul'a gelerek o sırada Doğu Roma tahtında bulunan İmparatoriçe Irene'nin Şarlman ile evlenmesini teklif etmiştir (Theophanes, 1982: 157; Gregory, 2018: 221). Böylece Doğu ile Batı'nın birleşmesi amaçlanmış ancak bu elçilerin gelişinden kısa bir süre sonra İmparatoriçe Irene bir saray ihtilâli ile tahttan indirilerek yerine I. Nikephoros (802-811) getirilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 173).

Nikephoros döneminde Doğu Roma İmparatorluğu ile Frank Krallığı arasında herhangi bir anlaşma sağlanamamasına rağmen I. Mikhail Rangabe (811-813) döneminde bir takım gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerden en önemlisi zayıf bir imparator olan I. Mikhail Rangabe'nin Batı İmparatorluğu'na karşı Doğu Roma İmparatorluğu'nun o zamana kadar ki tutumunu değiştirmesidir. Oysa kendisinden önce I. Nikephoros, Şarlman'ın imparatorluk ünvanını kullanma iddialarını yok saymış ve papaya gönderilecek olan Synodika (Kilise Meclisi Mukarreratı)'nın gönderilmesini yasaklamıştır. Bunun nedeni ise Papa'nın Frank Kralı Şarlman'ı açık bir şekilde desteklemesidir. Bu arada Şarlman'ın gücü ve itibarı giderek artmış ve bu güç Doğu Roma İmparatorluğu topraklarına da sıçramaya başlamıştır. Frank Krallığı, İmparatoriçe Irene zamanında Istiria ve Dalmaçya'yı itaat altına almasından sonra hakimiyetini Venedik'e kadar genişletmiştir. Bu nedenle Şarlman, Doğu Roma üzerinde büyük bir etki sağlayacak olan bir baskı unsuruna da sahip olmuştur. Diğer yandan Balkanlar'da oldukça güçlenen Bulgarların 812 yılında Krum Han önderliğinde harekete geçmesi de Doğu Roma

İmparatorluğu'nu oldukça zor duruma düşürmüştür. Bu gelişmeler üzerine I. Mikhail Rangabe işgal edilen yerlerin geri verilmesi şartıyla Şarlman'ın *İmparatorluk* ünvanını kullanmasını kabul edeceğini bildirmiştir. Theophanes'in aktardığına göre İmparator Mikhail, oğlu Theophylaktos aracılığıyla Frank Kralı'na barış ve uzlaşma ile ilgili mesajlar göndermiştir. Ayrıca daha önce İmparator Nikephoros tarafından gönderilmesi yasaklanan Synod'ları da göndermiştir. 812 yılında Şarlman, Aachen şehrinde Doğu Roma elçileri tarafından *Basileios* olarak selamlanmıştır (Theophanes, 1982: 174). Bunun karşılığında ise Franklar Venedik'i geri vermiş ve kendileri Adriyatik'in kuzeyindeki topraklarında yaşamayı kabul etmiştir. Böylece daha önce fiilen Papa Leon'un elinden taç giyerek imparator olan Şarlman resmen de imparatorluk ünvanını kullanmaya başlamıştır⁸. Her ne kadar Frank Kralı yine Frank ülkesinde oturmaya devam etse de bu unvan ona üstün bir şeref ve siyasi itibar vermiştir. İmparatorluk otoritesine karşı üstün bir hürmet besleyen batıdaki ruhani sınıf tek bir hükümdar idaresi altında batıdaki imparatorluğun yeniden kurulduğuna inanmıştır (Seignobos, 1939: 110; Le Goff, 2015: 54). Bu ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun tek ve evrensel Roma İmparatorluğu iddialarının sonu olmuştur. Çünkü artık Doğu Roma İmparatorluğu'nun yanı sıra bir de Frank İmparatorluğu siyasi

⁸ Frank Kralı Şarlman daha önce de 25 Aralık 797 tarihinde Papa Leon'un elinden taç giymiştir. Bizans kronik yazarlarından biri olan Theophanes'in aktardığına göre Papa Hadrian taraftarlarının Papa Leon'a karşı bir isyan hareketine karşı Papa Leon Frank Kralı'ndan yardım istemiştir. Bu yardım talebine olumlu cevap veren Charles isyancıları dağıtarak Papa Leon'un makamını sağlamlaştırmıştır. Bu yardım karşılığında da Papa Leon, Charles'i Aziz Petrus Kilisesi'nde imparator olarak taçlandırmış ve onu baştan ayağa zeytinyağı ile meşhetmiş ve imparatorluk elbisesi giydirmiştir. Bkz. Theophanes, s.155.

bir teşkilat olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Frank İmparatoru Roma İmparatoru olarak değil sadece İmparator olarak kabul edilmiştir. Zaten Frank Kralı da kendisinin Roma İmparatoru olarak anılmasından bilinçli olarak feragat etmiştir. Roma İmparator ünvanını Doğu Roma İmparatorları kullanmaya devam etmiştir. Böylece Batı İmparatoru ile İstanbul'daki gerçek Romalıların imparatoru arasındaki fark vurgulanmıştır (Ostrogorsky, 1999: 184-186).

Batı Roma Kilisesi'nin Frank Kralı ile birlikte hareket ederek "İmparatorluk" ünvanı için mücadele vermesi Doğu Roma İmparatorluğu ile Batı Avrupa arasındaki siyasi, dini ve etnik bakımdan bir düşmanlığın göstergesidir. İznik konsilinden sonra başlayan dini tartışmalar sonucu 1054 yılında kilisenin doğu-batı olmak üzere resmen ayrılması da dini inanç birliğinin tamamen yok olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla batıdaki bu oluşumun Doğu Roma İmparatorluğu tarafından kabul edilmesiyle de Batı Roma İmparatorluğu resmen tanınmıştır. Böylece ortaya çıkan Papa devleti XIX. Yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Karolenjler ile papalık arasındaki ittifak ise 987 yılında Karolenj hanedanlığının yıkılışına kadar devam etmiştir⁹.

⁹ Frank Kralı Şarلمان'ın ölümünden sonra yerine veraset sorunu yaşanmadan tek oğlu Dindar Ludwig geçmiştir. Ancak kilise güçlü bir imparatorluk istemesine rağmen güçlü bir imparator istemediği için Dindar Ludwig'in elinden yargılama yetkisi, papaların seçiminde tanınan bazı hakları almıştır. Bu nedenle iç savaşlar başlamış ve Dindar Ludwig'in oğulları arasında Verdun'da yapılan taksimatla ülke toprakları bölünmüştür. Bu taksimat kardeş kavgalarını bitirmemiş ve Karolenj Hanedanlığı son bularak yerini Capetian(Capetler) almıştır. Bu hanedan ise siyasi varlığını XIX.yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. Bkz.Le Goff, s.57-61;Gül, s.54-55;Bainville, s.33-35.

Batı Roma Kilisesi'nin Frank Kralı ile ittifakı ve Frank Kralı'nın "İmparator" ünvanını kullanmaya başlamasıyla birlikte Frankların siyasi gücü ve itibarı da artmıştır. Diğer yandan Doğu Roma İmparatorluğu'nun batıya karşı verdiği bu tavizler nedeniyle siyasi prestiji sarsılmıştır. Bu nedenle Doğu Roma İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki en önemli düşmanlarından biri olan Bulgar Krallığı bu durumu fırsata çevirmeye çalışmıştır. O günlerde Moravya gibi Hıristiyanlığı kabul eden ülkeler Doğu Roma İmparatorluğu'na müracaat ederken Bulgar Kralı Boris Franklara bir elçilik heyeti göndermiştir. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu komşu ülkesi olan Bulgarların, Franklarla ve böylece Batı Roma Kilisesi ile fikri bağlantı kurmasına müsaade etmeyerek ordusunu Bulgarlar üzerine sevk etmiştir. Bu ordunun Bulgar topraklarının içlerine kadar girmesi ve buradaki etkisi Boris'i geri adım atmaya mecbur bırakmış Roma'dan vazgeçerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Bulgar hükümdarı 864 yılında Doğu Roma İmparatorluğu tarafından vaftiz edilerek Hıristiyanlaştırılmıştır. Böylece amacına ulaşmış olan Doğu Roma, Bulgarları da Ortodoks Hıristiyan yapmayı başarmıştır. Bulgar hükümdarı Boris, vaftiz babası olan imparator Mikhail'in ismini almıştır. Bunun hemen sonrasında Doğu Roma İmparatorluğu din adamlarını Bulgar milletinin Hıristiyanlaştırılması ve Bulgar Kilisesi'nin Ortodoks mezhebine göre teşkilâtlandırılması için görevlendirmiştir (Ostrogorsky, 1999: 215).

Bizans'ın Bulgarları Hıristiyanlaştırma yolundaki çalışmaları ve Boris'in Ortodoks Hıristiyanlığı benimsemesi büyük bir başarı gibi görünse de bu durum sonraları Doğu ile Batı arasında gerçekleşecek olan anlaşmazlıklara neden olmuştur. Bulgar kralı Boris, paganlıktan Hıristiyanlığa henüz yeni geçen halkının bu dini tam olarak anlayamaması ve buradaki misyonerlerden şikâyetçi olması üzerine halkının mutsuzluğunu Doğu Roma İmparatorluğu'na bildirmiştir. Boris, minnet duyduğu vaftiz babası imparatora saygı duyduğunu ancak artık bağımsız olarak kendi Bulgar kilisesini oluşturmak istediğini söylemiştir. İstanbul patriği Photios, Boris'in isteklerini önemsemeyerek bu teklifi reddetmiştir. Bulgar kilisesinin kendi hâkimiyetinde kalarak Ortodoks Hıristiyan öğretisini benimsemesi gerektiğini söylemiştir. Ancak Doğu Roma'nın Bulgar Kilisesi'ni İstanbul Patrikliğine bağlamak istemesine karşın Bulgar hükümdarı Boris Bulgar Kilisesi'nin Bulgar Patriği idaresinde bağımsız olmasını istiyordu. Patriğin kendisini önemsemediğini gören Boris ise artık bu duruma dayanamamış ve zaten husumet içinde olduğunu bildiği Doğu ile Batı arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak 866 yılında Papa I. Nicolaus'a, patriğin önemsemediği bütün isteklerini yazarak Roma'ya bir heyet göndermiştir. Bulgaristan'ın bu isteğine oldukça sevinen Papa I. Nicolaus bu fırsatı kaçırmayarak kendisine çekmek istediği Bulgarların isteklerini dikkate almış ve Bulgar sarayına bir heyet göndermiştir. Roma'nın bu tavrından çok memnun kalan Bulgar kralı, Ortodoks inancından vazgeçerek Aziz Petrus'a bağlılığını bildirmiş ve akabinde de ülkesindeki bütün Ortodoks misyonerleri kovmuştur. Bunun üzerine Batı Roma Kilisesi ile İstanbul Patrikliği arasındaki

anlaşmazlıklar zirve noktaya ulaşmıştır (Norwich, 2013: 72-73). 867 yılında Doğu Roma İmparatoru'nun başkanlığında toplanan bir Synod'da Papa I. Nicolaus aforoz edilerek Roma Kilisesi'nin İstanbul Patrikliği'nin işlerine karışması kanun dışı ilan edilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 215). Tüm bunlara bakıldığında Batı Roma Kilisesi ile Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki mücadeleler sadece ikisi arasında değil bu düşmanlıktan fayda sağlamak isteyen diğerlerinin de müdahil olmasıyla devam etmiştir. Her iki tarafın da niyeti taraftar sayılarını arttırarak Hıristiyan dünyasının dini ve siyasi liderliğini ele geçirmek olmuştur. Batı Roma Kilisesi bu politikalarında askeri güçlerine güvendiği Franklara dayanırken Doğu Roma İmparatorluğu da kendi siyasi gücüne ve zaten baştan beri kendisine ait olduğuna inandığı Roma İmparatoru vasfına dayanmıştır.

867-886 yılları arasında Doğu Roma İmparatorluğu tahtında bulunan I. Basileios döneminde ise daha önceki imparatorlardan farklı olarak Batı Roma Kilisesi ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. İmparator Basileios herşeyden önce içeride tahtını sağlam temellere oturtmak istediği için dışarıda herhangi bir sorun yaşamak istememiş ve bu nedenle papanın yanında yer alarak Roma'nın üstünlüğünü kabullenmiştir (Gregory, 2018: 247-248). I. Basileios böylece Photios'u görevden alarak bir manastıra hapsedtirmiş ve yeni patrik Ignatius ile birlikte Roma ile barışçıl ilişkiler kurma yoluna girmiştir. Bu yolda da ilk işleri Photios'un büyük çaba sarf ederek kazandığı "başkent kilisesinin saygınlığı" statüsünü yok edecek çalışmalar yapmak olmuştur. İmparator ve Patrik, Papa'ya birer mektup yazarak

onun üstünlüğünü kabul ettiklerini açıkça ifade etmişlerdir. Hem imparator hem de Patrik, Papa'ya adeta yalvarırcasına iki ayrı mektup yazarak onun ulûhiyetini kabullenmişler ve ondan yardım istemişlerdir. Böylece imparator ve Patrik, Papa'nın otoritesini ve Doğu kilisesiyle ilgili meselelerde Roma'nın müdahale etme ve karar alma yetkisini yani Roma'nın ekümeniklik iddiasını tanıdıklarını bildirmişlerdir. Bu mektuplar Roma'ya varmadan Papa I. Nicolaus vefat etmiştir. Bu mektupları onun yerine seçilen yeni papa II. Hadrian okumuştur (Vasılıev, 2016: 380). Ancak imparator Basileos'un bu zaferi çok uzun sürmemiş ve daha yeni arasını düzelttiği Roma kilisesi ile arasını yeniden açacak olan bir olay meydana gelmiştir. Basileios'un, Patrik Photios'u feda ederek Roma'yı yanına çektiği konsilden yaklaşık üç gün sonra yeni Hıristiyan olan Bulgar elçileri başkente gelmiştir. İstediklerini Roma'da da bulamayan ve artık net bir sonuç isteyen bu yeni Hıristiyan halk iki kilise arasındaki ilişkilerden faydalanma yoluna gitmiştir. Hıristiyanlığı kabul ettiği günden beri buna pişman olan ve aradığını ne Konstantinopolis'de ne de Roma'da bulamayan Bulgarlar, "madem kendimize ait bir kilisemiz olmuyor, o zaman Konstantinopolis'e mi yoksa Roma'ya mı bağlı olacağız" sorusuna cevap almak için başkente gelmiştir. Bunun üzerine son oturumunu üç gün önce tamamlayan konsil Bulgar meselesiyle birlikte yeniden bir araya gelmiş ve bu konuyu tartışmaya başlamıştır (Ostrogorsky, 1999: 219).

İmparator Basileios Bulgaristan'ı Roma'ya bırakmak istemediği için daha üç gün önce yanına çekmek için mücadele ettiği Roma'yı bu kez karşısına almaktan hiç çekinmemiş ve bu konuda Doğu Roma'nın menfaatleri doğrultusunda izlenen politikaya bağlı kalmıştır. Papanın bu durumdan hoşnut olmadığını bile bile İmparator Basileios, Bulgaristan'daki Roma heyetini geri çekme kararı almış ve Roma elçilerinin bütün itirazlarına rağmen Doğu Roma'nın lehine bir karara varılmıştır. Böylece artık Bulgar kilisesi, başkent kilisesine bağlanmış ve kilise için rahipleri atama görevini de İstanbul Kilisesi'nin üstlenmesi kararı alınmıştır. Ancak Bulgar Kralı Boris, bu konuda çok kararlıydı ve önce Doğu Roma ile daha sonra da Batı Roma'yla yaşadığı sıkıntıları yeniden yaşamamak için bu iki kiliseden kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak sadece Bulgar kilisesinin ve halkının çıkarlarını koruyacak kararlar alınmasını istemiştir (Gregory, 2018: 249). Sonuç olarak daha önce Bulgaristan'ı Batı Roma'ya kaptıran Doğu Roma yeniden böyle bir hataya düşmek istememiş ve bu konuda daha ılımlı yaklaşmıştır. Patrik Ignatius derhal Bulgaristan'a bir başpiskopos ve birkaç piskopos atamıştır. Bu olaydan sonra manevi yönden başkente bağlı kalacak olan Bulgaristan, günlük hayatında kendi kararlarını alabilme yetkisini elde etmiş ve bu şekilde bir nevi muhtariyet kazanmıştır. İmparator Basileios ise bu kararı tasdik etmiştir. İşte böylece günümüzde hala Ortodoks inanca sahip olan Bulgaristan 870 yılında Doğu Roma imparatoru Basileios döneminde kesin olarak Doğu kilisesine bağlanarak Ortodoks Hıristiyan olmuştur (Norwich, 2013: 85).

Misyonerlik faaliyetleri ise I. Basileios döneminde de devam etmiş ve tasvir kırıcı dönemde Bizans'ın etkisinden çıkan Balkan yarımadasının batısındaki bölgeler Basileios döneminde yeniden Bizans etki alanına dahil olmuştur. Sırbistan ve sahil kısımlarında yaşayan Sırp kabileleri ve Hırvatistan da Hıristiyanlaştırılmıştır. Böylece I. Basileios döneminde yürütülen misyonerlik faaliyetleri başarılı olmuş ve bu sayede Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan ve Hırvatistan'ın bir bölümü Bizans etkisine girerek Ortodoks Hıristiyanlığı benimsemiştir. Sonuç olarak bu bölgelerde de Frankların ve Roma kilisesinin nüfuzu ortadan kalkmıştır (Çelik, 1999: 142).

Batı Roma Kilisesi ile Doğu Roma arasındaki bu siyasi mücadeleler, dini teolojik tartışmalar, İstanbul Patriği'nin Papa'nın üstünlüğünü tanımayı reddetmesi gibi olaylar bir süre sonra batıda artık Doğu Romalıların Hıristiyan olmadığı propagandalarının başlatılmasına neden olmuştur. Nitekim II. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u ele geçirme hayalleri kuran Langres Piskoposu Doğu Romalıların Hıristiyan olmayıp sadece Hıristiyan adını kullandıklarını söyleyerek Fransa Kralı VII. Louis'i bu düşüncesine katılmayı teşvik etmiştir. Haçlı orduları da Doğu Romalıların Hıristiyan olmaması sebebiyle onları öldürmenin bir sakınca yaratmadığı görüşüyle hareket ederek gittikleri yerlerde birçok Hıristiyan'ı öldürmüşlerdir. Dolayısıyla Doğu Roma'ya karşı yürütülen bu propagandalar ve kıskançlık zaman içerisinde nefrete dönüşmüştür. Batı'nın yoksul savaşçıları doğudaki uygar ve zengin insanlara karşı adeta bir intikam hırsına bürünmüştür. Diğer yandan doğudaki bu devletin daha önce Roma hukukuna

uymasına rağmen şimdi farklı bir hukuku uygulaması, farklı bir kültüre, etnik gruba ve mezhebe sahip olması da bu düşmanlığı tetiklemiştir. Bu nedenle IV. Haçlı Seferi öncesinde din adamları onlara saldırmanın sevap olduğuna dair söylemlerde bulunmuş ve 1204 yılında İstanbul bu gerekçelere dayandırılarak Lâtin işgaline uğramıştır (Le Goff, 2015: 148-149).

SONUÇ

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra imparatorluk topraklarında çeşitli krallıklar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en güçlüsü olan Frank Krallığı dönemin siyasi ve dini konjonktürüne kalıcı etkilerde bulunan Orta Çağ'ın önemli bir krallığıdır. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra varlığını devam ettirmeye çalışan Batı Roma Kilisesi ile Frank Krallığı arasındaki ilişkiler ise Frank Krallığı'nın Avrupa'da kalıcı izler bırakmasını sağlayan sonuçlar doğurmuştur. Bir putperest olan Frank Kralı Clovis'in, eşinin ve çevresindeki Romalı din adamlarının etkisiyle Hıristiyanlığı benimsemesi ve Batı Roma Kilisesi tarafından vaftiz edilmesiyle birlikte Batı Avrupa'daki en önemli ve en etkili Hıristiyan krallık ortaya çıkmıştır. Kilise ile Clovis arasındaki bu dayanışma ile Kilise düşmanlarına karşı güvenliğini tesis edecek bir müttefik bulmuş, Clovis de krallığının sınırlarını genişletirken “Hıristiyanlığın kılıcını sallamak” gibi geçerli bir bahaneye sahip olmuştur. Diğer yandan Hıristiyan dünyasının tek lideri olmaya çalışan papalık bu yöntemle kendini tanıyacak güçlü bir imparatorluğun ortaya çıkmasına destek olmuştur. Zira Batı Roma Kilisesi'nin Cermen akınları sırasında

gerekli askeri girişimlerde bulunmayan Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı güven duygusu oldukça zayıflamıştır. Bu nedenle kilise mallarına ve topraklarına yapılacak saldırılara karşı güçlü bir askeri yapıya sahip Frank Krallığı ile birlikte hareket etmeyi menfaatine uygun bulmuştur.

Frank Krallığı ile Batı Roma Kilisesi arasında yapılan bu ittifak, Doğu Roma İmparatorluğu'nu da siyasi ve dini politikalar açısından etkilemiştir. Doğu Roma İmparatorluğu kendisini Büyük Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak gördüğü için batıdaki topraklarda halâ söz sahibi olduğunu iddia ediyor bu nedenle de Batı Roma Kilisesi'nin Doğu Roma politikalarına uygun olarak hareket etmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu'nun tasvir kırıncı politikaları ve askeri harcamalarda kullanmak için Batı Roma Kilisesi mallarına el koyması gibi nedenlerden dolayı batı ile doğu arasındaki ilişkiler günden güne gergin bir hal almıştır. Bu iki dünya arasındaki gerginlik ise Frank Krallığı'nın işine yarayan bir durum olmuştur. Zira Frank Krallığı her defasında papayı Doğu Roma'ya karşı kışkırtmayı da ihmal etmemiştir. Batı ile doğu arasındaki bu gerginlik Frank Krallığı'nın Batı Kilisesi'ne dayanarak gücüne güç katması anlamına geldiği için bu Frank Krallığı nezdinde işe yarar bir politika olmuştur. Charles Martel'in 732 yılında Müslümanlara karşı kazandığı zaferle birlikte Frank krallarının “Hıristiyanlığın savunucusu” rolü bir kez daha perçinlenmiştir. Şarلمان döneminde daha önce Doğu Roma İmparatorluğu'nun başaramadığı Longobard tehlikesinin bertaraf edilmesi de Frank Krallığı'nın gücünü ve itibarını

tazelemiştir. Nitekim artık Frank Kralı “İmparator” ünvanını hak ettiğini düşünerek bu konuyla ilgili Doğu Roma İmparatorluğu’na başvuruda bulunmuştur. Ancak kendini o günkü dünyanın tek imparatoru olarak gören Doğu Roma İmparatorluğu başlangıçta bunu reddetmesine rağmen sonrasında iç ve dış nedenlerden dolayı kabul etmek zorunda kalmış ve Şarlman’a “İmparator” ünvanı verilmiştir. Bu artık tek bir imparatorun değil Doğu Roma İmparatorundan başka bir imparatorun da siyasi varlığının tanınması anlamına gelmekteydi ki bu durum devlet adamları tarafından utanç verici olarak nitelendirilmiştir. Aslında bu durumda Doğu Roma İmparatorluğu da Frank Krallığı’nın ve Şarlman’ın gücünü onaylamıştır. Nitekim bunu anlayan İmparatoriçe Irene oğlu ile Şarlman’ın kızını evlendirerek bu siyasi güç ile akrabalık bağı kurmak istemiştir. Ancak daha sonra bu evliliğin gerçekleşmesi halinde Şarlman gibi güçlü bir kayınpedere sahip olan oğlunun güçlenmesinden ve kendisine karşı harekete geçmesinden çekindiği için bundan vaz geçmiştir. Aynı şekilde Şarlman’ın da İmparatoriçe Irene ile evlenerek Büyük Roma İmparatorluğu’nun başına geçme düşüncesiyle hareket ettiği görülmüştür. Bu evliliğe İmparatoriçe Irene sıcak bakmış ancak bunun üzerine bir saray ihtilâli ile tahttan indirilmiştir. Bunun sebebi ise Romalı devlet adamlarının Şarlman’ın asıl niyetini tahlil etmeyi başarmasıdır.

Şarlman döneminde Frank Krallığı’nın gücünün zirvesine ulaşması ve Doğu Roma ile aralarında olumsuz ilişkiler yaşanması siyasi teşkilatını korumak ve sağlamlaştırmak isteyen Bulgar Kralı Boris

tarafından fırsat olarak değerlendirilmiştir. Boris, Bulgar Kilisesi'ni bağımsız bir kiliseye çevirme noktasında Doğu Roma İmparatorluğu'nun karşı politikaları nedeniyle Batı Roma Kilisesi'ne başvurmuş dolayısıyla sırtını Frank Krallığı'na dayamak istemiştir. Bu nedenle her iki kilise ile Doğu Roma İmparatorluğu ve Frank Krallığı arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Hatta İmparator Basileios döneminde Frank Krallığı ile barışçıl politikalar benimsenmesine rağmen Bulgar Kilisesi'nin Batı Roma Kilisesi'ne bağlanmak istenmesi nedeniyle bu politikadan aniden vazgeçilerek Frank Krallığı'na sırt çevrilmiştir.

Batı'da Kilise'nin siyasi ve dini varlığını sürdürmesi ve Ortodoksluğa karşı Katoliklik mezhebinin yaygınlaşması Frank krallarının askeri ve siyasi güçleri sayesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Batı Kilisesi'nin Doğu Roma İmparatorluğu ve İstanbul Kilisesi ile arasının açılmasında ve papalığın doğuya karşı cesurca politikalarında da Frank Krallığı'nın gücünün tesiri açıkça görülmüştür. Nitekim Batı Roma Kilisesi, Frank Krallığı ve Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki bu ilişkiler sadece yaşandığı döneme değil sonraki dönemlere de tesir etmiştir. Bu sayede Batı'da beslenen Ortodoksluk ve Bizans düşmanlığı Haçlı seferleri sırasında Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve halkının Hıristiyan olmadığı ve Roma hukukuna uymadığı gibi propagandaları güçlü kılmıştır. Dolayısıyla bu nedenlerle devam eden süreçte IV. Haçlı Seferi'nin yani batılıların hedefi kendini Roma'nın devamı sayan ve Roma İmparatorluğu sayan Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul olmuştur. Aynı

zamanda sonraki asırlarda dođu ile batı arasındaki bu ayrılıklar Dođu Roma İmparatorluğu'nun dűřmanları tarafından fırsat olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bainville, J. (1938). Fransa Tarihi, Kanaat Kitapevi Yay.,(Türkçeye Çev.,Hüseyin Cahid Yalçın), İstanbul.
- Bedirhan, Y. (2018). Ortaçağ Tarihi, Eğitim Yay., Konya.
- Çapan, F. (2016). “Bizans İmparatoru I. Justinianos’un Evrensel İmparatorluk Çabaları ve Sonuçları”, 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Asos Congress Bildiri Kitabı, Elazığ, ss. 882-891.
- Çelik, M. (1999). Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu’nda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar), Akademi Kitabevi Yay., İzmir.
- Delmas, C. (1973). Avrupa Uygarlık Tarihi, Varlık Yay., İstanbul.
- Demirkent, I. (1996). “Franklar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.13,İstanbul, ss. 173-175.
- Genç, Ö. (2012). Charlamagne ve Karolenj Rönesansı, Gazi Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Genç, Ö. (2012). “Ortaçağ Avrupasının Dini ve Sosyal Hayatına İlişkin Bir Bildiri:Duplex Legationis Edictum”,Tarih Araştırmaları Dergisi, C.31, S.51, İstanbul, ss. 39-62.
- Gregory, T.E (2018). Bizans Tarihi, (Türkçeye Çev., Esra Ermert), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Gül, M. (2009). Orta Çağ Avrupa Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Kaymaz, A. vd. (1977). Genel Tarih II-III, Ağaoğlu Yay., İstanbul.
- Le Goff, J. (2015). Ortaçağ Batı Uygarlığı, (Türkçeye Çev., Hanife Güven-Uğur Güven), Doğubatu Yay., Ankara.
- McNeill, W .H. (2015). Avrupa Tarihinin Oluşumu, (Türkçeye Çev., Yusuf Kaplan), Külliyyat Yay., İstanbul.
- Norwich, J.J (2013). Bizans Yükseliş Dönemi (M.S.803-1081), (Türkçeye Çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalcı Yay., İstanbul.
- Sabra, İ. A. (1982). Şarلمان Döneminde Bizans-Batı Roma İmparatorluklarının İlişkileri, Darul-Nahda el-arabiyye Yay., Kahire.

- Seignobos, C. (1939). Avrupalı Kavimlerin Mukayeseli Tarihi, (Türkçeye Çev., Hüseyin Cahid Yalçın), Kanaat Kitabevi Yay., İstanbul.
- Theophanes, (1982). The Chronicle of Theophanes(A.D.602-813), (Edited and Translated, Haryy Turtledove), University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Vasılev, A.A. (2016). Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Türkçeye Çev., Tavabil Alkaç), Alfa Yay., İstanbul.

BÖLÜM 5
KIBRIS'TA YAŞANAN ASAYİŞ OLAYLARI VE ERMENİ
KOMİTELERİNİN FAALİYETLERİ
(1799-1896)
Öğr. Gör. Dr. Adem ÇALIŞKAN¹

¹Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi,
dr.ademcaliskan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1487-465X>

GİRİŞ

Kıbrıs'ın ismi Mısır ve Hitit kaynaklarında Alaşya ve Asi olarak geçmektedir. Asurlar Ada'yı Yatmana veya Ya olarak adlandırmış, İbrani kaynaklarında buraya Kittim denilmiştir. Ayrıca İbraniler buraya Ada'da bol miktarda bulunan ve kınaçiçeği anlamına gelen Kopher veya Latince Cuprum'da demiştir. Yeryüzünün ana tanrıçalarından olan Kibele'ye ise Kipris denilmiş ve Ada'nın ismi olan Kıbrıs adı da buradan gelmiştir. Yeryüzü şekilleri bakımından dört bölgeden meydana gelen ve 34° 33' ile 35°42' Kuzey enlemleri ve 32°16' ile 34°36' Doğu boylamları arasında bulunan Ada (Hakeri, 1993: 7-9) Sicilya ve Sardunya adalarından sonra Akdeniz'deki üçüncü büyük Ada'dır (Özkul, 2005: 27).

Coğrafi konum olarak stratejik bir yerde bulunan Kıbrıs'a MÖ 4000'den MS 1570-1571 Osmanlı hâkimiyetine kadar; Miken, Mısır, Hitit, Aka, Dor, Fenike, Asur, Pers, Makedonya, Roma, Bizans, Müslüman Arap, Memluk, İngiliz, Lüzinyan, Ceneviz ve son olarak Venedikler sahip olmuştur. Bu nedenle Ada'da Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi çok sayıda din kabul görmüştür (Güler, 2018: 151).

Osmanlı Devleti'nin Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı hâkimiyetine almasından sonra Doğu Akdeniz kıyılarında ortaya çıkacak tehditler haricinde, dünyanın belli başlı ticaret yollarını kontrol etmesi ve Kıbrıs'ın gelip geçen tüccar ve sivil gemilere saldırması Ada'nın fethini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca Ada'nın daha önce Müslümanların elinde olması da Osmanlı'nın burayı fethetmesinde

önemlidir (Dündar, 2002: 667). Bu nedenle Osmanlı fetih için büyük hazırlıklar yapmış, 180 kadirga, 10 mavna, 170 barça ile karamürsel denilen küçük deniz vasıtası olmak üzere toplam 360 donanma (Uzunçarşılı, 2011: 10-13) ile bir büyük amiral, bir mareşal, üç oramiral, yedi orgeneral, 60.000 kara askeri ve diğer kalanları da denizci ve forsa olmak üzere 100.000 asker görevlendirilmiştir (Öztuna, 2004: 217). Ada'nın fethi ise 9 Eylül 1570 yılında Lefkoşa'nın alınmasıyla başlamış 1 Ağustos 1571 yılında Magosa'nın fethiyle tamamlanmıştır. Fakat Ada hukuki olarak Osmanlı hâkimiyetine 7 Mart 1571'de Venediklerle yapılan anlaşma ile geçmiştir. Ayrıca bu anlaşma ile Venedik Osmanlı Devleti'ne 300.000 duka tazminat ödemeyi de kabul etmiştir (Çiçek, 2002: 374). Özellikle Kıbrıs'ın fethi sırasında Ada'da bulunan Ortodoks Rumlar fethi kısmen desteklenmiş, Magosa hariç Osmanlı ordusu fetih esnasında diğer yerlerde çok fazla sorun yaşamamıştır (Erdoğan, 2018: 341).

Osmanlı Devleti fetihden sonra Ada'da tahrirler yapmış ve Ada idari olarak sekiz sancak ve bir beylerbeylik şeklinde teşkilatlandırılmış (Çiçek, 2002: 374) ve ilk beylerbeyi olarak buraya Avlonya sancağı Beyi Muzaffer Paşa tayin edilmiştir (Dündar, 1998: 85). Ada'nın tam olarak Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra da Kıbrıs Beylerbeyliğine Sinan Paşa, Magosa Sancakbeyliğine de Hamza Bey tayin olunmuştur (Dündar, 1999: 633). Teşkil edilen beylerbeyliğin gelişmesini ve savunmasını güçlendirmek için (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 17) Alâiye, İçil, Tarsus ve Sis sancakları Kıbrıs'a dâhil edilerek (Öztuna, 2004: 218) “*Kıbrıs Kanunnamesi*” hazırlanana kadar da Ada'da “*Karaman Vilayet Kanunnamesi*” uygulanmıştır.

Ayrıca Lefkoşa idare merkezi olmak üzere Tuzla, Limason, Piskopi, Gilan, Evdim, Magosa, Karpas, Dağ, Değirmenlik, Baf, Kukla, Hırsofi, Omorfa, Mesarye ve Girne olmak üzere 16 kazaya bölünmüştür. Ada'da Türk nüfusunun artmasını sağlamak için ise devlet Anadolu'daki Türk göçmenleri buraya getirmiş ve bu aileler iki ila üç yıl vergiden muaf tutulmuş (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 17-19)Ada'nın fethi sırasında ve daha sonra da imar edilmesinde de Konya, Karaman, Kayseri, Niğde, Aksaray, İçel, Akşehir ve Beyşehir'den çok sayıda asker, mühimmat ve nüfus getirilmiştir (Erdoğan, 2008: 131). Nitekim Ada'da uygulanan iskân politikası daha önce fethedilmiş olan Rodos Adası'nda uygulanan iskân politikasının devamı niteliğinde olmuştur (Taşbaş, 2012: 195). Devletin iskân politikasındaki amacı ise bölgede güvenliği sağlamak ve burada kalıcı hale gelmektir (Kocaoğlu, 2020: 15). Ayrıca devlet Ada'ya iskân sırasında bazı Yahudi aileleri de getirtmiştir (Dündar, 1999:641).Osmanlı'ya ait ilk belgelere göre Ada'da az sayıda Yahudi nüfus vardır ve Yahudiler burada kredi ve faiz işleri ile uğraşmaktadır (Erdoğan, 2002: 478-479). Bununla birlikte askerler dışında görev yapan defterdar, kadı ve tezkireci gibi görevlilerin de aileleri ile burada yaşamaları sağlanmıştır (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 17). Daha sonra devlet tarafından Kıbrıs'ta bir esnaf teşkilatı oluşturulmuş ve zanaat dallarını yapanların neredeyse hepsi karma olmak üzere Müslim ve gayrimüslimlerden meydana gelmiş ve Ada'da bazı Anadolu kentlerinden daha fazla meslek yapılmaktadır ve 105'ten fazla zanaat dalı burada üretim yapmıştır (Özkul,2018: 165). Ayrıca

Kıbrıs'ta kurulan vakıflar da adanın kısa zamana klasik bir Osmanlı memleketi haline gelmesini sağlamıştır (Yarcı, 2017: 81)

Osmanlı Ada'daki gayrimüslimleri de idari olarak yönetime dâhil etmiş, farklı dinden olanların dini ve sosyal yaşantılarını  zg r bir şekilde yaşamasını sağlayarak ( i ek, 2002: 375) kendi dinlerini yaşamalarında her hangi bir zorlamaya veya kısıtlamaya gitmemiştir (G regen, 2016: 22). Osmanlının diğer kentlerinde olduğu gibi burada yaşayan gayrimüslimler de buna karşılık devlete cizye vergisi  demiş (Dündar ve Aydın, 2012: 79-80) ve ödedikleri bu vergiyi de al , evs t ve edn  olmalarına yani gelir durumlarının iyi, orta ve d şuk olmasına göre ödemiştir. Gayrimüslimlere bu şekilde gelire göre vergi mükellefiyeti getirilmesi Osmanlı'da sosyal devlet anlayışının uygulandığını göstermesi açısından önemlidir (Dündar, 2016: 59, Dündar, 2012: 104). Ancak 1573 yılında Ada'da ortaya çıkan veba salgını gayrimüslimlerden cizye vergisinin tam olarak tahsil edilmesine engel olmuştur (Kılıç, 2019: 379). Bununla birlikte gayrimüslimler Müslüman Türkler gibi hukuki işlerini, evlenme, boşanma ve mülk alım satımı gibi birçok işlerini ve Müslümanlarla aralarında sorun yaşadıklarında da kendi mahkemeleri haricinde şer'i mahkemeleri de tercih etmişlerdir ( zkul, 2005: 212-228).

Ancak Girit Adasının fethi adanın önemini yitirmesine neden oldu. Ticaretin gerilmesi ve buralardan g   olduğu gerekçesi ile beylerbeylik statüsünden çıkartılan Ada bundan sonra kaptanı deryanın idaresine bırakılarak Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine ilhak edildi ve kaptanı derya adına Ada'ya mütesellimler görevlendirildi.

Mütesellimlerin zamanla vergi nedeni ile çekişmelere girmesi ve Ada'da bir takım isyanların çıkması üzerine Ada bu defa veziriazamlara has olarak verildi. 1745 yılına gelindiğinde ise Kıbrıs bağımsız bir eyalet yapıldı ve Ada'ya paşalık statüsü verildi. Fakat Osmanlı- Rus savaşı Ada'da istikrarın bozulmasına yol açtı ve 1785 yılında tekrar Ada merkezden doğrudan atanan muhassıl tarafından idare edilmeye başlandı. II. Mahmud döneminde de diğer yerlerde olduğu gibi Ada'da idari düzenlemeler yapıldı (Çiçek, 2002: 375-376). 1798-1802 yılları arasında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ve Kıbrıs'ın buraya yakın olması Ada'yı olumsuz etkileyen diğer bir nedendi çünkü Ada'nın güvenliği gerekçesi ile buraya gelen askerlerin zahire ihtiyacı ve masraflarının Ada'daki reaya tarafından karşılanması reayayı derinden etkiledi (Dinç, 2010: 45-46). 1814 yılında kurulan ve Osmanlı'da yaşayan Rumların bağımsızlığını sağlamak için faaliyetlerde bulunan "*Filike Eteryas*" da Kıbrıs'ta bir şube açtı (Adıyeke, 2000: 15-16). 1821 Mora isyanından da büyük oranda etkilenen Kıbrıs, bu dönemde korsan saldırılarına maruz kaldı (Çoruh, 2018: 302-33). 1856 Islahat Fermanı reformlarının ilk uygulandığı yerler arasında olan Kıbrıs'a daha sonra Ada halkının talepleri doğrultusunda merkezden mutasarrıf atandı ve bu şekilde 1868 yılına kadar idare edildi. Bu tarihten sonrada iki yıl Çanakkale mutasarrıflığına bağlandı ancak 1870 yılında tekrar bağımsız bir mutasarrıflık yapılarak bu idare şeklide Ada'nın İngiltere'ye devrine kadar devam etti (Çiçek, 2002: 375-376).

İngiltere Ada'yı devralmakla bu sayede Ön Asya'nın anahtarını elde etmiş olacaktır (Balıkçioğlu, 2012: 10) ve Kıbrıs'tan sonra ikinci bir

üst olarak gördüğü Girit'e yönelecektir (Adıyeke, 2000: 230). Nitekim İngiltere daha sonra Ada'daki Türk kaymakamların yerine İngiliz idarecileri tayin etmiş, idare ve mahkemelerde de İngilizce, Türkçe ve Rumca resmi dil ilan edilmiştir. 4 Ağustos 1878 yılında yapılan bir düzenleme ile Ada'daki kanun ve nizamın kraliçe adına yürütülmesinin kabulü, İngiltere'nin adada ticarî tekeli ele geçirmesine imkân sağlayacaktır (Alasya, 2002: 80). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi ile ada 5 Kasım 1914 yılında İngiltere tarafından ilhak edilmiştir (Erkmen, 2020: 82) Bu da göstermiştir ki İngiltere geçici olarak yerleştiği Kıbrıs'ta artık kalıcı hale gelmiştir (Özsezer, 2016: 71) ve bu sayede Akdeniz üzerinden Hindistan sömürge yollarını güvence altına almış olacaktır (Başlamışlı ve Çalışkan, 2017: 827).

Kıbrıs'ın nüfusu ise 1531-1540 yılları arasında 70.050'si parici,² 95.000'i köylü olmak üzere toplamda 197.000'dir (Akyel, 2017: 442). Daha sonra Ada'nın Osmanlı tarafından fethinden sonra ise devlet birçok meslekten insanı Ada'ya iskân etmiş ve getirilmesi muhtemel 12.000 aileden 8.000'i buraya yerleştirilmiştir. Her hane beş ile çarpıldığında bu nüfus 40.000'e tekabül etmektedir (Akkaya, 2017: 431). 1696 yılında Kıbrıs'ta kadın, çocuk ve iş yapamaz durumda olanlar hariç ada nüfusunun 28.000'i Hristiyan ve 8.000'i de Müslümanlardan oluşmaktadır (Çevikel, 2006:156). 1777 yılında ise Ada'da 10.487 hane vardır ve ada nüfusu 84.000 olmak üzere bu

²Parici veya Parikoz denilen halk köle statüsünde vergi verenlere denmektedir. Bkz. Nuri Çevikel, Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878), 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006, s.160,165.

nüfusun 47.000'i Müslüman, 37.000'ide Hristiyan'dır (Çiçek, 2002: 377). 1831 tarihli Kıbrıs nüfus defterine göre Ada'da %34.4 oranla 15.585 Müslüman, %65.6 oran ile 29.780 gayrimüslim nüfus vardır. Müslümanların nüfus olarak en fazla oldukları kazalar ise Lefkoşa, Baf, Tuzla, Mesarye ve Hırsofi kazaları iken, gayrimüslimler Lefkoşa, Dağ, Değirmenlik, Omorfa, Karpas, Limason ve Tuzla kazalarında daha fazladır (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 93). Bununla birlikte mezkûr tarihte Ada'da 31 yabancı ile 43 çingene bulunmaktadır (Çevikel, 2006:156). 1841 yılında ise Ada'da 30.000 Türk, 70.000 Rum vardır. Ermeni, Marunî ve Katolik olmak üzere ise toplam Kıbrıs nüfusu 110.000'dir. 1858 tarihli İngiliz konsolosluk raporuna göre ise Kıbrıs'ta 118 Türk ve 248 Rum köyü ile birlikte geri kalan yerleşmeler karmadır (Çiçek, 2002: 377).

1.KIBRIS'TA 1799-1896 YILLARINDA YAŞANAN ASAYİŞ OLAYLARI

1.1. Osmanlı Devleti'nde Asayiş Olayları

Osmanlı Devleti XV. yüzyılda ve XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa'da büyük başarılar elde ederken (Aköz ve Solak, 2004: 45) bu dönemden itibaren ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda bir dönüşüm yaşadı ve bir takım isyanlar ortaya çıktı (Yiğit ve Oruç, 2020: 31). Bu yüzyılda özellikle içki ve fuhuş gibi insanların ahlakını bozan durumlar, hırsızlık ve haramilik ve bu olaylardan kaynaklı cinayetler yaşanmakta idi. Ayrıca kaynağını çiftbozarlardan alan levend, sekban ve suhteler ile yakın yerlerden inen çobanlarda büyük kentlerde asayiş sorunlarına neden oldu (Akdağ, 2013: 96-97).

Nitekim bu yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı'nın Avusturya ve İran ile yaptığı savaşlar devlet lehine sonuçlandı. Fakat bu zafer Celaliler hakkında alınan sert tedbirlerin hafifletilmesine neden olmuş ve asıl meselelerin çözülmesini engellenmiştir. 1683-1699 yılları arasında yapılan uzun savaşlarda sosyal, iktisadi ve idari sorunlara yol açmış ve toprak düzeni bozulduğu için çiftini bozanlar büyük şehirlere göçmüş ve asilere katılmıştır (Karagöz, 1994:193-195).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise dünya sömürgeleştirilmeye başlanmış, feodalite ortadan kalkmış, burjuva ve kapitalist ekonomi güçlenmiş, Avrupa'da liberal ekonomi endeksli devlet modelleri ortaya çıkmış olsa da Osmanlı Devleti değişen dünya düzenine rağmen klasik düzenle idare şekli uygulamıştır. Bununla birlikte Avusturya harplerinden sonra devlet 1695 yılında Malikâne sistemine geçmiş, fakat bu sistem Anadolu'da ve Rumeli'de bir ayan sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Öztürk, 2018: 185-186). Ortaya çıkan ayanlar devlet ile reaya arasında ilişkileri düzenlemiş ve devlet adına vergi topladığı için aldıkları beratlar sayesinde zengin olmuş bu da ayanların taşrada otoritelerinin artmasını sağlamıştır (Özlü, 2008: 25-26). 1716 yılında vilayetlerin iltizama verilmesi ile valilerin görev yerlerine gitmeyerek yerlerine mütesellimler, kadıların da yerlerine nâib atamaya başlaması merkezi otoritenin zayıflamasına ve mütegalibe beylerinin güçlü hale gelmesine neden olmuştur. Bu beylerin kentlerde bir takım kanunsuz uygulamalar yapması da beraberinde eşkıyalık faaliyetlerine yol açmıştır (Öztürk, 2018: 185-186). Ayrıca bu yüzyılda devlet zimmîlere idari, iktisadi ve dini olarak daha geniş ayrıcalıklar vermiştir (Çevikel, 2006: 108).

Kentlerde eşkıyalık olaylarının diğere bir nedeni bu yüzyılda padişahların ve devlet adamlarının anlama, karakter, iktidar ve liyakat bakımından zayıf olmaları ve yeniçerilerin her türlü intizam ve itaatten mahrum olmalarıdır ve bu durum merkezi otoriteyi bozan önemli etkenlerdir (Akçura, 2010: 4-5). Ancak bu yüzyılda ortaya çıkan eşkıyalık olayları sadece Osmanlı Devleti'nde değil, dünyanın her tarafında da cereyan etmiş (Özlu, 2015: 449), XIX. yüzyılda da hem merkezde hem taşrada istikrarın olmaması eyaletlerde isyanlara yol açmış, Marmara'dan başlamak üzere bütün Anadolu'da karışıklıklar ortaya çıkmıştır (Özlu, 2007: 47).

Şâkî sözcüğünün çoğulu olan eşkıya “*bahtsız*”, “*fena hareketli*”, “*haylaz*”, “*habîs*”, “*haydut*”, “*yol kesen*” ve “*dağ hırsızları*” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2015: 271,1141). Türk hukuk sisteminde ise “*Mal zapt ve gasp etmek, öc almak, suikastta bulunmak yahut memleketin dahilî emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf ve mahpus iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet veya asayişî münferiden veya toplu olarak tehdit ve ihla etmektir*” (Şaban Bayrak'tan akt. Öztürk, 2018: 186) Tarihçi Hobsbawm'a göre ise “*Görevlilere ücret dağıtmak için para götüren mutemedi köşe başında basıp soyanlardan teşkilatlanmış asilere ve vur kaç taktiği uygulayan gerillalara kadar, saldıran ve zor kullanarak soygun yapan herkes kanunlar önünde eşkıyadır*” (Öz, 2017: 12). Bu nedenle eşkıyalık insanlık tarihi boyunca zor kullanarak insanların mallarına el koymak

için canlarına kast etmek ve onlara maddi ve manevi zarar vermek için bu işi teşkilat haline getirme eğilimine bağlı olarak siyasi ve ekonomik olarak bozulmuş yerlerde sıkça görülür (İlgürel, 1995: 466-467). İsyân ise sözlükte “*haktan ayrılmak*”, “*zulmetmek*”, “*haddi aşmak*” anlamına gelen bağy’dan türemiştir (Şafak, 1991: 451). Ayrıca eşkıyalığın devlete başkaldırı ve isyan suçu ile karıştırılamaması gerekmektedir. Çünkü eşkıyalık, isyandan farklı olarak mevcut iktidara başkaldırma veya iktidarı değiştirme amacı taşımaz (Yakut, 2012: 21-22). Bu nedenle belgelerde geçen eşkıyalık, eşkıya veya şakîlik ve şakî diye tanımlanan davranışlar devlet otoritesinin iç ve dış nedenlerden ötürü zayıf düşmesi ile ortaya çıkan idari ve ekonomik düzensizlik ile birlikte bencil yaşama düşüncesinden kaynaklanmıştır (Özcan, 2017: 110).

Osmanlı hâkimiyetinde Kıbrıs’ta birçok isyan veya eşkıyalık olayları gerçekleşmiştir. Ada’da eşkıyalık ve isyanların çıkma nedeni sosyal ve ekonomik nedenler ile adadaki devlet görevlilerinin yapmış olduğu haksız uygulamalardır ve merkezi otoriteye bir başkaldırı niteliğinde değildir. Fakat Rum ve Ermenilerin Kıbrıs’ta eşkıyalık faaliyetleri bağımsız bir devlet kurma nedeni ile meydana gelmiştir. Bu nedenle Rumlar için “*Filike Eteryâ*” şubesi ile Hınçak, Abday Habun ve Taşnak Ermeni komiteleri adada faaliyet göstermiştir. Kıbrıs’ta 1799 ile 1896 yılları arasında ortaya çıkan isyan hareketleri ve eşkıyalık faaliyetleri hakkında bilgilere ulaşmak için T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)’da bulunan Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri, Cevdet Dâhiliye, Cevdet Zabtiye, Dâhiliye Nezareti Tesri-i

Muamelat ve Islahat Komisyonu Mte-ferrik, Hatt-ı Hümayun ve Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı belgelerinden ve ayrıca Kıbrıs hakkında yazılmış tez, kitap ve makalelerden istifade edilmiştir. Çalışma elde edilen belgeler doğrultusunda Kıbrıs'ta ortaya çıkan isyanlar ve eşkıyalık faaliyetleri ile Rum ve Ermenilerin siyasi ve şekavet olayları hakkında literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.2. Kıbrıs Adasında Asayiş Olayları

Osmanlı Devleti Kıbrıs adasına hâkim olduktan sonra Ada'da bir takım isyanlar ve eşkıyalık olayları yaşandı. XVII. yüzyılda Ada'ya yönetici olarak atanan idarecilerin reayadan yüksek vergi talep etmeleri, Kıbrıs'a gelen ehl-i rfn görevini kötüye kullanması ve reayaya eziyet etmesi, valilerin vergi toplamak için ağaları görevlendirmesi ve Avrupalı Devletlerin Ada'da gayrimüslimlerin hamiliğini üstlenmesi gibi olumsuzluklar Ada'daki merkezi otoriteyi zayıflattı (Aladağ, 2020: 107). Örneğin 1570 ile 1670 yıllarına kadar beylerbeyi tarafından idare edilen Kıbrıs bu tarihten sonra kaptan paşalar tarafından idare edildi ve Ada'ya mütesellimler görevlendirildi. Bununla birlikte Ada'da vergi toplamak iim yerli ağalar ile mütesellimler arasındaki çekişmeler Ada'yı derinden sarstı (Din, 2018:200). Nitekim Lefkoşa'nın yerli ağalarından olan ve adamlarını kadılıkların önemli mevkilerine yerleştiren Mehmet Boyacıoğlu bir birine rakip ve devlet otoritesini tanımayan kişilerin başına geçerek 1685 yılında isyan etti ve bu isyan iki yıl sürdü. Bu isyan sırasında Ahmet Paşa isyancılara teslim olma çağrısında bulunsa

da bu teklif isyancılar tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine paşa kazanın yollarını kapatarak buraya erzak gönderilmesini engelledi. Muhtelif kaynaklara göre ani bir baskınla paşa Boyacıoğlu ve adamlarını yakalayıp idam etmiştir. Bazı kaynaklarda ise Boyacıoğlu Lefkoşa'dan Çikko'ya, oradan Girne daha sonra da Magosa'ya buradan tekrar Larnaka'ya kaçmış ancak Larnaka'dan Limason geçmek isterken Gilan'da ele geçirilmiş ve asılmaması için bir Fransız kadının hükümete büyük miktarda para teklifine rağmen 1687 yılında Boyacıoğlu idam edilmiştir. İsyandan sonra da Ada kaptan paşalıktan alınarak veziri azama has olarak verilmiştir (Hakeri, 1993, s.258-260).

XVIII. yüzyılda da Kıbrıs'ta deprem, kıtlık ve veba salgınları yaşanmıştır (Hakeri, 1993: 261). 1712 yılında Ada veba salgını ile uğraşırken buraya gelen levendler de Ada'da kargaşalığa neden olmuştur. Halk bunlarla uğraşırken bazı vilayetlerde de aşırı vergi toplandığı hakkında şikâyetler merkeze bildirilmiş fakat konu hakkında her hangi bir işlem yapılmamıştır (Çevikel, 2006: 109). 1735 yılında ise Ada'da meydana gelen deprem Lefkoşa'daki Ayasofya caminin bir minaresinin yıkılmasına neden olmuş ve Ada 1741 yılında tekrar ikinci bir depremden zarar görmüştür (Hakeri, 1993: 261). Ancak bu dönemde vali olarak görev yapan Abdullah Paşa (1746) ile Ebu Bekir Paşa (1748-1749)'nın Ada'da dürüst ve çalışkan yönetim sergilemesi Müslim ve gayrimüslim reayanın takdirini toplamıştır (Çevikel, 2006: 110). 1757-1758 yıllarında Ada'nın çekirge istilasına maruz kalması kuraklık ve kıtlığa neden olmuş ve buradan Suriye ile Küçük Asya'ya göçler meydana gelmiştir. Ayrıca

1760 yılında şiddetli geçen veba salgınında ise Ada nüfusunun üçte biri köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olumsuz hadiseler üzerine Kitium Piskoposu Makarios bir heyetle reaya adına aman dilemek için İstanbul'a giderek bir takım arzlarda bulunmuş fakat bu arzlar kabul görmediği gibi piskopos Ada'dan sürgün edilerek yerine sadaretten başka bir piskopos atanmıştır (Hakeri, 1993: 261-264). İşte bunu takip eden sürede 1764 yılında Kıbrıs'a muhassıl olarak Çil Osman atanmıştır. Bu kişi Ada'ya iltizam yolu ile atandığı için hem veziriazama ödediği parayı hem de kendi kâr payını çıkartmak için zimîlerin ödedikleri vergiyi 44 kuruşa, Müslümanların vergisini de 21.5 kuruşa yükseltmiş, bu vergilerden hariç çeşitli suçlara kestiği cezalardan da 350 kuruş tahsil etmiştir (Çevikel, 2006: 112).

Nitekim Çil Osman vergileri yükselttiğini başpiskoposa bildirmiş fakat başpiskopos Ada'da yaşanan olumsuz hadiselerden ötürü bu miktarın ödenmesinin mümkün olmadığını beyan etse de Çil Osman istenilen verginin ödenmemesi halinde manastırlara ait paralara el konulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine başpiskopos bir heyetle İstanbul'a gitmeye karar vermiştir. Bunu haber alan muhassıl yolda başpiskoposu yakalatıp Lefkoşa'ya getirtmiştir. Bu arada İstanbul'dan dönen heyet adaya gelmiştir. Padişah tarafından Çuhadar Mehmet'e gönderilen fermanda reayadan toplanan fazla verginin iade edilmesi, Hristiyanlardan 20.05 kuruş Müslümanlardan da bu miktarın yarısı kadar vergi alınması emredilmiştir. Bu fermanın kadı ve diğer yöneticiler huzurunda okunması için başpiskopos ve ileri gelenler Çil Osman'ın konağına çağırılmış, görüşmeler sırasında konakta davetlilerin olduğu kısmın çökmesi üzerine başpiskopos ve bazılarının

yaralanması dışarda bulunan reayanın paniğe kapılmasına yol açmış ve başpiskoposun öldürüldüğü düşünülerek insanlar konağa girip Çil Osman ve 16 askeri öldürmüştür. Bu olaydan kısa bir süre sonrada molla tellallar vasıtası ile halkı telkin etmiş ve olay gecesinde mollanın evinde toplanan ulema durumu Bâb-ı Âli'ye bildirmiştir. Hristiyanlardan bir heyette İstanbul'a gidip isyanın sultana karşı olmadığını ve Çil Osman'ın Ada'daki haksız uygulama ve vergilendirmelere karşı bir tepki olduğu beyan edilmiş ve bunun üzerine hükümet olay ile ilgili soruşturma başlatmıştır (Hakeri, 1993: 261-264).

Hükümetin yaptığı soruşturma soncunda ise yıkılan konağın tamiri ve isyandan zarara uğrayanlara tazminat ödenmesine karar verilmiştir. Karara göre ödenecek paranın 2/3'ünü Rumlara, 1/3'ünü de Türklere paylaştırılmış buna göre gayrimüslimlerin 14'er, Türklerin ise 7'şer kuruş tazminat ödemesine karar verilmiştir. Dört piskopos paranın teminini ve yağmalanan malların geri verilmesini de taahhüt etmiş ancak Müslüman Türkler bu hadise ile bir ilgilerinin olmadığı gerekçesi ile tazminatı kabul etmemiştir. Fakat hükümet buna rağmen tazminatın tahsili için Kubatoğlu Mustafa'yı Ada'ya görevlendirmiştir. Kubatoğlunun adamlarının köylerde gereğinden çok para toplayacağı dedikodusunun yayılması ve Rumların yaptıklarından dolayı Türklerin haksız uygulamalara maruz kaldığı gerekçesi ile para için gelen tahsildar ölümle tehdit edilmiştir. Daha sonra 300 kişilik Mesaryalı ve Magosalı Türk, Değirmenliği ele geçirmiş ve Lefkoşa'ya erzak gitmesini de engellemişlerdir. Nitekim isyan kısa sürede büyümüş ve vergi vermek istemeyen çok sayıda kişi 1765 yılında

Girne Kalesi Dizdarı Halil etrafında toplanmıştır (Hakeri, 1993: 264-265).

Bu sayede Halil'in etrafında iki bin kişi toplamış ve Halil hükümet gibi davranarak bazı adamlarını memur gibi görevlendirmiştir. Köylere haber gönderip kendisine itaat edilmesini ve hükümete vergi vermemelerini isteyen Halil, bunlara uymayanlarında cezalandırılacağını duyurmuştur. Halktan para, barut ve erzak oplayan Halil daha sonra hadiselerle neden olarak gördüğü papazları istemiş fakat papazlar Ada'dan gizlice kaçmış, başpiskoposta Baf ve Girne papazlarıyla İstanbul'a geçmiştir. Bunun üzerine Halil papazların gelmemesi üzerine adamlarıyla Dikoma oradan da Lefkoşa'yı muhasara altına almıştır. Bu arada hükümet Halil vakasının yerel hükümetler tarafından bastırılacağı düşüncesi ile başlangıçta isyanı önemsememiştir. Ancak Hafız Efendi isyana karşı bir şey yapamayacağını anlaşılınca hükümet Ada'ya İbrahim Bey ve Hacı Mehmet Kaptan'ı görevlendirmiştir. Papazlarda Halil'e hediyeler vererek kendisinin vali yapılacağı yalanını söyleyip onu kandırmışlardır. Fakat Ada'ya isyanı batırmak için gelen İbrahim Bey'de isyanın bastırılmasının bir hayli zor olduğunu görünce İstanbul'dan yardım talep etmiş ve hükümet Teke Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa ile Silifkeli Güllüoğlu Mustafa ve Antalya Alaybeyi Cafer Paşa'yı görevlenmiştir. Nitekim Ahmet Paşa takviye kuvvetle ilk önce Lefkoşa'yı aldıktan sonra Girne'ye yönelmiş, kaza kara ve denizden kuşatılarak 42 günlük kuşatmadan (Hakeri, 1993: 265- 267) sonra isyan 1765 yılında zorla bastırılmış ve Halil'in başı kesilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Bu isyandan sonra Ada'da yerel idareciler

iyi bir yönetim sergilese de valilerin Ada ticareti ile ilgilenmeleri şikâyetlere neden olmuş ve ada veziriazama bağlı muhassıllıktan çıkartılıp doğrudan Divân-ı Hümâyûn'a bağlı bir muhassıllık şeklinde bağımsız hale getirilmiştir (Çevikel, 2006: 114,118). Bu durum devam ederken Ada'da 1772, 1778, 1780 yıllarında kuraklık yaşanmış bu nedenle halk zahire sıkıntısı çektiği gerekçesi ile Dersaadet'e toplu dilekçe göndererek buğday talebinde bulunmuş, bunun üzerine kıtlık sebebiyle fakirlere şefkat gösterilmesi sağlanarak, halkın korunması için bir takım önlemler alınmaya çalışılmıştır (Çelik, 2014: 499).

1785 yılından itibaren ise Kıbrıs'a atanan vali ya da paşalar piskoposların ve vergi toplayan saray tercümanlarının etkisi altında kalmış (Çevikel, 2006:118) bu durum daha önce de olduğu gibi idari zafiyetin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle saray tercümanları ve piskoposlar büyük nüfuzlar elde etmişler, saray tercümanları validen bile fazla maaş alır hale gelmiştir (Beratlı, 2017: 336). Nitekim Rum başpiskoposu ve ona bağlı olarak çalışan kâtipler Ada'da reyaya baskı yapmış (Aladağ, 2020: 108), Ada'da saray tercümanı olarak görev yapan Yorgaki de ölen kardeşlerinin mallarına el koyarak servetine servet katmıştır. Daha sonra reyadan tahsil edilen vergilerde usulsüzlük yaptığı şikâyet edilmesi üzerine Yorgaki İstanbul'a tutuklu olarak gönderilmiştir. Fakat zenginliği ve nüfuzu sayesinde serbest bırakılmış buda yetmezmiş gibi ömür boyu saray tercümanı olma hakkını elde ederek Kıbrıs'a gelmiştir. İsteddiği kadar vergi koyması sadece Türklerin değil Rumlarında tepkisine neden olmuştur. Özellikle Fransa-Osmanlı savaşında Ada'dan yüklü

miktarda zahire, vergi ve nakit para toplanması ve hemen ardından Yorgi'nin ağır vergiler getirmesi Müslüman Türklerin tepkisine yol açmış ve Ada'da Bafı Ali Bayrakdar ve Hırsofilı Ali Bayrakdar isyanları çıkmıştır.³

Belgelerden anlaşıldığına göre, bu isyanların 1799 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Bafı Ali Bayrakdar ile Hırsofilı Ali Bayrakdar ve Balilikolu Mustafa 29 Temmuz 1799 yılında Lefkoşa muhafazasında görev yapan askerlere saldırmış, bunun üzerine hükümet Kıbrıs Muhassılı Kapucubaşı Osman Ağa'dan öncelikli olarak bunların ıslah olması yönünde girişimlerde bulunmasını istemiş ancak eşkıyalık olayları devam etmiştir (C. ZB, 25/1228_2). Bu defa 2 Ağustos'ta sadaret Kıbrıs Muhafızı Vezîr Süleyman Paşa'ya gönderdiği bir hükümlerle;

“Dergâh-ı mu‘allâm kapucubaşlarından Kıbrıs Muhassılı Osman dâme mecdühû tarafından bu def‘a ordu-yı hümayûnuma vârid olan tahrirâtda cezîre-i mezkûre sâkinlerinden Bafı Ali bilâ karâr ve Hırsofilı diğêr Ali bilâ karâr ve Balilikolu Mustafa nâm şekâvet-pîşeler kendü hallerinde olmayub hilâf-ı şeri‘at-ı garrâ ve mugâyir-i rızâ umûr-ı mühimmenin ta‘tilini müceb ve fukara ve re‘âyâya gadr u hasârı müstevcib harekât-ı bâğiyâneye ictisâr eylediklerinden ma‘adâ otuz altı saat mesafesi olan Lefkoşa'nın muhafazası zımnında cezîre-i mezbûreye me‘mûr elviye asâkirinden ta‘yin olunan neferâtı ve muhassıl-ı mûmâileyhin âdemisini tard ve teb‘îd ile şekâvet ve

³Kıbrıs'ta 1804'te ortaya çıkan isyan hakkında geniş bilgi için bkz. Güven Dinç, Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2010, s.54-73.

mel'agnetlerine revac vermekde oldukları beyanıyla..... veıslâh kabul etmeyüb şekâvet ve mel'agnetde ısrâ eylediklerine binâen haklarında lazım gelen siyâsetin icrâsına irâde-i seniyyem müte'allık olmağla ” bunların ölü ve diri olarak ele geçirilmesi ve halkın rahata kavuşturulması emredilmiştir (C. ZB, 25/1228_1). Nitekim bu isyan devam ederken Ada'da 1801 ve 1802 yıllarında humma, sıtma ve göz hastalıkları ortaya çıkmıştır (Beratlı, 2017: 336).

Ayrıca isyanın XIX. yüzyılın başlarında büyük boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kıbrıs'ta isyanın engellenmesi için 1804 yılında İçil Mutasarrıfı Ahmed Paşa Ada'ya görevlendirilmiş, Ahmet Paşa'ya yardım için de Zeynelabidin Bey beş yüz nefer ve Gülnar kazası a'yânı hassa silahşorlarından Seyyid Ali Ağa iki yüz elli nefer adamı ile hemen Ada'ya tayin edilmiştir (C. DH, 87/4323). Nitekim paşa Çatos köyünden hareket etmiş ve Değirmenliğe yarım saat Abahor köyü civarında halka zulüm eden Mesaryalı Kanlı İsmail adıyla tanınan eşkıya çetesinin on dört neferini öldürmüştür. Daha sonra paşa reyanın korku ve endişeye kapıldığını ancak kardeşi Kapucubaşı Seyyid Zeynelabidin Bey'in az sayıda süvari ve piyade ile eşkıyanın etkisiz hale getirildiğini ve mahal yerinde on dört eşkıyanın da idam edilerek kellesinin sadarete gönderildiğini, Lefkoşa'da bulunan kalenin de eşkıya saldırısı ihtimaline karşılık askerler tarafından tutulduğunu merkeze bildirilmiştir (HAT, 79/3264, HAT, 81/3374-H). İsyân sırasında Değirmenlik kazasından Lefkoşa kalesine kaçan 400 civarında eşkıyaya da şafak vakti yapılan baskın ile eşkıyalar kaleden çıkarılmış ve altı saatlik çatışmadan sonra 15 kişinin de kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir (Dinç, 2010: 61). 1 Şubat 1805

yılında ise padişah Vezîr Seyyid Ahmed Paşa'ya; “...*Kıbrıs Cezîresi'nde bazı haşarat makûleleri galiben ve hilâf-ı şeri'at-ı garra ve mugâyir-i rızâ ızrâr-ı ibâd ve ihtilâl-i bilâdı mûcib ve perişânî-i fukara-i ra'iyeti müstevcib harekâta ictisâr etmekde olduklarına binâen.....*” vezirden ne yapılması gerekiyorsa onu yapmasını ve isyancıların en ağır şekilde cezalandırılmaları emrini vermiştir (C. ZB, 14/679_2). Nitekim Vezîr Seyyid Ahmed Paşa bu isyanın bastırılmasında büyük gayret gösterdiği için kendisine tatar ağasına düşen mahlûlden nakz ve nefâsi tarihinden işletmek şartıyla emti'a gümrüğünden yevmî kırk akçe tevcih ve senedi i'tâ olunmuştur (C. ZB, 52/2575). Mart ayında ise muhassıl tarafından bin akçe ze'âmet Kıbrıs'tan Bâb-ı Ali'ye gönderilmiş fakat Ada'da eşkıyalık faaliyetleri olabileceği ve bunun önlenmesi için bir ferman yazılması talep edilmiştir (C. ZB, 14/679_1). 16 Eylül 1822 yılında da Kıbrıs ve Dimyat Boğazında içinde kahve ve pirinç yüklü tüccar gemilerine saldıran çok sayıda eşkıya teknelerinin yakalandığı Mısır Valiliği tatarları tarafından gönderilen tahrir doğrultusunda valilikçe merkeze bildirilmiştir (HAT, 916/39948-B). Nitekim bu dönemde Ada'da sadece şekavet olayları değil tekrar salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. 1830-1840 yılları arasında ortaya çıkan çeşitli salgınlar limanlarda karantina uygulamasını gündeme getirmiş (Beratlı, 2017: 337) ve 1841 ile 1842 yıllarında ortaya çıkan veba salgını nedeni ile Ada'da karantina uygulaması başlatılarak buraya tabip ve müdür görevlendirilmiştir (Çadırcı, 2013:310).

Tuzla kazasında konsolos olarak görev yapan Mösyö Nibon tarafından sadarete gönderilen bir 1848 tarihli tahrirata göre; Akka zindanından

çıkartılarak Beriyyetü's-şam ve özellikle Kudüs-i Şerif'te büyük korkulara neden olan Abohoş ile Şeyh ve beraberindeki 25 nefer bir korvet ile adaya getirilmiştir. Konsolos elebaşının ve neferlerinin Hasan Paşa tarafından Kıbrıs'ta tutuklanması yâda Dersaadet'e gönderilmeleri gerektiğini, nitekim cevap gelene kadar adada Hasan Paşa'nın bu eşkıyaları Lefkoşa'da tevkif edip bunları tutacak askeri gücünün olmadığı bu nedenle buradan da kaçma ihtimallerinin yüksek olacağı bildirilmiştir (A.DVN, 17/87). Konsolosun bu raporu bu yıllarda yerel idarecilerin askeri açıdan güçsüz olduğunu göstermektedir. 1849 yılında ise Kıbrıs'a gönderilen şukka ile sahillerde görev yapan memurlardan limanlara demir atan tüccar kayıklarına hem karadan hem denizden saldıran eşkıyaların takip edilmesi ve denk gelenlerin yakalanarak ne gerekiyorsa yapılması emredilmiştir (A.MKT. MHM, 18/65_1). 1878 yılında da Osmanlı'nın yönetimi merkezileştirme düşüncesi adadaki yöneticilerin her hangi bir karar alırken üst makama konu hakkında bilgi verme zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır. Bu nedenle adada eşkıyalık yapan güruh, polis in ancak 24 saatte müdahale ettiğini bildiğinden rahatlıkla kaçma fırsatı elde etmiştir (Balıkçioğlu, 2012: 24-25). Ayrıca 1800'lü yılların sonlarına doğru dünya siyasetinde ortaya çıkan olumsuzluklar Kıbrıs'ı da büyük oranda etkilenmiştir (Çidem Karip, 2014: 46).

Bu isyanlar haricinde Ada'da Ruamların desteğini almak için 1818 yılında "*Filike Eteryay*'nın" bir şubesi açılmıştır. Bu nedenle örgütün Mısır ve Kıbrıs havarisi Demetrios Hypatros, Başpiskopos Kyprianos'u üye kaydetmek için 6 Temmuz 1818 yılında Ada'ya

gelerek Başpiskoposla görüşmüş ve Başpiskopos Kyprianos bağımsızlık mücadelesinde her türlü maddi ve manevi desteği vereceğine söz vermiştir. 1820 yılında da Demetrios Hypatros, Başpiskoposu ikinci kez ziyaret ederek birkaç gün Ada'da kalmıştır (Dinç, 2017:395).

Bu gelişmeler devam ederken 1821 Mora isyanının etkisi Kıbrıs'ta da hissedilmiş ve Ada'daki Rumlar isyana hazırlanmıştır. Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos hükümet karşıtı eylemler yürütmüş, Rumların bağımsızlık için silahlandığı haberi üzerine hükümet önlem olarak adaya Suriye'den 3.000 asker göndermiştir. Bu arada Rumların bir takım olumsuz hadiselerle neden olması üzerine Kıbrıs Valisi Küçük Mehmet Rum kiliselerinde ve evlerinde aramalar yapmış ve bu aramalarda çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirilmiş, bazı kiliselerde de sandıklar içinde silahların olduğu ve ambarlarında da barutların depo edildiği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle suçları kesinleşen Başpiskopos Kyprianos, Baf Piskoposu Hrisantos, Girne Başpiskopou Laurentios, Larnaka Piskoposu Meletios ile olayla ilgisi olan 11 Piskopos İstanbul'a gönderilerek idam edilmiştir (Hakeri, 1993: 275-276).

29 Temmuz 1833'te ise Karpas kazasının reayasası isyan etmiş ve bulunla birlikte Tarsus tarafından memleketlerine gitmek üzere olan askerî taifeden otuz kişi de Arnabud keferesine katılarak sekiz yüzden fazla eşkıyalık yapmış ve Boğaz adıyla bilenen yeri tutarak halkı da yanlarına çağırmıştır. Bunun üzerine Kıbrıs Muhassılı Es-Seyyid el-Hâc Mehmed bu eşkıyalar ile Baf eşkıyası için merkezden takviye

kuvvet istemesi üzerine Lefkoşa defterdarı Hüseyin Ağa komutanlığında üç dört yüz sekban ve sertüfenkciyan ile sekiz yüz nefer süvari ve piyade, bir çarha topu ve otuz nefer topçunun bölgeye gelmesi ile eşkıyalar üzerine yürünmüş ve içlerinden dört nefer idam edilmiştir. Fakat bunların çoğu ormanlık alana kaçmış, Boğaz civarında bulunan eşkıyadan da 11 nefer öldürülmüş ve eşkıya elebaşı Ayasergili Eci Andon oğlu Yorgi ile 12 eşkıya tutuklanarak Lefkoşa'ya gönderilmiştir (HAT, 693/33444-A). Yine Muhassıl 9 Mayıs 1834 yılına gelindiğinde Ada'da eşkıyalıkların engellendiğini sadarete bildirirse de tekrar ortaya çıkan eşkıyalık olayları üzerine eşkıyaların hakkından gelmek için İçil sancağı Mutasarrıfı Yusuf Paşa'ya buraya 600 asker göndermesi için bir emr-u fermân gönderilmesini talep etmiştir (HAT, 687/33358-B). Ağustos 1833 yılında ise isyancı başlarından Papas Haçinik, Mesarye Kazâsı Prosyo köyündeki adamı Osman'a gönderdiği mektuplar ele geçirilmiş ve bunun üzerine idam edilmişlerdir (HAT, 693/33444-C). 1890 yılına gelindiğinde de Ada'da bulunan Rumlar Enosis'i gerçekleştirme faaliyetleri yürütmüş ve Kıbrıs'tan hareket eden Rum vekillerinden oluşan bir heyet Yunan veliahdı ve eşini ziyaret etmiş bu ziyaret esnasında Ada'nın bir haritasını taktim etmişlerdir. Ayrıca Rumlar Ada'nın Yunanistan'a bağlanması içinde İngiltere ile görüşecektir (Çelik, 2012: 416).

1.3. Ermeni Komitelerinin Kıbrıs'taki Faaliyetleri

Kıbrıs'taki ilk Ermeni varlığı Bizans dönemine kadar gitmektedir. Nitekim Lefkoşa şehrinde bir Ermeni Mahallesi vardır. XIV. yüzyıl

başlarında Kilikya Ermenistan'ı, Kıbrıs ve İtalyan devletleri arasında yoğun bir ticaret ağının olması, Kıbrıs Ermenilerinin kökenlerinin büyük olasılıkla Kilikya ve Suriye kökenli oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte 1441 yılında Suriye ve Anadolu'dan az sayıda bir Ermeni Ada'ya götürülmek istenmiştir. 1572 yılına ait Lefkoşa şer'i sicillerine göre Ada'da az sayıda bir Ermeni vardır. Ada'nın fethinden sonrada Anadolu'dan birkaç Ermeni ailesi buraya iskân ettirilmiştir. Devlete cizye vergisini ödeyen Ermeniler kendilerine ait manastır ve kiliselerinde ibadetlerini özgür bir şekilde yerine getirmiş ve kendi aralarında sorun yaşadıklarında da istedikleri takdirde şer'i mahkemelere müracaat etmişlerdir (Erdoğan, 2020: 2-5).

Ancak XIX. yüzyılda durum çok farklı bir hal almış ve Ermeniler bağımsız devlet kurmak istemişler ve bu nedenle Ada'da Hınçak ve Abday Habun ve Taşnak Ermeni Komite mensubu Ermeniler siyasi, silahlı ve askeri mühimmatlı eşkıyalık faaliyetleri yürütmüşlerdir. Ayrıca komitelerin yürüttüğü faaliyetler merkeze raporlar halinde bildirilmiştir (DH. TMIK. M, 11/52_1). Kaynaklara göre Osmanlı Devleti'nde Ermeniler sadece XIX. yüzyılda da değil 1545 yılından itibaren muhtelif zamanlarda isyan etmişlerdir (Arslanyürek, 2020: 217). Osmanlı topraklarında 1819 yılından itibaren de Ermeniler başta olmak üzere Rum ve Yahudiler arasında faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler Rumlar ve Yahudiler üzerinde etkili olamayınca tamamen Ermenilere yönelmişler ve yürütülen misyonerlik faaliyetleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

Ermeni sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (İnce Erdoğan, 2017: 552,554).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Kıbrıs'ta Ermenilerden şikayet edenler olmuş ve Ermeni komiteleri Ada'da bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin, 1895 yılında Ermeni eşkıyalar Ada'dan çıkarılmalarına rağmen bunların Süveydiye Nahiyesi tarafına yöneldiği ve Arsus ile Payas taraflarına da kayıklarla barut getirecekleri İskenderun Rüsûmât Emâneti Muâvini Mehmed Ali tarafından gün gün şifreli telgraf ile Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (Y. PRK. ML, 15/82_01). 1896 yılında Polis Lütü Efendi'nin Bâbiâli Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye Tesri'-i Muamelât Komisyonu gönderdiği mektup suretine göre, "Genç Türkler" diye tanınan kişilerin Ada'da yürüttükleri faaliyetler ve Ermeni komiteleri hakkında hazırlanmış olduğu raporda önemli bilgiler yazmaktadır. Nitekim bu raporda;

"Limason İskeleyine İngiliz Beylikleri tarafından çıkarılan eslihanın sıhhati bu kere tahakkuk etmiştir. Mersin tüccarlarından zaten bundan iki sene evvel politika meselesinden dolayı itham olunarak bir sene hapsine karar verilen Kayserili Çerçiyân Ohannes ve Mersin'de Cahili Panoci Ağa oğlu ve Şirak geçen ki Fransız vapuruyla Beyrut'a gitmek üzere buraya çıkıp burada bulunan Ermeni komiteleriyle dört beş saat kadar görüştikleri ve yine vapura avdetle Beyrut'a gittikleri ve Beyrut'tan dahi Mersin'e azimet edecekleri ve memnu' bulunan cerîdelerden Mizan ve Hürriyet ve Meşveret'in bir kaç nüshasını komiteler tarafından alıp beraberlerinde getirdikleri ve Adanalı Ermeni fesadından firaren burada bulunan Şahbazyan Avannis

Adana'da bulunan biraderi ve kayınpederi ile her vakit için muhabere etmekte olduğu ve Őimdiki halde Lefkoşa'da bulunan GenÇ Tőrler ta'bir olunan Mehmed Sabit ve Ragıb hakkında olan netice-i tahkikatım Sabit aslı Dersaadetli ise de ismi Sabit olmayıp burada Sabit ismini dözme takındığını ve Ragıb ise aslı Kastamonulu olup ve fakat İstanbul'da terbiye olunduğunu ve bunun dahi takındığı isim kendi ism-i sahihi olmadığını ve bunların İstanbul ile muhabere etmekte olduklarını arz ederim. Őimdiki halde bunlara taraftar olan Kıbrıslılardan Lefkoşa'da Gazzaz Hacı Ali Efendizade Hacı Ali Efendizâde Mustafa Lütfi Efendi hanesinde sâbit ve Ragıb'ın ikâmet etdiklerini ve Tuzla İskelesi'nde ise bunlar tarafından LefkoŐalı Hafız Derviş olduğunu Murad Bey ve Ahmed Rıza bu ikisinin yapmış oldukları...” bildirilmiştir (DH. TMİK. M, 6/27).

Yine mezkûr tarihte Adana Vilayeti Mektubi Kaleminden gönderilen tahkikata göre Mersin sancağı Mutasarrıfı Nazım Bey 1896 yılı Mart ayından Haziran ayına kadar Kıbrıs'taki Ermeni komitelerinin faaliyetlerini araştırması için tekrar Mersin Polis neferâtından Lütfi'yi görevlendirmiş ve polis memuru Lütfi, Ermeni komitelerinin Kıbrıs'ın kazalarında yürüttüğü faaliyetler hakkında hazırlamış olduğu raporu ilgili mercilere bildirmiştir. Bu raporda da ;

“Kıbrıs Ceziresinde Hınçak ve Abday Habun ve Taşnak Ermeni Komitelerine mensup bin iki yüz efrâda karıb Ermeni mevcut bulunduğu ve bunlar perakende suretiyle Tuzla İskelesi'nde Kıbrıs Lefkoşa'da iki yüz yetmiş üç yüze karib ve Değirmenlik nâm karyede bulunan Ermeni Manastırında altı yedi yüz ve Girne'de yüze karib ve

Limason'dan otuz kırk kadar buldukları merkûmûn hiç bir iş ve güçle iştigâl etmeyip daima hürriyet gazetelerini mütalaa ile vakit geçirmekte ve çok defalar efrad-ı merkûmûn rovelver ile nişan talimi icrâ etmekte ve cezire ise hâl-i hazırda bunlar için bir merkez-i ictima' ve eskâr-ı muzırralarının icrâsına adeta bir vasıta-i müstakille olmuş bulunduğu.....” yazmaktadır.

Raporun devamında yine bunların hemen hepsinin sağda solda işsiz güçsüz dolaştıkları ve serbestçe ateş talimleri yaptıkları yazmaktadır. Ayrıca beş yüz elli varil barut ve yirmi sandık dinamit ve üç yüz on altı sandık fişeğin İngilizlik Beylik vapurlarından gelerek Limason İskelesi'ne üç bin iki yüz sandık Martin Tüfeği harice çıkarıldığı da bildirilmektedir. Yine Lütfi Bey aslen Adanalı Ermeni fesadından olan Kıbrıs'ta firari olarak bulunan Şahbazyan Ohannes'in de sürekli Adana'daki kayınpederi Ohan Badoli ve biraderi Artin ile de görüşüğünü yazmıştır. Raporda Genç Türkler olarak tabir olunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır (DH. TMIK. M, 11/52_1). Ayrıca Adana valisi Mustafa Faik, Ada'da Ermeni komitelerinin faaliyetlerini araştırırken gösterdiği üstün başarından ötürü polis memuru Lütfi'nin taltif edilmesi hakkında Dâhiliye Nezaretine bir yazı göndermiştir (DH. TMIK. M, 11/52_2).

Kıbrıs'ta bulunan Ermeni komitelerinin faaliyetlerinin sadece Ada'da sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. 22 Temmuz 1896 yılında Kıbrıs'tan binlerce Ermeni eşkıyasının Halep'e girip gizlendikleri haberinin alınması üzerine Kıbrıs sahilinin hem karadan hem de denizden

güvenliğinin sağlanması için asker sevki için beşinci ordu aracılığı ile Halep ve Adana kumandanlıklarına telgraf çekilmiş ve gerekli soruşturmanın ve önlemlerin alındığı Umûm Erkân-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi Serasker Rıza tarafından da Osmanlı hükümetine bildirilmiştir (DH. TMİK. M, 11/52_3). Bununla birlikte konu hakkında da Halep Vilâyetine 28 Temmuzda şifreli bir telgraf çekilerek dikkatli olunması istenmiş (DH. TMİK. M, 11/52_4), Halep valisi Raif'te 29 Temmuzda Halep'te bulunan Ermeniler ile şehre Ermenilerin nasıl geldiği ayrıca yol tezkiresi olmayanların Halep'e alınmadığı ve kentteki Ermeni sayıları hakkında Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf göndermiştir (DH. TMİK. M, 11/88_2).

Ayrıca Kudüs Mutasarrıflığına çekilen telgrafta da Kudüs'te benzer durumun olup olmadığı ve Ermenilerin burada sayılarının arttığı ve asayışı bozma ihtimallerine karşılık;

“Her sene berâ-yı ziyâret birçok Ermeninin Kudüs'e azimeti mu'tâd olmağla böyle ziyaret bahanesiyle vürûd edecek ve ikâ'-ı fesad etmesi melhûz bulunacak olan Ermeniler hakkında olunacak muâmelenin cihet-i mülkiye ile bi'l-müzâkere kararlaştırılmasının Kudüs Kumandanlığına tebliğ kılındığı beşinci ordu-yı hümâyûn müşiriyetinin iş'ârına atfen taraf-ı vâlâ-yı seraskerîden bildirililiyor. Ziyaret için olsa bile sinîn-i sâireye nisbetle bu sene Kudüs'e gelmiş olan Ermeniler nüfusça ne mikdâra bâliğ olmuşdur ve bunların miyânında asâyiş-i mahalliyi ihlâlâ tasaddî eyleyecek etvâr ve harekâtta eşhâs olduğu hissedilmekte midir? Bu bâbda olan ma'lûmât

ve mütâla'anın serian iş'ârı komisyona ifâde ve beyan olunması” istenmiştir (DH. TMIK. M, 11/52_4).

Halep ve Kudüs'te alınan tedbirler ayrıca dönemin padişahına arz edilmiştir. Nitekim 4 Ağustos'ta Kıbrıs'tan ve sair sahilden binlerce Ermeni eşkıyasının Halep'e girip gizlenmelerinin mümkün olmadığı ve “...Kıbrıs'tan ve cihât-ı sâireden öyle binlerce Ermeni eşkıyasının dâhil-i vilayete girmeleri ve külliyetle geçmeleri mümkün olamayacağı gibi üçer beşer girdikleri halde de iskelelerce hiss olunacağı ve ale'l-husus Halep'ce bilineceği için gayr-ı kâbil ve hafıyyen duhulleri ise Süveydiye havâlisinden mürûrlarına mütevakkıf olup oraları da karakolhane ve seyyar kollar ile muhâfaza olunarak şimdiye kadar kimsenin bu yolda gelip geçmediği....” bildirilmiş (DH. TMIK. M, 11/52_5) 9 Ağustos'ta gönderilen raporda da 4 Ağustos'ta Kudüs Mutasarrıflığından gelen telgraf doğrultusunda yine merkeze;

“...Kudüs Mutasarrıflığından bu kere cevâben alınan telgrafnâmede dahi üç sene evvelki Ermeni züvvârı bin beş yüz ve evvelki sene sekiz yüz raddesinde iken bu sene ancak üç yüz nefere bâliğ olarak sene-i sâbıkaya nisbetle rub' derecesinde ve evvel ve âhir Kudüs'e gelen Ermenilerin tahkîk-i ahvâl ve tarassud ı harekâtına ziyâdesiyle itinâ edilmekte olduğundan lehü'l-hamd dâhil-i livada bu yüzden şimdiye kadar muhill-i asâyiş bir hâl vuku'a gelmeyerek emniyet ve âsâyiş ber kemâl” olduğu bildirilmiştir (DH. TMIK. M, 11/88_1).

SONUÇ

Kıbrıs'ın coğrafi konum olarak stratejik bir yerde bulunması birçok devletin egemenliği altına girmesine neden olmuştur. Ada 1571 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra devlet burada tahrirler yapmıştır. Beylerbeylik ve sancak olarak teşkil edilen Ada'ya hukuki ve diğer işler içinde bir kadı görevlendirilmiştir. Osmanlı Kıbrıs'ta Türk nüfusunu arttırmak için Anadolu'dan iskân gerçekleştirmiş, az sayıda Yahudi ve Ermeni de buraya getirtilmiştir. Ayrıca idarecilerin de aileleri ile Ada'da ikamet etmeleri sağlanarak burada bir istikrar sağlanmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte gayrimüslimler yönetime dâhil edilmiş ve dini ve sosyal yaşantılarını rahat bir şekilde idame ettirmiştir. Türkler gibi birçok meslekle uğraşan gayrimüslimler cizye vergilerini ekonomik durumlarına göre ödemiş, istemeleri halinde hukuki işlerini de şer'i mahkemelerde çözüme kavuşturmuştur. Bir yüzyıl kadar Ada'da durum bu şekilde devam etse de Girit Adasının fethi ile Ada önemi yitirmiş, Ada ticareti azalmış ve Ada'dan göçler olmuştur. Ada'nın idari şeklide sürekli değiştirilmiştir.

Devletin XVII. yüzyıldan itibaren bir değişim ve dönüşüm yaşaması, merkezi otoritenin zayıflaması, bir takım isyanlar, kaybedilen savaşlar, yerel idarecilerin reyaya eziyet etmesi ve haksız uygulamaları, aşırı vergi tahsili, yerel ağaların güçlü hale gelmesi, gayrimüslimlerin Avrupalı Devletler tarafından korunmak istenmesi, din adamlarının yönetimde etkili olması ve nüfuz elde etmeleri Kıbrıs'ta XVII. yüzyıldan itibaren asayiş olaylarının yaşanmasına ve

bir takım isyanlara neden olmuştur. Nitekim bu hadiseler XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Ada'da ki şekavet olayları ve isyanlar iki farklı nedenle ortaya çıkmıştır.

İlki idarecilerin Ada'da uyguladıkları yönetim şekli ve mütesellimlerin aşırı vergi talepleri, yerli ağaların nüfuz elde etmeleri, piskoposların idarecileri etki altına alarak istediklerini yaptırır hale gelmesi, saray tercümanlarının nüfuzlu hale gelmesi ve ehl-i örfünde haksız uygulamaları gibi nedenler halkın isyan etmesine yol açmıştır ve bu isyanlar merkezi otoriteye karşı bir isyan değildir. Nitekim halk ortaya çıkan salgın hastalıklar, çekirge istilası ve deprem gibi olumsuz hadiselerle uğraşırken bir yandan da merkezin taleplerini yerine getirilmeye çalışmıştır. İsyandar karşısında hükümet ise başlangıçta yerel idarecilerin isyanı bastıracağını düşünmüştür. Fakat isyanlar kısa zamanda büyük bir isyan halini alacak ve bir kişinin etrafında sayıları binleri bulan insanlar toplanacaktır. Ayrıca bu isyancılara sadece sivil halk değil askerlerde katılmıştır. Devlet çıkan bu isyanları bastırmak için Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi idaresinde asker sevk ederek zorda olsa isyanları bastırmıştır. İsyanın bastırılmasında başarı gösteren idarecilerde devlet tarafından ödüllendirilmiştir. Ancak isyanlardan Kıbrıs büyük zarar görmüştür.

Ada'da çıkan diğer isyanlar ise Rumlar ve Ermeni komitelerinin bağımsızlık elde etmek için yapmış oldukları şekavet olaylarıdır. 1821 Mora İsyandan sonra Ada'da ki Rumlar başta din adamları olmak üzere isyan girişimlerinde bulunmuştur. Bu nedenle Ada'da Filike

Eteryay'nın bir şubesi açılmış, din adamları başta olmak üzere Rumlar kilise, ev ve mahzenlerde silah, barut ve mühimmat saklamışlardır. Ermeni komiteciler ise Ada'da silahlı atış talimleri yapmış ve Anadolu'daki Ermenilerle siyasi faaliyet yürütmüştür. Ayrıca komite üyelerinin bazıları Anadolu'dan firari olarak gelmiştir. Bununla birlikte Ermenilere silah ve mühimmat temini bazı Avrupa Devletleri tarafından sağlanmıştır. Bu faaliyetler karşısında ise Osmanlı Devleti suçu sabit olanları idam etmiş ve bazı Ermeni isyancıları da Ada'dan çıkartmıştır. Ancak Ermeni isyancılar sadece Ada'da değil Halep ve Kudüs tarafında da şekavet girişimlerinde bulunmuştur. Nitekim merkezi hükümet bu komite mensupları hakkında sürekli istihbarat elde ederek gerekli gördüğü vilayetlerde ki valilerden de önlem almasını emretmiş ve alınan önlemler hakkında da merkeze bilgi verilmesini istemiştir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

(BOA). Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri:

(BOA). A.DVN, 17/87 7 Ramazan 1262/29 Ağustos 1846

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri:

A.MKT. MHM, 18/65_1, 11 Muharrem 1266/27 Kasım 1849

(BOA). Cevdet Dahiliye:

C. DH, 87/4323, 29 Cemaziyelahir 1219/ 5 Ekim 1804

(BOA). Cevdet Zabtiye: C. ZB, 14/679_1, 29 Zilkade 1219/ 1 Mart 1805, C. ZB, 14/679_2, Fî Evâil-i Za. sene [1]219/ 1 Şubat 1805, C. ZB, 25/1228_1, Fî Evâhir-i S. sene [1]214 2 Ağustos 1799, C. ZB, 25/1228_2, *Fî 25 S. sene [12]14 29 Temmuz 1799*, C. ZB, 52/2575, Fî 4 Z. Sene [1]219/ 6 Mart 1805.

(BOA). Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Müte-ferrik:

DH. TMİK. M, 11/52_1 Fî 22 Haziran [1]312/ 4 Temmuz 1896, DH. TMİK. M, 11/52_2 Fî 1 Saferu'l-hayr sene [1]314 ve fî 30 Haziran sene [1]312 / 12 Temmuz 1896, DH. TMİK. M, 11/52_3, Fî 11 Safer sene [1]314 ve fî 10 Temmuz sene [1]312 / 22 Temmuz 1896, DH. TMİK. M, 11/52_4, 17 Temmuz 1312/ 28 Temmuz 1896, DH. TMİK. M, 11/52_5, 22 Temmuz 1312/4 Ağustos 1896, DH. TMİK. M, 11/88_1, 28 Temmuz 1312/9 Ağustos 1896, DH. TMİK. M, 11/88_2, Fî 18 Temmuz 1312/ 30 Temmuz 1896, DH. TMİK. M, 6/27, Fî 23 Mayıs sene [1]312 4 Haziran 1896

(BOA). Hatt-ı Hümayun:

HAT, 79/3264, Fî 10 B. Sene [1]219/ 15 Ekim 1804, HAT, 81/3374-H, Fî 15 Ş. [1]219/ 19 Kasım 1804, HAT, 916/39948-B 29 Zilhicce 1237/ 16 Eylül 1822, HAT, 693/33444-A, Fî 15 Ra. sene [12]49/ 29 Temmuz 1833, HAT, 693/33444-C, Fî 15

Ra. sene [12]49/ 29 Temmuz 1833, HAT, 693/33444-C, Fî 15 Ra. sene [12]49/2 Ağustos 1833, HAT, 687/33358-B, 29 Zilhicce 1249/ 9 Mayıs 1834

(BOA). Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı :

Y. PRK. ML, 15/82_01, Fî 8 Zilhicce 1312/ 2 Haziran 1895

Diğer Kaynaklar

- Adıyeke, A. N. (2000).Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVII. Dizi, Sayı 177.
- Akçura, Y.(2010).Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda), 4. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVII. Dizi, Sayı 1.
- Akdağ, M.(2013).Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyancıları”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Akkaya, M. (2017).XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kıbrıs’ın Nüfusu, 429-438, Tarihte Kıbrıs I, Osman Köse (Ed.), I. Basım. D9KUZ10BE5, İstanbul.
- Aköz, A. & Solak, İ. (2004). Dulkadirli Beyliği’nin Osmanlı Devleti’ne İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyancılar, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 153, Kasım-Aralık, İstanbul, 41-50.
- Akyel, S.(2017).Kıbrıs Adası Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Karpaz Kazasının Nüfus ve Toplum Yapısı,439-457, Tarihte Kıbrıs I, Osman Köse (Ed.), İstanbul: D9KUZ10BE5, I. Basım.
- Aladağ, H. H.(2020).Kıbrıs’ın 19. Yüzyılda idari, Sosyal ve Ekonomik Genel Durumu,105-124, (Osmanlı’dan Günümüze) KIBRIS Dün, Bugün, Yarın, Fatma Çalık ORHUN (Ed.), Gazi Kitapevi, Ankara.
- Alasya, H.F.(2002).KIBRIS / 4. Bölüm: İngiliz İşgali ve İdaresi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV. İA) Cilt. XXV, Ankara, 380-383.
- Arslanyürek, Y.(2020).Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Maraş’taki Ermeni Komitacılar ve Siyasi Faaliyetleri, 217-242, Maraş Araştırmaları 1, İbrahim Solak (Ed.), Palet Yayınları, Konya.

- Balıkçoğlu, E.(2012).The Times Gazetesine Göre Kıbrıs (1878-1914), [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Sakarya.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2000).Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımları ve Türk Vakıfları), Ankara.
- Başlamışlı, M. & Çalışkan, A.(2017).İngiltere'nin Yakın Doğu Politikası Dhiline Kıbrıs'ın İngilizlere Devri, 825-834, Tarihte Kıbrıs II, Osman Köse (Ed.), I. Basım. D9KUZ10BE5, İstanbul.
- Beratlı, N.(2017).Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs'ta Karantina Kurumu, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 52,335-341.
- Çadırcı, M.(2013).Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, 3. Baskı (Tıpkıbasım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVII. Dizi, Sa.124.
- Çelik, C.(2012).İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914),[Yayınlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, C.(2014).Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtılık ve Çözüm Yolları (1869-1874), Cedrus, Cilt:2,497-525
- Çevikel, N.(2006).Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası, İstanbul.
- Çiçek, K.(2002).Kıbrıs (Osmanlı Dönemi), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV. İA) Cilt: XXV, Ankara, 374-380.
- Çiğdem Karip, G.(2014). 19.Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde Kıbrıs, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta.
- Çoruh, H. (2018).Moralı Korsanların Kıbrıs Çevresindeki Faaliyetleri (1821-1828),Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (61), 297-312.
- Devellioğlu, F.(2015).Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lgat, Eski ve Yeni Harflerle, 31. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Diñç, G. (2010).Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839), [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- Dinç, G. (2018). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Gelir Kaynaklarından Kıbrıs Adası Hassı, 200-219, LALE DEVRİ'NDE OSMANLI DEVLETİ ve NEVŞEHİR, İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç vd. (Ed.), Kömen Yayınları, Konya.
- Dinç, G. (2017). 1821 Yılında Kıbrıs'ta Yaşanan Gelişmeler ve Emvâl-ı Metrûke,393-404, Tarihte Kıbrıs I, Osman Köse (Ed.), I. Basım. D9KUZ10BE5, İstanbul.
- Dündar R. & Aydın, M. (2012).3924 Nolu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler (H.1061/M.1650-51), Türklük Bilimi Araştırmaları, TÜBAR-XXXI- Bahar, 77-98.
- Dündar, R. (1998).Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya.
- Dündar, R. (1999).XVI. Kıbrıs'ın Fethi ve İskânı, Osmanlı, Cilt 4, Hasan Celal Güzel, Güler Eren (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 632-648
- Dündar, R.(2012).(1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri, *Zeitschriftfürdie Welt der Türken Journal of World of Turks ZfWT*, Vol:4, No: 2, 99-122.
- Dündar, R.(2002).Kıbrıs'ın Fethi, Türkler, Cilt. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Celal Güzel, Kemal Çiçek vd. (Ed.), Ankara,667-678.
- Dündar, R.(2016).H. 1271 (1854-1855) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri, *Turkish Studies*, Volume 11/11 Summer, 53-76.
- Erdoğan, M. A. (2008). Kıbrıs Adasının Fethinde Konya ve Çevresinin Rolü, Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi Konya Özel Sayısı, Sayı:5 Kış, Konya, 131-140.
- Erdoğan, M. A. (2018).Kıbrıs Türk İdaresine Nasıl Girdi: Bir Fetih ve Tarihçiler, OTAM, 44 /Güz 2018, 341-349.
- Erdoğan, M.A. (2002).Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640), Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt:17, Sayı:1,1-12.
- Erdoğan, M.A. (2002).Kıbrıs Yahudileri (1580-1640) 478-481, Kafalı Armağanı Komisyon, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Erkmen, A. (2020).Soğuk Savaş Yıllarında Türk Amerikan İlişkileri (1945-1990), İKSAD Publications.
- Göregen, M. (2016). Bir Arada Yaşama Tecrübesi Bakımından Osmanlı Dönemi Kıbrıs, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 1, Bahar, 19-30
- Güler, Ü.(2018).Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (17. ve 18. YY.), İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD), Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık, 149-175
- Hakeri, B. H. (1993).Başlangıcından 1878'edek Kıbrıs Tarihi, Kıbrıs: K.K.T.C Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İlgürel, M.(1995).Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV. İA), Cilt. XI, İstanbul, 466-469.
- İnce Erdoğan, D.(2017). American Board Of Commissioners For Foreign Mission (Abcfm) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri, Belgi Dergisi, 2 (14) , 552-565
- Karagöz, M.(1994).XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 5, 193-207.
- Kılıç, O.(2019).Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi, ss. 371-384, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi (İzmir, 25-27 Nisan 2019), Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli (Ed.), İzmir.
- Kocaoğlu, B. (2020). Osman Devleti'nde Bir Sürgün Bölgesi Kıbrıs Adası (1789-1821), 15-36, (Osmanlı'dan Günümüze) KIBRIS Dün, Bugün, Yarın, Fatma Çalılık ORHUN (Ed.), Gazi Kitapevi, Ankara.
- Öz, M.(2017).Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri, 11-19, Osmanlı'dan Günümüze EŞKIYALIK VE TERÖR, Osman Köse (Ed.), Samsun İlkadım Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Samsun.
- Özcan, S. (2017).XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri, ss.109- 119, Osmanlı'dan Günümüze EŞKIYALIK VE

- TERÖR, Osman Köse (Ed.), Samsun İlkadım Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Samsun.
- Özkul, A. E. (2005).Kıbrıs'ın Sosyo- Ekonomik Tarihi (1726-1750) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkul, A. E. (2018). Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ta Kasap Esnafı ve Faaliyetleri, Akademik Bakış Cilt:11 Sayı: 23Kış, 163-198.
- Özlu, Z. (2007). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Adli Mekanizmanın Analizi (Bolu-Göynül Örneği), Berikan Yayınevi, Ankara.
- Özlu, Z. (2008).Batı Karadeniz'de Antik Bir Osmanlı Kenti Prusias Ad Hypium, Üskübü (Konuralp), Düzce Üniversitesi Araştırma Yayınları No. 1, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Özlu, Z. (2015).İlk Çağdan Cumhuriyet'e Bir Batı Karadeniz Kenti DÜZCE (Ahaliyi Sadıka/Sefine-i Nuh), Fırat Basım Birinci Baskı, İstanbul.
- Özsezer, M. (2016).Kıbrıs'ta Türklük Bilincinin Siyasal Sürece Etkisi, Turkish Studies, Volume Cilt: 11, Sayı:16,71-88.
- Öztuna, Y. (2004).Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih 1, Ötüken İstanbul.
- Öztürk, M. (2018).18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları, 185-214, Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep, Uluslararası Gaziantep Sempozyumu Milli Mücadele Döneminde Gaziantep Bildiri Metinleri Kitabı, Ahmet Gündüz, Murat Çelikdemir, Selim Orsak, Murat Dağ (Ed.), Gazikültür A.Ş, Ankara.
- Şafak, A.(1991). BAGY, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV. İA), cilt.4, İstanbul, 451-452
- Taşbaş, E. (2012).Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 193-204
- Uzunçarşılı, İ. H.(2011).Osmanlı Tarihi III. Cilt, 8. Baskı, 1. Kısım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII. Dizi, Sayı 16.
- Yakut, E.(2012).Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması, kebikeç / 33, ss.21-34.

- Yarcı, G. (2017). Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Evkaf Personeli, 81-124, Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları, Mehmet Mahfuz Söylemez (Ed.) Birinci Baskı, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa.
- Yiğit, İ. & Oruç, E. (2020).Osmanlı Anadolu'sunda Eşkıyalık ve Mekân (1565-1566): 5 Numaralı Mühimme Defteri Üzerinden Bir Değerlendirme, Ege Coğrafya Dergisi 29 (1), 29-43.

Ekler

Ek.1 Kıbrıs Muhassılı Es-Seyyid el-Hâc Mehmed'in Hicri 29 Zilhicce 1249'da Kıbrıs'ta eşkıyalıkların engellendiği ancak tekrar ortaya çıkması üzerine eşkıyaların hakkindan gelmek için İç-il sancağı Mutasarrıfı Yusuf Paşa'ya buraya 600 asker göndermesi için bir emr-u fermân gönderilmesi hakkında.

ودفعو عنانهم عطفوهو راجعوا الى فتح سلاجق افندي حرمته بنت خالها من النصارى ابنه عثمانك عبدنج وعبار سنيديك
صريح والاريد سايه في الطريق بعد ان من معهما باسوة فير بربله لده جارك مسركوا جناب عبد اولنه ايمو بعد نهك حلاله حرمه لربهم احالي قضاء
شرفيت حيسرة شاداف الوشم نون عايريه انفا لكونه ابيهم واستعاد ويديره ايمو بعدي شوق ورواير علة وانزلها بعد ادبناك العطف
خبر واشعار كسبه اوشح ايدود مقضاه بين وهو اري واصحاب الخاضعة تحريم وانلوق ايمو ببح اولكونه وريته احالي زير نزار اعلم لول شقارت
ويصرا لوان وعواريه بوليه قرا وقضا اجمع ورحما بسنة واذا ساقو مقدر في سابعه ويصوتاه تازم وتكر بوليه العواير وقواي عجم طاندر صيف
قدر وضار جساك اجميره جارك العديبه واربريه تارياين لايقدر بتك اجراسيه وانك اطاعت وقت ضابطيه اوفانك ايجام تيمس اولكلمه بين
احالي قوبريه لري الاستداره حرمه برسمت عوار وجسبه اولك ايج ايسجا فكمه جب عكره صلا قرا وشمو بده البند نوجبه اولكوا منه لول جارك بول
خبر واشعار وبنال بويه في لشدار اقضا ايكير سون داعلج ومي باليمن ارضه ومن كلك لافزير بلوكرا واعلج در حوتدار انها دسج بلوكه مشرف
عظمتو بولف باشا لافيه خطابا ارضت بشدعا اولك ايكير ييم وانادرسى باهله عيود بوس سادفانم اولشه اكلت كيفت زير مورفان بسونه
نفساندره كاطلم عماران النصارى سرتوه ساعد عيودك شايه بولون بانده ووجاهه اروزك لطف واحسر ودفعو عنانهم عطفوهو راجعوا
ولي فتح سلاجق افندي حرمته نكيه

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

HAT 697/33358-8

Ek.2 Fî 15 Ra. sene [12]49 tarihinde isyancı elebaşlarından olan Papas Haçınik'in Mesarye kazâsında Prasyo nâm karyedeki adamı Osman'a gönderdiği mektupların ele geçirilmesi üzerine idamı edilmesi hakkında.

۴

عظم قنفذ و عظیم اوغلی ایفخ حضرت
 رئیس و شایسته او دیوبند بیکه سردار ایدیکه بود بیاید و در خصوص و در باد مصلحت از ایامه سادریه قنفذ پاپاس خشیفت
 و کاهه نابرجسی باید بخور او کجس طرفه در و در بر مروضه اید فائده سلامت و عظیم منکره ای بار اید بودی قنایان
 بر سویم قرده گاه همت سر هممان کوندر یک کس قلی اید روز اولو کاعذر ترجمسی سلوخته یا غنا کونر کونر اید و نیت و روی
 ناشایسته باید کاراید و او بار امور افندیج اید بویسته درجه رفیق اصیل بوننه اولج رضولان شایسته اید جزوه قفان
 لغت ایشکمانسته فقیرتو ایچ حافظه عظمی اقدس و کلد فقیر مسکین و حیدر صیادین در بر اید و مال کاعذر سویم کفره
 یادگرت بعد اتمام رسد انشاء بر سر مداح فقیر ضایع سر بر زده معتمد اول نایب و کرانعه اول جسر او طرفه اطفاسا استه
 قنایه اید او دره کوندر یکس فاده بویسته و بنقش ساینه کعصار حضرت خلق ایدره دیگر شسته معبود باره اولیون در علم بویسته
 و قفودانه نامع عظمه خزر و کتبه اید اولیون خزه قنایه پاپاس ایفخ و کین او معتمد اولیون انشار شسته خیر اولیون

۱۸۵۲
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون
 اولیون

HAT. 693/33466-C

Ek.3 Umûm Erkân-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi Serasker Rıza tarafından sadarete Fî 11 Safer sene [1]314 ve fî 10 Temmuz sene [1]312'de Kıbrıs'tan vesâir cihât-ı bahriyeden binlerce Ermeni eşkıyasının Halep'e girip gizlendikleri ve alınan önlemler hakkında.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

۵

 ۸۷.

سیدمہ جلیکدور کہ
 قریباً دو سائز جلاہ مجیم وہ بیکرہ ایمن استقامت جہ کربہ کر ذکری سوجایا برشمہ اولیہ برہنہ ارشد ظہر جہ کربہ وسلاحد صافہ سہرہ عظم
 اعشا اولمہ سدر ایدو کلہ جلیکدور متہ ارتو سفائیک سرعفا جہہ اسلمہ درہمہ عظمہ م اشاعی مصلحت موشلمہ سواھلہ براروی اری نظارہ کلمت
 اشکار ایرس صغرہ اذہ سہ حجابہ خیر شیعہ شرفعلہ جو ریش دکتفک جیرہ لقا بہ جہمہ سہ رض اشاعی قرینہ ماریہ کلکتہ مدعا نہ مہ کبابہ جہ کربہ ناہنج
 خرمہ صلح نایم وانیہ برشمہ زکولہ جہم متیہ اور درہم ایرسہ جہمہ جہہ والہ خود اعانہ حطلا نایمہ لدر شیعہ سستی اور درہم کلکتہ شرتہ ولفہ جہ کربہ اذہ
 ارتو تملاندہ م ارتو ابیایہ شادیلہ منہ و حطلا صحت و قیوتو نغفار جہمہ جہمہ کتب قنلا سلفط اشع غلافہ مہ ہمہ برای نیارہ بر جہمہ ارتو
 در وانیہ مصلحتایہ بیہ زیادہ برہنہ سہ و و داریہ جہہ واقفہ خادایہ محظوظ بیہ جہمہ ارتو ارشد صحت برہنہ مصلحتایہ صفا استقامت شریک ادرستہ سلفط
 یخامہ جہمہ کلکدور واقفہ ارہ جہمہ شمارہ نظارہ معنہ سلفط نہ ایفاس لازم تہ حکم جہمہ با زکولہ قنلا سلفط برہنہ ایدہ و علیہ اطہ خودہ العادہ سلفط
 وارڈرتہ تعاقبہ جہمہ دہی جہمہ جہمہ م اجلا ایرتو تحقیقہ سہ سلفط نظارہ خادایہ صحت و یونہ دقمانہ نظارہ سلفط بیہ کربہ سلفط سلفط
 کلمہ سلفط اور جہمہ اشعہ سلفط باقمہ اولمہ ایتام و اھمہ ایدو کلکدور جہمہ و لایقہ قنلا سلفط جہمہ جہمہ کربہ اشاعی قنلا سلفط کلمہ سلفط
 وارڈرتہ از بندہ سلفط جہمہ جہمہ وارڈرتہ سلفط اعادہ فقہ اولیہ اور درہم سلفط سلفط وارڈرتہ

عیالہ
 حیا

OSMANLIYA	114
DH.TMIV	
11	52 3

BÖLÜM 6
OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLÂTINDA REFORM
HAREKETLERİ¹
Dr. Pınar DOĞANAY²

¹ Bu çalışma, yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

²Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara/Türkiye,
snpnrdoğanay@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9733-2172.

GİRİŞ

1683 yılındaki başarısız Viyana Kuşatması Osmanlı tarihinin son yüzyıllarını belirleyen en önemli kırılma noktasıdır. Viyana'nın düşürülmesinden cesaret alan Avrupalılar, karşı saldırıya geçerek Osmanlı Devleti'ni geri çekilmeye zorlamaya başlamıştır. Ardı ardına aldığı askeri mağlubiyetlere karşı çözüm olarak askeri alanda ıslahatlara girişen Osmanlı Devleti, başlangıçta mevcut askeri ocakların kendi imkânlarıyla ıslah edilmesine karar vermesine karşın, istenilen sonuçlara ulaşamayınca Avrupa'dan eğitmen subay talep edilmesine karar vermiştir (Akşin, 2002: 275).

Bu bağlamda en önemli icraatlar Sultan III. Selim'in (1789-1807) saltanat yıllarında yapılmıştır. III. Selim döneminde ordu ıslah etme çalışmaları esnasında Fransız subaylardan yararlanıldığını ve bu subayların gelişi ile birlikte Osmanlı Ordusu'nda Fransız tarzı eğitimin hâkim olmaya başladığını görülmektedir. Bu dönemde her ne kadar Osmanlı Ordusu'nda Fransız subayların ağırlıklı bir yeri olsa da 1790 yılında Prusya ile yapılan askeri ittifak nedeniyle Albay Götze 1798 yılında topçu birliklerini denetlemek için İstanbul'a gelmiştir (Rathmann, 1962: 26). Ancak Götze, gözlemcilik vazifesini tam olarak yerine getiremediği için kısa süre sonra ülkesine geri dönmüştür. Bunun yanı sıra bazı Prusyalı subaylar, resmi bir görevi olmaksızın kendi istekleriyle Osmanlı Ordusu'nda görev almış ve bunlardan bazıları Ruslara karşı yapılan savaşlarda Osmanlı Ordusu'na danışmanlık yapmıştır (Alkan, 2006).

Osmanlı-Alman askeri yakınlaşmasında, 1790 yılında yapılan Osmanlı-Prusya İttifak Antlaşması'nın ayrı bir yeri vardır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa Avrupalı bir Hristiyan devletle, karşılıklı prensiplere dayanan “askeri ittifak” yapmıştır. Bu antlaşma her ne kadar Türk-Alman münasebetlerinde ayrı bir yere sahip olsa da uygulamaya konulmamıştır (Beydilli, 1979).

Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) tahta çıkmasıyla birlikte, Osmanlı Ordusu'nda askeri modernizasyon çalışmalarına hız kesilmeden devam edilmiştir. Sultan II. Mahmud, Avrupa tarzını esas alan daha modern bir ordu oluşturmak için 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı (Mutlu, 2008: 411) kaldırmakla bu anlamda ilk büyük adımı atmıştır. Bundan sonraki süreçte ise Sultan III. Selim gibi, yabancı uzmanların Osmanlı Ordusu'nda görev alması ve Avrupa tarzı yeni bir ordunun oluşturulması için mücadele etmiştir. Nitekim 1827 Navarin Baskını nedeniyle Fransa ile ilişkiler bozulmasına rağmen Sultan II. Mahmud, 1835 yılının Temmuz ayında Fransa'dan eğitimci subay talebinde bulunmuştur. Fransa'nın bu isteğe olumlu cevap vermemesi üzerine, girişimini 1835'de Prusya Krallığı nezdinde tekrarlamış ve olumlu cevap almıştır (Özgüldür, 1993).

Osmanlı Fransız ilişkileri, 1853-1856 Kırım Savaşı ile düzeline Osmanlı Ordusu'nda subayların eğitimi için Fransa'dan eğitimci subay getirilmeye yeniden başlanmıştır (Reyhan, 2005). Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde bu görevin Alman subaylara verilmesine değin, Fransız subaylar, Osmanlı Ordusu'nda ıslahat çalışmalarına devam etmiştir. Lâkin bu süre zarfında resmî olarak

değil ama gönüllü olarak Osmanlı Ordusu'na katılan bazı Alman subaylar da bulunmaktadır. Wendt Nadir Bey, Strecher Reşid Bey, Gessler Dilaver Bey, Karl Detroit Mehmet Ali Paşa, Malinowski Emin Bey, Albay Lehmann Lühling Mahir Bey ve Schwensfeur Ramin Bey bu isimlerden bazılarıdır. Bunların yanı sıra Albay Gresler, General von Heuser, Binbaşı von Vietinghoff, Yüzbaşı Fitzau da Osmanlı Ordusu'nda görev almıştır (Alkan, 2006).

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde büyük değişimler yaşanmıştır. Kuşkusuz bu değişimin en önemli nedeni 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı'dır. Bu savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması iç ve dış siyasetin yeniden kurgulanmasına neden olmuştur. Savaşın hemen ardından imzalanan Berlin Antlaşması'nda daha evvel Paris Antlaşması'nda (Sander, 1987: 148) yer alan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı maddesi yer almamıştır. Bu maddenin yer almaması bir anlamda İngiltere ve Fransa'nın artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiklerini göstermektedir. Büyük güçlerin değişen bu politikası, Sultan II. Abdülhamid'i yeni bir müttefik arayışına itmiştir. Millî birliğini kurduktan sonra Avrupa siyasetinde güçlenmeye başlayan Almanya tam da bu nokta da II. Abdülhamid için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'i Almanya'nın yanına çeken bir diğer neden ise; Rus tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa'ya ihtiyaç duymama fikri olmuştur (Ahmad, 1999: 13). Almanlara karşı oluşan bu yakınlık, sadece Sultan II. Abdülhamid ile sınırlı olmamıştır. Almanlar, 1871 yılında Fransızları mağlup

ederek bütün Osmanlı bürokratlarının sempatisini kazanmayı başarmıştır (Alkan, 2006).

Bu sebeple bu çalışmada; Osmanlı Ordusu'nun ıslah edilmesi çalışmalarında önemli rol üstlenen Alman Heyetleri ve bu heyetlerin Osmanlı Ordusu'na katkıları incelenmiştir.

1. REFORM HAREKETLERİNİ YÜRÜTEN ALMAN ASKERİ HEYETLERİ

1.1. Von Moltke Heyeti ve Çalışmaları

Prusya Ordusu'na mensup subayların Osmanlı Ordusu'nda ilk kez görev almaları von Moltke Heyeti'nin gelişinden çok daha önceki bir zamana rastlar. Gönüllü olarak katılanların dışında bizzat Prusya Kralı'nın emriyle Osmanlı Ordusu'na dâhil olan bazı Prusyalı subaylar bulunmaktadır. Bunlar; Albay von Götze, Tümgeneral von Knobelsdorff, Yarbay von Canitz und Dallwitz'dir (Yılmaz, 1993: 34).

Prusyalı Albay Götze: (1789-1793) tarihleri arasında Osmanlı Ordusu'nda görev almıştır. Osmanlı Kara Ordusu'nu Prusya sistemine göre düzenlemekle görevlendirilen Albay Götze, bu fırsatı pek yakalayamadığı için, kısa süreli bir incelemenin ardından ülkesine geri dönmüştür.

Tümgeneral von Knobelsdorff: (1790-1805) tarihleri arasında Osmanlı Ordusu'nda görev almıştır.

Yarbay von Canitz und Dallwitz: (1828-1829) yılında, Prusya Kralı'nın emriyle Osmanlı-Rus Savaşını izlemek için İstanbul'a gönderilmiştir.

Gayri resmi olarak görev alan Prusyalı subaylar bir kenara bırakılırsa Prusya Ordusu'na mensup subayların ilk kez bir antlaşma ile Osmanlı Ordusu'nda görev almaları, Helmuth von Moltke ve silah arkadaşlarının İstanbul'a gelişi ile başlamıştır. Danimarkalı bir generalin oğlu olan von Moltke, 26 Ekim 1800 tarihinde Mecklenburg Parchim'de doğmuştur. Askeri eğitimini Kopenhagen Kadet Okulu'nda yapan von Moltke, 1819 yılında Danimarka ordusuna katılarak Kurmay Subay olmuştur. 1822 yılında Prusya Ordusu'na dâhil olan Moltke, yüzbaşılığı sırasında birçok ülkeye seyahat etmiş ve 1835 yılında da İstanbul'a gönderilmiştir (Yılmaz, 1993: 34). Değişen dünya konjonktürüne ayak uydurarak daha modern bir ordu kurmak isteyen Sultan II. Mahmud, ordu yapılandırılmasında ihtiyaç duyduğu subayların temini için Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm'e (1797-1840) başvurmaya karar vermiştir. Serasker Hüsrev Paşa aracılığı ile Prusya elçisi Kont von Königsmarck'a yapılan teklifle Prusya'dan öğretmen subay talep edilmiştir. Başlangıçta elçi bu teklifin kabul görmeyeceğini düşünerek Türk öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesini teklif etmiştir. Ancak daha sonradan o tarihlerde (Kasım 1835) İstanbul'da bulunan Prusya Genelkurmayı'nda görevli Yüzbaşı von Moltke ile I. Hassa Alayı'ndan Teğmen von Berg isimli iki Prusyalı subayı Serasker Hüsrev Paşa ile tanıştırmaya götürmüştür. Görüşme esnasında von Moltke'nin bilgi ve yeteneklerinden oldukça

etkilenen Hüsrev Paşa, Prusya elçisinden onun İstanbul'da kalma süresinin uzatılmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Prusya Kralı, von Moltke'nin, Prusya Ordusu'ndan aldığı maaşın da Osmanlı Ordusu tarafından verilmesi şartıyla von Moltke'nin üç ay daha İstanbul'da kalmasına izin vermiştir (Wallach, 1985: 10).

Von Moltke'nin ordu içinde kısa sürede benimsenmesi üzerine Sultan II. Mahmud Ocak 1836'da Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm'e bir yazı göndererek, eğitimci olarak on bir subay ve dört astsubayın üç yıl süreyle görevlendirilmek üzere İstanbul'a gönderilmesini talep etmiştir. Bunlar; bir Kurmay Yüzbaşı, iki Kurmay Subay, bir Teğmen askeri coğrafya ve tarih öğretmeni, bir Teğmen topoğrafya ve resim öğretmeni, bir Teğmen matematik öğretmeni, bir Teğmen Fransızca öğretmeni, iki Teğmen ve onlara yardımcı olacak iki Astsubay topçu öğretmeni, iki Teğmen ve onlara yardımcı olacak iki Astsubay süvari eğitimcidir. Osmanlı Devleti'nin talebinin uygun görülmesinin ardından mart ayı içerisinde Berlin'de uygun adayların belirlenmesine başlanmıştır. Ancak tam bu esnada Osmanlı Devleti ani bir kararla bu talebinden vazgeçerek, eyaletlerdeki komutan paşalara danışmanlık edecek üç Kurmay Subay ve Çanakkale tahkimatları için bir İstihkâm Subayı gönderilmesini talep etmiştir. Sultan'ın bu kararı üzerine Eylül 1836'da, Berlin'den İstanbul'a gönderilecek olan üç Kurmay Subay ve bir İstihkâm Subayının belirlenmesine başlanmıştır (Wallach, 1985: 14). Nitekim kısa süre sonra Alman Genelkurmay Başkanı, von Moltke'nin dışında, Yüzbaşı von Vincke, Yüzbaşı Fischer ve Yüzbaşı Mülbach'ın gönderilmesini önermiştir. 26 Ocak 1837'de hükümet

kararı ile İstanbul'a gönderilmesine karar verilen Moltke Heyeti'nin, İstanbul'a hareket emri ise 5 Temmuz 1837'de verilmiştir. Görev süresi iki yıl olarak belirlenen heyetin nerede ve nasıl çalışacağı, çalışmalarıyla ilgili olarak Prusya elçisine rapor verecekleri hükümet kararınca açıkça ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra heyettekilerin Prusya Ordusu içerisindeki hakları da hükümet tarafından güvence altına alınmıştır. Görevlendirilen subaylar arasında en popüler olanı Yüzbaşı von Moltke'dir. Von Moltke, Prusya Ordusu'nda yüzbaşı iken 1835 yılında İstanbul'a gönderilmiş ve 1839 yılında Almanya'ya geri dönmüştür. Dört yıllık zaman diliminin yirmi sekiz ayını İstanbul'da geçiren von Moltke, geri kalan zaman zarfını ise Yüzbaşı von Mülbach ile birlikte Tarsus Ordusu Komutanı Hüsrev Paşa'nın yanında danışman olarak geçirmiştir (Şimşek, 2006: 174). İstanbul'da bulunduğu süre zarfında bir Türk Milis Kuvveti'nin kurulması ve topoğrafik haritaların alınmasına çalışan von Moltke, 1839 yılında patlak veren Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu'da ilerleyen kuvvetlerine karşı verilen savaşta da silah arkadaşlarıyla birlikte görev almıştır. Bu savaşta aynı zamanda ordunun kurmay heyetine de başkanlık eden von Moltke, Hâfız Ahmet Paşa'ya bu şartlar altında muharebeyi kabul etmemesini, geri çekilerek daha uygun şartlar yakalamasını teklif etse de bu teklifi kabul görmemiştir. Netice itibarıyla von Moltke haklı çıkarak Osmanlı Ordusu Nizip Meydan Muharebesi'nde ağır bir yenilgi almıştır (Yılmaz, 1993: 34).

Von Moltke'nin Osmanlı Ordusu'nda yaptığı hizmetlerden bir diğeri ise, ihtiyat gücünü teşkil etmesi için tavsiye ettiği Redif Teşkilatı'nın

kurulmasıdır. Redif Teşkilatı, büyük halk kitlesinin uzun süre silahaltında tutulmasına gerek kalmadan, askerlik çağına gelmiş kişilerden eğitim düzeyi yüksek bir kuvvete sahip olmak amacıyla kurulmuştur (Güler, 2007: 65).

1834 yılında Redif Teşkilatı'nın kurulmasını öngören Redif Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnamenin ilk kısmında, memleketin savunması için savaş usullerini öğrenmiş askerlerin yetiştirilmesinin gerekliliği belirtilmiş ve buna ilaveten Anadolu ve Rumeli'nin uygun yerlerinde Redif taburlarının kurulması emredilmiştir. Nizamnameye göre her sancakta eşit olarak 1.426 mevcutlu (dörder bölüklü) birer redif taburu teşkil edilecektir. Teşkilata 23-32 yaş aralığında istekli olan gençler alınacaktır. Redif teşkilatına girmeye hak kazananlar subay ve astsubay rütbelerine sahip olacaklardır. Subayların ve erlerin her türlü ihtiyacı devlet tarafından karşılanacaktır. Eğitim esnasında erlere verilen tüfek ve eşyalar ise eğitim bitiminde subaylar tarafından toplanılarak depolarda muhafaza edilecektir (Şimşek, 2006: 176).

Sultan Padişah II. Mahmud'un 30 Haziran 1839'da vefat etmesi ve Nizip yenilgisinin Almanya'da duyulması üzerine Prusya Kralı, İstanbul'da bulunan von Moltke ve silah arkadaşlarının geri çağrılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Ekim 1839'da Prusya'dan getirilen ilk askeri heyet, İstanbul'dan ayrılmıştır. Von Moltke, ülkesine döndükten sonra Mareşalliğe kadar yükselmiştir. Genç ve yetenekli bir yüzbaşı iken Osmanlı Ordusu'na dâhil olan von Moltke, bu süre zarfında sadece ordu ıslah etme çalışmalarına katılmamış, bir

anlamda II. Mahmud dönemi Osmanlı modernleşmesinin de en yakın tanıklarından biri olmuştur. Von Moltke, bir yabancı gözüyle Sultan II. Mahmud'un modernleşme çabalarını şu şekilde ifade etmektedir:

“...Sultan Mahmut'un saltanat devri, yüzyıllardan beri Türk egemenliği altında ezilmiş olan Hristiyan milletlerin uyanış ve benliklerini arayışına rastlar. Dedelerinin ettiği haksızlıkların cezasını Osman'ın yirmi dokuzuncu torunu çekti. Sırbistan'da, Eflak ve Boğdan'da, Hellas'taki reaya silahla saldırdılar, Müslümanlar arasında bir püriten tarikatı (Vahabiler) başkaldırdı, ezeli düşman Moskoflar imparatorluğun kuzey sınırlarını tazyik ediyordu, Rumeli ve Vidin, Bağdat Trabzon ve Akkâ, Şam ve Halep, Lazkiye ve Yanya paşaları birbiri ardı sıra isyan bayrağını çektiler, bu sırada başşehir boyuna yeniçerilerin isyanları tehdit ediyordu. On sekiz saltanat yılının acı tecrübeleri sayesinde Sultan Mahmut, mevcut devlet teşkilatı ile memleketi idare edemeyeceğini ve hükümdarlığıyla hayatını, bu şartları tamamiyle değiştirmek uğrunda ortaya koyması gerektiği düşüncesine candan inandı ve bunun örneklerini batı memleketlerinin teşkilatlarında aradı. Her ne kadar ıslahat yolunda candan hazırlıksız olarak girdiyse de, bunun kaçınılmaz zorluklarını görmeye kâfi akli ve bunları uygulayabilecek cesareti vardı...”
(Moltke, 1999: 340-342)

Bu sözlerinin yanı sıra von Moltke Yüzbaşı rütbesinde iken Prusya'ya gönderdiği raporlarda; II. Mahmud'un yanında yeniliklere yardımcı olabilecek tek bir aydın ismin olmadığından bahsetmektedir (Wallach, 1985: 13). Her ne kadar II. Mahmud dönemi, iç ve dış siyasette büyük

sorunların yaşandığı bir dönem olsa da Türk modernleşmesi için oldukça önemli bir hazırlık evresini teşkil etmektedir. Bir anlamda bu dönemde yapılan siyasi, askeri, ekonomik alandaki çalışmalar bundan sonraki süreçte yapılacak çalışmaların da zeminini hazırlamıştır.

1.2. Kähler Heyeti ve Çalışmaları

Helmut von Moltke Heyeti'nin 1839 yılında İstanbul'dan ayrılmasının ardından Kähler Heyeti'nin İstanbul'a gelişi (1882) ve Colmar von der Goltz'un 1883'te bu heyetin başına geçmesine kadar geçen uzun zaman içerisinde, Prusya'dan resmi olarak herhangi bir askeri heyet talebinde bulunulmamıştır. Ancak daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu zaman zarfında da gönüllü olarak Osmanlı Ordusu'na dâhil olan Prusyalı subaylar bulunmaktadır. Bu dönemde İstanbul'a gönderilen subaylar bizzat Prusya Prensi August tarafından seçilmiştir (Yılmaz, 1993: 35). Prens August'un isteği üzerine İstanbul'a gönderilen subaylar şunlardır:

Topçu Üsteğmen von Kuczowski: (Türkçe adı) “Muhlis Paşa” olarak da bilinen Kuczowski, Türk Topçusu'nun yeniden teşkilatlanması için çalışmış ve Osmanlı Ordusu'nda Tümgeneralliğe kadar yükselmiştir.

Topçu Teğmeni Schwenzfeuer: “Rami Paşa” adını alan Schwenzfeuer, 1838-41 ve 1850-73 yılları arasında topçu sınıfın talim ve terbiyesinde görev almıştır. Türkiye'de General rütbesine kadar yükselen Rami Paşa, 1873 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Topçu Teğmeni Wendt: Nam-ı diğer “Nadir Paşa” olan Wendt ise, 1838-1843 ve 1850-90 yılları arasında Osmanlı Ordusu'nda topçuluk

danışmanı, topçuluk grubu üyesi ve Harbiye Nezareti'nde planlayıcı olarak görev yapmış ve Tümgeneralliğe kadar yükselmiştir.

Topçu Teğmen Grunwald: 1851 yılında Osmanlı Ordusu hizmetine giren, daha sonradan Generalliğe kadar yükselen Grunwald Paşa, 1856-1888 yılları arasında Türk Topçu Okulu Komutanlığı yapmıştır.

İstihkâm Teğmeni Bluhm: 1851-87 yılları arasında İstanbul'da bulunan Bluhm, teknik konularda danışmanlık yapmış ve Tümgeneralliğe kadar yükselmiştir.

Yüzbaşı von Malinowski: 1846-69 yılları arasında İstanbul'da Türk Harp Akademilerinde öğretmenlik yapan aynı zamanda 3. Topçu Tugayı Komutanlığı görevini de üstlenen Malinowski, İstanbul'da vefat etmiştir.

Piyade Üsteğmen Drigalski: 1853-85 yılları arasında görev yapan Drigalski, Doğu Rumeli Milis Kuvvetleri Komutanı'nın danışmanlığı üstlenmiş olup Tümgeneralliğe kadar terfi etmiştir.

Topçu Teğmen Strecker: Türkçe adı "Reşit Paşa" olan Strecker, 1854-90 yılları arasında Osmanlı hizmetinde bulunmuş ve Tümgeneralliğe kadar yükselmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde Varna'da Türk Topçu Komutanlığı, 1883 yılında da Doğu Rumeli Milis Kuvvetleri Komutanlığı bulunan Strecker, bunun yanı sıra Harbiye Nezareti'nde Komisyon Başkanlığı ve topçu üyeliği görevlerinde bulunmuştur (Yılmaz, 1993: 35-36).

Bunların yanı sıra farklı zaman dilimlerinde Osmanlı hizmetine giren başka Prusyalı subaylarda bulunmaktadır. Bunlar; Graach, Falk,

Rabback, Godlewski, Jungmann, Schmidt, Wagemann, Böhn, Wrange ve Stolpe'dir (Yılmaz, 1993: 35-36).

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Ordusu'nun aldığı ağır yenilgiden sonra Osmanlı askeri birliklerinin tekrar bir reform programından geçmesi zorunluluğu Sultan II. Abdülhamid tarafından ortaya konulmuştur. Sultan II. Abdülhamid de Sultan II. Mahmud gibi Prusya'dan bir askeri heyetin getirilmesi taraftarıydı. Zaten uzun süredir Osmanlı Ordusu içerisinde Prusyalı subaylar görev almakta ve Prusya sistemi esas alınarak bazı düzenlemeler yapılmaktaydı. İlk adımı 1880 yılında atan Sultan II. Abdülhamid, eski bir Fransız subay olan askeri danışmanı Dreysee aracılığı ile Alman Hükümeti'nden bir askeri heyet gönderilmesini rica etmiştir.³ II. Abdülhamid'in bu ricası Alman Büyükelçisi Count von Hatzfeld'e iletilmiştir. Von Hatzfeld, bu askeri ilişkinin silah ticareti için de çok önemli bir adım olduğunu düşünmekle birlikte aynı zamanda güçlenmiş bir Osmanlı Ordusu'nun da Ruslara karşı kullanılabileceği düşüncesindeydi (Wallach, 1985: 24). Von Hatzfeld'in bu olumlu tavrına karşın Dreysee'nin hâlâ şüphesi vardı. Zira, Alman Başbakanı Bismarck'ın ihtiyatlı bir şekilde yürütmüş olduğu Doğu politikasının yanı sıra Rusya ve Avusturya'dan

³Her ne kadar bu istek 1880 yılının Mayıs ayında gerçekleşse de Almanya'dan talep edilen askerler tam olarak iki yıl sonra gelebildiler. Bunun en önemli nedeni; İngiltere Hükümeti'nin Alman Askeri Heyeti'nin Türkiye'ye gönderilmesine karşı olduğunu Alman Hükümeti'ne bildirmesidir. Bismarck, İngiltere'nin bu tutumu üzerine yaptıklarının Türkleri cesaretlendirmek olmadığını zaten elli yıla yakındır Alman askerlerinin Osmanlı Devleti'nde hizmet verdiğini ve gidecek askerlerin Alman ordusu ile ilişkilerinin kesileceğini belirtmiştir. Ancak gerçek hiç de öyle değildi. Bismarck, Türkiye'ye gidecek subayların Almanya'nın menfaatlerine hizmet etmesini istiyordu. İşte bu yaşanan diplomatik kriz heyetin iki yıl kadar gecikmeli olarak İstanbul'a gelmesine neden oldu.

gelebilecek tepkiler nedeniyle bu teklife sıcak bakmayacağı düşüncesindeydi. Lâkin öyle olmadı, von Bismarck da tıpkı von Hatzfeld gibi güçlendirilmiş bir Türkiye'nin Ruslara karşı kullanılabileceği aynı zamanda Alman silah endüstrisinin daha da güçlendirilmesi için bunun iyi bir fırsat olabileceği düşüncesindeydi. Bunun yanı sıra Osmanlı Ordusu'na hizmet edecek subayların, uygun olmayan şartlarda yetişerek tecrübe kazanacaklarını düşünüyordu. Bir diğer önemli neden ise Türkiye üzerinde artacak Alman nüfuzu sayesinde bölgede çok daha rahat ederek istihbarat elde etme şansına ulaşabileceklerdi (Alkan, 2006).

Her ne kadar II. Abdülhamid'in talebine sıcak bakılsa da dış siyasette uzlaşmacı tavrından vazgeçmeyen von Bismarck, Osmanlı Devleti'nin bu talebini Viyana'daki müttefiklerine yazarak bu konudaki fikirlerini öğrenmek istedi. Avusturya, Osmanlı Ordusu'nun Almanlar tarafından eğitilmesinde bir sakınca görmediklerini ve güçlü bir Osmanlı Ordusu'nun kendileri için bir tehlike arz etmediğini; bilakis, bu faaliyetler sonucunda kaosu yerini alacak olan yeni düzenin kendileri için faydalı olacağını düşünmekteydi (Alkan,2006). Bunun üzerine von Bismarck, Berlin'deki Osmanlı büyükelçisine, Osmanlı Devleti'nin isteklerinin derhal yerine getirileceği ve en iyi uzmanların gönderileceğini ifade etmiştir (Ortaylı, 2014: 105).

Alman Hükümeti her ne kadar Osmanlı Devleti'nin talebine olumlu cevap verse de bu istek hemen gerçekleşmemiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan istemiş olduğu bir kurmay, bir piyade, bir süvari subayına askeri yargı ve disiplinin kuvvetlendirilmesi için iki

subay, Türkiye’de Alman jandarma sistemini kuracak üç subay ve askeri okul müdürüne danışmanlık edecek bir subay daha eklenmiştir. Fakat Alman Hükümeti, Osmanlı Devleti’nin talep ettiği bu subaylardan sadece dört subayın gönderilmesine karar vermiştir (Şimşek, 2006: 199). Subaylar, İstanbul’a gönderilmeden önce yapılacak sözleşmenin maddeleri tespit edilmiş ve sözleşmede subayların maaşları, görev süreleri ve hangi şartlar altında görev yapacakları gibi her türlü durum ince ayrıntısıyla belirlenmiştir. On maddeden oluşan, Osmanlıca ve Fransızca olarak iki lisanda kaleme alınan (Beydilli, 1979) antlaşma metni şöyledir:

1. Madde: İlk madde subayların alacakları maaşlar ve yapacakları geziler ile ilgili alacakları harcırah miktarını belirlemektedir. Bu maddeye göre heyet başkanına erzak yardımları dışında 30.000 Frank, yardımcılara ise 23.000’er Frank ödenecektir.
2. Madde: Bu madde subayların görev süreleri ile ilgilidir. Buna göre subaylar üç yıl süreyle görev yapacaklardır.
3. Madde: Osmanlı Devleti’nde görev alan subaylar ile karşılıklı olarak anlaşma sağlanırsa sözleşme üç yıl daha uzatılabilecektir.
4. Madde: Görevlendirilen subayların görev süreli içerisinde başlarına gelebilecek herhangi bir kaza, ölüm durumunda subayın rütbesine göre emekli maaşı bağlanacaktır.
5. Madde: Subayların İstanbul’a seyahatleri sırasında yapacakları masraf için bir aylık maaşın iki katı, görev bitimlerinden sonra ülkelerine dönmeleri için ise maaşının dört katı kadar harcırah verilecektir.

6. Madde: Talep edilmiş olan Jandarma ile Bahriye Subayı ve Almanca dil eğitimi verecek olan subay, diğer subaylarla aynı haklara sahip olacaktır.

7. Madde: Gönderilecek olan diğer memurların maaşlarını içermektedir. Maliye memurunun maaşı 40.000 Frank, Harbiye Müsteşarının maiyetinde bulunan avukatı ile Gümrük Nazırı muavini olacak memurunun maaşı ise 25.000 Frank olacaktır.

8. Madde: Gönderilecek olan subayların Osmanlı Devleti aleyhinde herhangi bir harekette bulunmaları durumunda ise sözleşmeleri feshedilecektir.

9. Madde: Subay ve memurlar herhangi bir olaya karışırılar ise kendi ülke kanunlarına göre yargılanacaklardır.

10. Madde: Subaylar Osmanlı Hizmetinde buldukları zaman zarfında Osmanlı üniforması giyeceklerdir (Beydilli, 1979; Ortaylı, 2014: 87).

Subaylar Osmanlı Devleti hizmetine girdiklerinde ise Almanya'daki memuriyetlerinden izinli sayılacaklardı. Bu sayede görevleri sona erdiğinde eski görevlerine geri dönebileceklerdi. Özellikle daha evvel Osmanlı Ordusu'nda da görev almış olan von Moltke, bu konunun en büyük destekçisiydi. Moltke, ancak bu şartlar altında Alman askerlerinin görevi kabul etmelerinin daha kolay olacağını düşüncesindeydi (Arslan, 2012: 35). 1882 yılında gönderilecek subayların kesinlik kazanması ile birlikte anlaşma sağlanmıştır. Buna göre, Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilmek üzere İstanbul'a gönderilen subaylar ise şunlardır (Arslan, 2012: 35).

Tablo 1: 1882 Tarihinde İstanbul'a Gelen Kähler Heyeti

Rütbe	İsim	Almanya'daki Görevi	Osmanlı Ordusundaki Görevi
Albay	Otto August Johannes Kähler	6 nolu Şilezya 2. Hassa Alay Kumandanı.	Erkân-ı Harbiye Reisi Sanisi
Yüzbaşı	Kamphövener	79 nolu Hannover Piyade Alayı	Piyade Dairesine Memur
Süvari Yüzbaşı	von Hobe	4 nolu 1. Şilezya Dragon Alayı	Süvari Dairesine Memur
Yüzbaşı	Ristow	2. Pomeranya Sahra Topçu Alayı	Topçu Dairesine Memur

Osmanlı Devleti'nin askeri uzmanlar konusundaki talebinin kabul edilmesinin ardından ilk heyet 11 Nisan 1882'de İstanbul'a gelmiştir. Buna göre heyette bulunan dört subay hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

Otto August Johannes Kähler

1882 yılında İstanbul'a Albay rütbesinde gelen Kähler, göreve başlar başlamaz Mirliva rütbesine yükselmiştir. Bu yükselişin ardından Prusya Ordusu'nda Tümgeneralliğe yükselmiş olan Kähler, son olarak Padişahın yaveri olmuştur. Kähler 1885'de öldüğünde ise Osmanlı müşiri rütbesine sahipti (Ortaylı, 2014: 106).

Göreve geldiğinde evli ve üç çocuk babası olan Kähler'in, bu görevi kabul etmesinin en önemli nedenlerinden birisi de maddi getirisinin iyi olmasıdır. Zira Kähler, Osmanlı Devleti'nde görev yaptığı zaman zarfında hem rütbesi yükselecek, hem de Almanya'ya döndüğünde Osmanlı Devleti'nde almış olduğu son rütbesini kullanabilecekti.

Görüldüğü üzere Alman subayların rütbelerinin yükseltilmesi için herhangi bir başarıya sahip olmaları gerekmiyordu. Türk subaylar ise doğal olarak bu durumdan rahatsızlık duyarak Alman subaylara karşı soğuk davranıyorlardı. Kähler Heyeti 11 Nisan'da İstanbul'a gelmesine karşın, resmi olarak göreve başlamaları ancak padişahın huzuruna kabullerinden sonra gerçekleşmiştir. Padişahın heyeti huzuruna kabulü ise 1 Haziran'da olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, heyeti kabul ettiğinde onlara Osmanlı Devleti'nde hizmete girmelerinden ötürü duyduğu memnuniyeti dile getirerek, subayları ordunun ıslahı için Harbiye Nezareti'nde kurulmuş olan Islahat Komisyonu üyeliğine atayacağını söylemiştir (Arslan, 2012: 39).

Kähler göreve başlamasının hemen ardından Osmanlı Ordusu'nda incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemelerle ilgili olarak yaklaşık 400 sayfalık bir rapor hazırlayan Kähler, raporda askerlerin kılık kıyafetinin yetersiz ve kötü durumda olduğunu, maaşlarının düzensiz ödendiğini belirtmiştir. Ayrıca ordudaki pek çok durumun kötü olduğunu belirten Kähler, bu sebeple ayrıntılı bir ıslahat planı hazırlamıştır. (Ortaylı, 2014: 107). Kähler'in hazırladığı plana göre ordu; on iki kolordu ve altı süvari tümeninden oluşacaktır. Her kolorduda nizamiye ve redif tümenleri bulunacaktır. Hazırlanan bu ıslahat raporu öncelikle Harbiye Nezareti'nde görüşülecek, kabul gördükten sonra Padişaha sunulacaktır. Ancak Kähler'in, hazırlamış olduğu bu planın hiçbir şekilde uygulamadığı, Kähler'in Almanya'ya gönderdiği raporlarda yer almıştır (Arslan, 2012: 40). Islahat raporunun uygulanmamasının nedenlerinden biri olarak II. Abdülhamid'in ordunun kendisine karşı harekete geçirebileceği köklü

reformlardan çekinmesi olarak gösterilse de, asıl nedeni Sultanın Harbiye Nezareti'nin yetkilerini kısıtlayarak Erkân-ı Harp Kurumu'nu güçlendiriyor olmasıdır. Dönemin Harbiye Nâzırı Gâzi Osman Paşa bu sebepten ötürü, ıslahatların Türk askeri karakterine uymadığı ve maddi olarak çok büyük yük getireceği gerekçesiyle ıslahatların uygulanmasına karşı çıkmıştır (Arslan, 2012: 40).

Kähler, ıslahat çalışmaları için rapor hazırlamanın yanı sıra Harp Tarihi öğretmeni olarak da ders vermiştir. Aynı zamanda Kähler, Alman silah sanayisinin Osmanlı Devleti'nde etkin bir konuma gelmesinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Kähler'in 1885 yılında vefat etmesinin ardından yerine 1883 yılında ilk heyetten bir yıl sonra İstanbul'a gelen von der Goltz getirilmiştir (Mcgarity, 1968: 36).

Kamphövener

1882 yılında gelen ilk heyet içerisinde bulunan Kamphövener Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in özel müşaviri seçilmiş ve Yıldız Sarayı'nda kendisine özel bir daire tahsis edilmiştir. Görevi; askeri ıslahat hakkında tasarılar sunmak olan Kamphövener, (Karal, 2007, 367) aynı zamanda Osmanlı Ordusu Piyade Birlikleri'nin genel müfettişliği görevini de üstlenmiştir. Bu görev süresi içerisinde Piyade Tatbikat Talimnamesi ve Prusya Piyade Talimnamesi'nin Osmanlı Ordusu'na uygulanması için çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca Kamphövener'in piyadenin nişan talimleri yapması için de çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Öyle ki daha evvelden böyle bir çalışma söz konusu olmamasına karşın, Kamphövener Paşa askerlerin tüfekle talim yapmasını istemiştir (Karal, 2007: 372). Tüm bunların yanı sıra

Kamphövener Paşa, Mektebi Harbiye’de de dersler vermiştir. Bu dersler esnasında yanına Almanya’da eğitim görmüş iki Türk subay asistan olarak verilmiştir (Arslan, 2012: 43).

Kamphövener Paşa görevde bulunduğu esnada hazırlamış olduğu raporlarda, Mekteb-i Harbiye’nin durumunun kötü olduğunu özellikle mekteplerde verilen derslerin yeterli olmadığı, bu sebeple ilerde muallimlik yapacak subay yetişmediğinden yakınmıştır (Arslan, 2012: 44).

Her ne kadar Kamphövener Paşa görev süresi boyunca ıslahat çalışmalarını yürütmeye gayret etse de, yaptığı bu ıslahat çalışmaları yeterince ilgi görmemiştir. Hatta çalışmalarına ilgi gösterilmediğini gerekçe göstererek 1893 yılında görevinden istifa edip Almanya’ya dönmek istemiş ancak istifası kabul görmemiştir. Bunun üzerine Kamphövener Paşa, 1909 yılına kadar görevine devam etmiştir.

Ristow

Kähler Heyeti’nin diğer bir önemli ismi ise Ristow’dur. 1882-90 yılları arasında Türkiye’de bulunan ve Tümgeneralliğe kadar yükselen Ristow, Topçu Birlikleri’nin eğitiminden sorumluluğunu üstlenmiştir. Ristow, vefat ettikten sonra von Goltz Paşa, 1891 yılında Alman yetkililerinden Ristow’un yerini doldurabilecek uygun bir subay talebinde bulunmuştur. Goltz Paşa aynı zamanda seçilecek subayın Osmanlı Devleti’nde ihracat yapan Krupp, Gruson ve diğer büyük Alman firmalarının yetkilileriyle şahsen görüşmesini de talep etmiştir. Bu talepten de anlaşıldığı üzere Ristow’un yerine gelecek kişinin

sıradan bir subay değil aynı zamanda silah ticareti hakkında da yeterli bilgiye sahip bir kimse olması gerekmektedir (Wallach, 1985: 62).

Hobe

1882-1896 yılları arasında Osmanlı Ordusu'nda hizmet veren Süvari Yüzbaşısı von Hobe, görevi boyunca başarılı bir performans sergileyememiştir. Hobe, süvari ve istihkâm birliklerinde hizmet görmüş ve Türk topçu kuvvetlerinin genel topçu komutanlığını yapmıştır (Yılmaz, 1993: 39).

1.3. Colmar von der Goltz Dönemi

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde bazı bölgelerde başarılı muharebeler verilmesine karşın, Osmanlı Devleti savaşta mağlup olmuş ve büyük kayıplara uğramıştır. Bu yenilginin ardından Sultan II. Abdülhamid, imparatorluğun içinde bulunduğu durumu düzeltmek ve ordunun yeniden yapılandırılması için Almanya'dan yardım istemeyi uygun bulmuştur. Bu yardım programı kapsamında 1882'de Albay von Kähler Başkanlığında İstanbul'a bir askeri heyet gönderilmiştir. Ancak bu gelen heyet içerisinde II. Abdülhamid'in talep ettiği Osmanlı askeri okullarında eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütecek bir Alman subayı yer almamıştır. Bunun üzerine 1883 yılında II. Abdülhamid'in bu isteğini yinelemesi üzerine Alman Genelkurmay Başkanlığı, bu görev için uygun kişinin Colmar Von der Goltz olduğunu Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiştir. Goltz Paşa'nın çalışkanlığı, askeri niteliklerinin yanı sıra Türkiye'ye gönderilmesinin en önemli nedeni; Alman Askeri Teşkilatına uymayan bazı

görüŖleridir. Bir anlamda İstanbul Goltz PaŖa için sürgün yeri olmuŖtur (Güler, 2007: 142).

15 Haziran 1883 tarihinde Kurmay Yarbay rütbesiyle Osmanlı Ordusu'nun hizmetine giren Colmar von der Goltz, 12 Ağustos 1843'te Doğu Prusya'da Labiau kasabası yakınlarında dünyaya gelmiŖtir. Küçük yaŖta babasını kaybetmesi, maddi durumunun kötü olması zor Ŗartlar altında eğitimine devam etmesine neden olmuŖtur. 1864'te Berlin Harp Akademisi'ne giren Goltz PaŖa, bu esnada baŖlayan Avusturya SavaŖı'na katılmıŖ ve savaŖ sırasında aldığı yara sebebiyle savaŖa devam edemeyerek eğitimine devam etmek üzere Berlin'e dönmüŖtür. İlk görevine 1861 senesinde teğmen olarak baŖlayan Goltz PaŖa, 1871'de YüzbaŖılıęa, 1878'de BinbaŖılıęa ve 1883'de de Yarbaylığa yükselmiŖtir (Yılmaz, 1993: 39).

1883 yılında Türkiye'ye askeri okulların yeniden teŖkilatlandırılması konusunda çalıŖmalar yapmak üzere gönderilen Goltz PaŖa, 1885 yılında Alman Askeri Misyonu BaŖkanı General von Kähler'in ölümü üzerine bu heyetin başına geçmiŖtir (Karal, 1995: 367). Zorlu çalıŖma Ŗartlarına karŖın on üç yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan Goltz PaŖa, Osmanlı Ordusu'nu pek çok açıdan geliŖtirerek 1896'da Almanya'ya geri dönmüŖtür (Mcgarity, 1968: 37).

1908' deki Jön Türk İhtilali'nden kısa bir zaman sonra ise eski öğrencileri olan Mahmud Ŗevket PaŖa ve Ahmet İzzet PaŖa gibi Türk askeri çevrelerinin isteği üzerine 1909'da yarı zamanlı olarak Osmanlı Ordusu'na yeniden danıŖmanlık yapmayı kabul etmiŖtir. DanıŖmanlık

hizmeti için önerdiği program, Goltz Paşa'ya temmuz ayında dört hafta, sonbahar veya kışın ise üç dört ay Almanya Ordusu'ndaki hizmetinden izinli olarak ayrılıp İstanbul'a gelmeyi gerektirmiştir. Yaklaşık olarak bir yıl devam eden bu danışmanlık Ocak 1910'da son bulmuştur (Wallach, 1985: 82-86). Bu görevinin ardından Almanya'da Feldmareşalliğe yükselen Goltz Paşa, 1913 yılında kendi istediği ile aktif hizmetine noktayı koymuştur. I. Dünya Savaşı sırasında yetmiş bir yaşında olan Goltz Paşa, savaşta aktif rol almak istemiş ancak bu talebi kabul edilmemiştir. 1914 yılında Belçika Valiliği'ne atanan Goltz Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle birlikte tecrübesi ve yetenekleri göz önüne alınarak Alman Büyükelçisi Freiherr von Wagenheim'in çabaları sonucu tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmete alınmıştır. Goltz Paşa'nın görevi kabul etmesi üzerine Harbiye Nazırı Tuğgeneral Enver Paşa, Liman von Sanders'i Kafkasya Cephesi'ne kaydırarak İstanbul'da genel karargâhta "strateji danışmanı" olarak Goltz Paşa'yı görmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Alman Kayzerinin onaylanması ile birlikte Goltz Paşa, 28 Kasım'da İstanbul'a hareket etmiştir (Güler, 2007: 99-100). İlk olarak Türk Başkomutanlığında danışmanlık vazifesini yürüten Goltz Paşa, 18 Ekim 1915'te Mezopotamya'da bulunan altıncı orduda görev almak üzere gönderilmiştir. Bir müddet burada kalıp mücadelelere yön veren Goltz Paşa, Bağdat'a dönerken hastalanmış ve 19 Nisan 1916'da da Bağdat'ta hayatını kaybetmiştir (Yılmaz, 2012:171).

1.3.1. Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu'nda Modernleşme Çalışmaları

Goltz Paşa 1883 yılında Osmanlı Ordusu'nda hizmete başladığında orduda daha evvelden bir takım düzenlemeler yapılmıştır. 1869 askeri düzenlemesiyle redif kuvvetlerden oluşan yedek birliklerin sayısı arttırılmıştır. Ancak yeteri kadar askeri eğitim ve talim görmeden redif birliklerine alınan bu askerler savaş esnasında yeterince başarılı olamamıştır (Güler, 2007: 351).

Goltz Paşa'ya Osmanlı Ordusu'ndaki askeri heyete dâhil olması için teklif gittiğinde bunu kabul etmesinin esas nedeninin askerlik mesleğine duyduğu derin sevgi olduğunu belirtilmektedir.⁴ Fakat teklife sıcak bakmasının tek nedeni de bu değildir. Goltz Paşa, bu teklifi kabul ederek, hem farklı coğrafyaları, kültürleri gözlemleyebilecek, hem de çok sevdiği yazarlığı devam ettirebilecek fırsatı yakalayabilecektir. Bunların yanı sıra maddi sebepler de ağır basmaktadır (Güler, 2007: 50).

1883 yılında üç yıllık görevlendirmeye Osmanlı Ordusu hizmetine giren Goltz Paşa, Osmanlı hizmetinde bulunduğu bu süre zarfında birçok çalışma yapmıştır. Harbiye ve Kurmay Okulu'nda ders kitabı olarak okutulan 4000 sayfadan oluşan askeri eğitim kitapları hazırlamış ve askeri okullardaki ders programları ile bizzat ilgilenerek

⁴18 Haziran 1883'te Yarbay rütbesiyle Osmanlı Ordusu'na dâhil olan Goltz Paşa, Askeri okullar müfettişi olarak görevlendirildi. Kendinden evvel gelen subaylarla aynı haklara sahipti. Ancak onu kendinden önce gelen subaylardan ayıran en önemli fark ise; ıslahat çalışmalarını en yoğun şekilde yürütmüş olması ve aynı zamanda önerileri kabul edilmediğinde ümitsizliğe kapılmayarak daha çok şevkle çalışması ve önerileri kabul edilene kadar elinden geleni yapmasıdır.

bu ders programlarını Fransa, Almanya ve Belçika programlarına göre düzenlenmiştir (Özgüldür, 1993).

Üç yıllığına askeri okullar müfettişliğine atanan Goltz Paşa, göreve gelir gelmez askeri okulların durumunu inceleyerek padişaha bu konuda rapor sunmuştur. Raporunda askeri okullardaki düzen eksikliğini dile getiren Goltz Paşa, Mekteb-i Harbiye’de uygulanan düzenin eski Fransız düzeni olduğunu belirterek bu usulün, Avrupa ülkelerinde çoktan terkedilmiş olmasına rağmen burada hâlâ yürürlükte olduğunu belirtmiştir. Goltz Paşa, Fransız usulünün birçok sorunu gözden kaçırabilme ihtimali olduğu gerekçesiyle bir an evvel Alman usulüne geçilmesinin daha doğru olduğunu belirtmiştir (Arslan, 2012: 51).

Goltz Paşa’nın diğer bir icraatı ise tatbikat düzenleyerek subayların bu konudaki kabiliyet ve bilgilerini değerlendirmesidir. Bu tatbikat esnasında subayların yeterli düzeyde olmadıklarını gören Goltz Paşa, bu durumun nedeni olarak subayların aldıkları eğitimin yetersiz olduğunu göstermektedir. Bunun neticesinde Erkan-ı Harbiye için ıslahat programı hazırlayarak Ahmet Muhtar Paşa’ya sunmuştur. Islahat programına göre Harbiye; Fenni ve Askeri olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Ders programları da iki bölümün ihtiyaçlarına göre hazırlanmıştır (Avcı, 1963: 32).

Goltz Paşa’nın diğer bir çalışması ise hazırladığı seferberlik nizamnamesidir. Bu nizamname ile hazır ve yedek kuvvetler için talim ve terbiye esasları düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre bir orduda on altı piyade ve bir topçu taburunun bulunduğu iki tümen, altı alaydan oluşan bir topçu tümeni, beş süvari tümeni, birer adet istihkâm ve

ulaştırma taburu ve bir adet telgraf bölüğü bulunacaktır. Her mıntıka on altı taburluk dört redif tümeninden oluşacaktır. Bunların yanı sıra Goltz Paşa, kurmay subaylara sadece teorik bilgi verildiğini ve bunun yetersiz olduğunu bildiği için bu durumu düzeltmek için çalışmalarda bulunmuştur. Başlangıçta Sultan II. Abdülhamid, uygulamalı eğitime karşı çıksa da daha sonradan izin vermiştir (Arslan, 2012: 54).

1886'da ilk görev süresi dolan Goltz Paşa'nın kalması ve çalışmalarına devam etmesi hususunda ısrarcı olan II. Abdülhamid, Goltz Paşa'ya yıllık 50.000 Frank karşılığında Genelkurmay Başkanlığı'nın yetkili temsilcisi olmayı önermiş aynı zamanda rütbesinin de Ferikliğe yükseltilebileceğini ifade etmiştir. Bu teklifin ardından Goltz Paşa, Osmanlı Hükümeti'nden bazı isteklerde bulunmuştur. Goltz Paşa'nın istekleri arasında; kendisiyle eşit rütbede bulunan Türk subaylar ile aynı unvanlara sahip olabilmek, görevini sağlıklı yürütebilmek için çalışma alanının net bir şekilde tarif edilmesi ve mutlaka yapılması gerektiğini düşündüğü reformlar için Genelkurmay Başkanlığı'nın öncelik vermesi gibi birtakım istekler yer almıştır. Goltz Paşa'nın isteklerinin ardından II. Abdülhamid, Alman İmparatoru I. Wilhelm'den Goltz Paşa'nın sözleşmesinin uzatılmasını ve bu hususta Goltz Paşa'nın ikna edilmesini istemiştir. I. Wilhelm'in, Askeri Kabine Başkanı aracılığıyla Goltz Paşa'nın Türkiye'de devam etmesinin Almanya Devleti'nin çıkarlarına uygun olacağı belirtmesinden ardından 22 Temmuz 1886'da Goltz Paşa ile Osmanlı Hükümeti arasında üç yıllık sözleşme imzalanmıştır (Wallach, 1985: 55-66).

Goltz Paşa'nın 1886'dan sonraki reformları genel olarak üç alanda gerçekleşmiştir. Bu reform çalışmaları, askere alma yönteminin iyileştirilmesi, demiryolu imtiyazları arttırılarak yeni seferberlik planı oluşturulması ve eğitim alanında yeni düzenlemelerin yapılması şeklinde olmuştur (Güler, 2007: 150).

1886'da yürürlüğe giren yeni askere alma kanununa göre, askere alma yılda bir kez yapılacak ve uygulamalar kontrol altında gerçekleşecektir. Yirmi yaşına girmiş olan bütün Müslüman erkekler için askerlik zorunlu hale getirilecektir. İstanbul'da Galata, Eyüp, Üsküdar ve diğer bölgelerde Arnavutluk, Yemen, Hicaz, Trablus, Bingazi'de yerleşik halk askerlikten muaf tutulacaktır. Bunun yanı sıra göçebe olarak yaşayan Kürtler, Araplar ve Kırım Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya göç eden Tatarlar da askerlik vazifesinden muaf tutulacaktır. Askerlik hizmet süresi aynı bırakılmış ancak her kategoride belirlenen askerlik süresi ile ilgili değişiklikler yapılmıştır. Goltz Paşa'nın katkıda bulunduğu seferlik planı ise Balkanlar dışındaki Rus tehdidine karşı yeniden teşkilatlandırılması gereken Karadeniz kıyıları ile İmparatorluğun doğu sınırını kapsamıştır. 1890 yılında Radowitz'e verdiği raporda; bu bölgedeki durumu anlatan Goltz Paşa, Karadeniz'e giden önemli bir yol şebekesi bulunduğunu, bölgede bulunan bataryaların kullanılmayacak kadar elverişsiz olduğunu, II. Abdülhamid'in ise Rusya'dan gelebilecek tehlikeler karşısında diplomatik yollara başvurarak sorunu halledebileceğini düşünmesi nedeniyle burada reformlara devam etmenin güç olduğunu ifade ederek, bir savaş ihtimali halinde, askeri birliklerin ülke

dâhilinde asayiş ve emniyeti sağlamak amacıyla tek bir bölük ve daha küçük kıtalar halinde dağılmış olmasının bir dezavantaj oluşturacağını belirtmiştir. Bu sebeple düşman işgali sırasında ülke savunması amacıyla İstanbul, Edirne, Üsküp, Selanik, Yanya, Erzurum, Bağdat ve Şam'da bulunan bölüklerin en hızlı şekilde işgal bölgelerine kaydırılması gerektiğini savunmuştur. Söylediklerinin gerçekleşmesi için demiryollarının önemine değinen Goltz Paşa'yı haklı bulan II. Abdülhamid Haydarpaşa- İzmit ile Ankara arasında yapılacak hat için Deutsche Bank'a imtiyaz vermiştir. Bu imtiyazın esas amacı, ordu karargâhları arasındaki mesafeleri kısaltarak seferberliği kolaylaştırmak olmuştur (Güler,2007: 158).

Goltz Paşa'nın uzatılan sözleşmesi 1889 yılı itibariyle yeniden sona ermiştir. Reform çalışmaları kapsamında herhangi bir ilerlemenin olmadığını, padişahın reform programlarının uygulanması için henüz bir irade yayımlamamış olması ve seferberlik hazırlıklarının tamamen durması gibi nedenlerden dolayı Almanya'ya dönmek isteyen Goltz Paşa'nın bu fikri II. Abdülhamid'i harekete geçirmiştir. Sultan, Goltz Paşa'ya yıllık 40.000 Frank'a ilave olarak kendi özel hazinesinden 1000 Türk lirası zam vermeyi teklif etse de Goltz Paşa bu teklifi kabul etmemiştir. Ancak kendisine verimli çalışma ortamı yaratılırsa görüşmelere devam edebileceğini bildirmiştir. Radowitz'in bir kez daha araya girmesinin ardından, Osmanlı hizmetinde kalmasının Almanya'nın çıkarlarıyla örtüştüğünü anlayan Goltz Paşa, sözleşmesinin ikinci kez uzatılmasını kabul etmiştir (Güler, 2007: 159).

Goltz Paşa, Osmanlı Ordusu'ndaki hizmeti boyunca askeri teşkilatlanma üzerinde yoğun bir şekilde çalışmış ve geniş kapsamlı bir seferberlik planı hazırlamıştır. Goltz Paşa'nın çalışmaları sadece bununla da sınırlı kalmamıştır. Alman silah fabrikasının Osmanlı Devleti'nde tekel konuma gelmesinde de Goltz Paşa'nın çok büyük rolü olmuştur. Nitekim 1883'de Alman Askeri Heyeti'nin İstanbul'a gelmesiyle birlikte Alman silah fabrikalarının Osmanlı pazarına girişi hızlanmıştır. Özellikle Alman fabrikalarından Krupp, Ludwig-Loewe ve Osmanlı donanmasına torpido sağlayan Schichou firmaları bu ticaretin başrolünde bulunmuştur (Rathmann, 1962: 33).

Goltz Paşa döneminin ilk siparişi, 1885 Haziran'ında Çanakkale Boğazı'nın tahkimatı için Almanya Essen'deki Krupp firmasına verilmiştir. On bir milyon Mark tutarındaki bu sipariş içerisinde, çeşitli çaplardan oluşan beş yüz adet top bulunmaktadır. 20 Aralık 1885'te imzalanan bir başka antlaşma ile Krupp firması, yüz yirmi adet batarya sahra topunu koşullarıyla birlikte göndermeyi kararlaştırmıştır. 1886'ya gelindiğinde ise Krupp firmasından dört yüz yirmi altı adet sahra topu ve altmış adet havan topu sipariş edilmiştir. 1887'de ise Mavzer ve Loewe silah firmalarından yarım milyon civarında tüfek ve 50.000 kadar karabina sipariş edilmiştir (Güler, 2007: 182-183).⁵

⁵Ayrıca Alman silah sanayisinin çok büyük sıkıntı çektiği 1891-1894 yılları arasında, Oberndorf ve Berlin'de üretim yapmakta olan Mauser ve Loewe firmaları, silahlarını Osmanlı Devleti'ne satarak mali krizden kurtuldular. Toplamda 43,3 milyon Mark olan dört bin filinta tüfek ve yedi yüz kırk altı bin Mauser tüfeği Osmanlı Devleti tarafından satın alındı. Bunun yanı sıra Krupp firması da Türkiye'deki top alanındaki üstünlüğünü günden güne arttırdı ve 1893 yılında

Goltz Paşa, Osmanlı hizmetinde bulunduğu süre zarfında dış basında da isminden söz ettirmiştir. Hem 19 Mart 1887 tarihli New Wesly gazetesinde hem de 8 Nisan 1897'de Berlin gazetesinde yer alan makalede, Goltz Paşa'nın reform programları başarılı bulunmuş ve Almanya'nın askeri yardım programı teşvik edilmiştir (Güler,2007: 160).

1895 senesinde görev süresi dolan Goltz Paşa, on üç yıllık hizmet süresinin ardından kıdemine ve yaşına uygun olarak Alman ordusuna dâhil olmak üzere Osmanlı Ordusu'ndan ayrılmıştır. Goltz Paşa Türkiye'den ayrıldıktan sonra da Osmanlı Ordusu'nda hizmete devam eden Alman subaylar bulunmaktadır. Bunlar, Müşir Kaphövener, Ferik von Grumbckow ve Kalau von Hope'dir (Yılmaz, 1993: 39).

1909'da II. Meşrutiyet'in ilan edilip II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler sekteye uğramıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dış basında; Meclis-i Mebussan'da Alman subayların aldıkları yüksek maaşlar sebebiyle bir soru önergesi hazırlandığı, Alman Askeri Heyeti'nin görevine yakın zamanda son verileceği şeklinde haberler yer almıştır. Bunun yanı sıra bu dönemde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında kısa süreli bir yakınlaşma olmuştur. İngilizler Sultan II. Abdülhamid'in politikalarına karşı olduklarını Osmanlı aleyhtarı olmadıklarını ve 1908 ihtilaliyle yeni rejimi desteklediklerini açıklamışlardır. Ancak İngilizlerin, bu olumlu tutumu uzun

Osmanlı Hükümeti, Krupp'tan 78 batarya top ve Loewe/ Mauser ortaklığından 23 milyon Markın üzerinde tüfek ve cephane aldı. Tüm bu siparişlerin baş aktörü ise Won Der Goltz Paşa idi. Bkz: Mehmet (Beşirli, 2004).

sürmemiştir. 1909 yılında yapılan darbeden sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni askeri despotizm olarak yorumlayan İngilizler, İttihatçılara karşı soğuk davranmaya başlamıştır. Yaşanan bu soğukluk, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin eski günlerine geri dönmesine vesile olmuştur (Soy, 2004: 95-99).

II. Abdülhamid'in tahtan indirilip sürgüne gönderilmesinin ardından Osmanlı Hükümeti'nin başına geçenler arasında Goltz Paşa'nın eski öğrencileri de yer almaktadır. Mahmud Şevket Paşa ve İzzet Paşa bunların en önemlileridir. Mahmud Şevket Paşa Sadrazamlığı ve Harbiye Nazırlığı sırasında Goltz Paşa'yı tekrar Osmanlı Ordusu'nda hizmete alabilmek için yoğun bir mesai harcamıştır. Diğer taraftan 1909 senesinde Berlin'e Osmanlı Askeri Ataşesi olarak gönderilen Enver Paşa da Goltz Paşa ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmenin sonunda Goltz Paşa, Osmanlı Ordusu'nda hizmet vermeyi istediğini ancak Alman ordusunda emekliliğine iki yıl kaldığını bu sebeple bu zaman diliminde Almanya Ordusu'nda her yıl yapılan sonbahar tatbikatından sonra dörder aylık izinle İstanbul'a gelebileceğini ve danışmanlık hizmeti verebileceğini ifade etmiştir (Güler, 2007: 198).

Bab-1 Âli Hazine Evrakından çıkan 14 Nisan 1909 tarihli Meclis-i Mahsusa ile daha evvel Osmanlı birliklerinin modernleşmesi çalışmalarını yürütmek için Osmanlı Ordusu'nda görev alan Goltz Paşa'nın, yeniden Osmanlı Ordusu'nda görev alması ve kendisine ücret olarak yüz ellışer liradan bin lira verilmesi kararlaştırılmıştır (Güler, 2007: 199). 1910 yılında Mahmud Şevket ve İzzet Paşa ile

yeniden çalışmaya başlayan Goltz Paşa, eğitim sisteminde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini ifade ederek, subaylar için eğitim alanları inşa edilmesini sağlamıştır. Ulaştırma ve seferberlik şemaları üzerine de çalışan Goltz Paşa, II. Abdülhamid döneminde yapılmakta zorlanılan arazi eğitimlerini ve askeri tatbikatlarını bu yıllarda çok daha rahat bir şekilde yapabilme imkânına sahip olmuştur. Hatta bu dönemde yapılan tatbikat, imparatorluk genelinde bu zamana kadar yapılmış en büyük askeri tatbikattır (Güler, 2007: 200).

Liman von Sanders Heyeti'nin İstanbul'da çalışmalara başladığı günlerde başlayan Sanders ve Alman Büyükelçi Wangehenheim arasındaki kriz I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte daha da alevlenmiştir. Liman von Sanders ile fikir ayrılıkları yaşayan ve Sanders'in sinirli karakteri yüzünden rahat çalışma ortamı yakalayamadıklarını dile getiren Wangehenheim, 31 Ekim 1914'te Alman Büyükelçisi Şansölye Bethmann Hollweg'e gönderdiği bir notada Liman Paşa'nın İstanbul'da kalmasının Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilere zarar vereceğini ifade ederek bu görev için başka bir Alman subayın görevlendirilmesini talep etmiştir. Wangehenheim'ın bu görev için arzu ettiği kişi Von Der Goltz Paşa'dır (Güler, 2007: 99-100). Bu talebin hem Alman İmparatorluğu hem de Osmanlı İmparatorluğu tarafından olumlu karşılanmasıyla birlikte Goltz Paşa 12 Aralık 1914'te üçüncü kez görevlendirme için İstanbul'a gelmiştir. Goltz Paşa ilk olarak Türk Başkomutanlığı Karargâhında danışmanlık görevini icra etmiş, Nisan 1915'te Liman Paşa'nın 5. Ordu Komutanlığı'na kaydırılmasıyla birlikte 1. Ordu

Komutanlığı'na getirilmiştir. 18 Ekim 1915'te ise Mezopotamya'da yeni kurulan 6. Ordu'da (Irak Kolordusunda) görev almak üzere gönderilmiştir. Goltz Paşa buradaki durumun mevcut şartlar altında başarıya ulaşamayacağını düşünerek yerine İran'da görevli Alman Askeri Ataşesi Albay Bopp'u vekil tayin ederek Bağdat'a dönmüştür. Bağdat'ta kısa süre kaldıktan sonra İran cephesine dönen Goltz Paşa, burada verilen çetin mücadelelerde bizzat görev almasıyla birlikte İngiliz ilerleyişi bir nebze olsun durdurulabilmiştir. Bu başarının ardından tekrar Bağdat'a dönen Goltz Paşa, yolculuğunu yaralı ve hastalarla dolu bir gemide yapmış ve bu esnada bulaşıcı bir mikrop kapmıştır. Goltz Paşa, hastalığa yakalanmasının ardından üç doktor tarafından etraflıca muayene edilmiştir. Bu muayenenin ardından Goltz Paşa'ya halk arasında lekeli humma hastalığı olarak bilinen tifüs teşhisi konulmuştur. 18 Nisan günü Halil Paşa'nın Kut'ül Amâre'de İngiliz General Townsend'e karşı kazandığı galibiyet haberini alan Goltz Paşa, 19 Nisan 1916 gecesi vefat etmiştir. 21 Nisan'da Bağdat'ta toprağa verilen Paşa'nın naaşı eşinin isteği üzerine 24 Haziran 1916'da İstanbul'a getirilmiş ve burada yapılan törenle Mareşal Von Moltke Abidesi'nin yakınında defnedilmiştir (Yılmaz, 2012: 173).

Von Der Goltz Dönemi'nin diğer önemli şahsiyetleri ise şunlardır;

Binbaşı von Lossow: 1910 yılında Türkiye'ye gelen Lossow,1910-1913 yılları arasında Harp Akademisi'nde öğretmenlik yapmıştır. Balkan Harbi'nde Çatalca'da Tümen Komutanlığı yapan Lossow, I.

Dünya Savaşı'nda ise tam yetkili askeri temsilcilik görevini icra etmiştir.

Binbaşı Weiz: 1911 yılında Türkiye'ye gelen Weiz, 1911-1914 yılları arasında Türk Piyade subaylarına verilen eğitim kurslarının başkanlığını yapmıştır.

Üsteğmen Gr. von Preysing: Balkan Harbi'nde 3. Kolordu Komutanlığı'nda görev almıştır.

Kurmay Yüzbaşı von Morgen: 1897 yılında Türkiye'ye gelen Morgen, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinde Askeri Ataşelik görevinde bulunmuştur.

Kurmay Binbaşı von Stempel: 1908-1913 yılları arasında Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde Askeri Ataşelik görevini yürüten Stempel, bu göreve Liman von Sanders zamanında da devam etmiştir.

Kurmay Binbaşı von Leigzig: 1902-1908 yılları arasında İstanbul'da Askeri ataşelik görevinde bulunan Leigzig aynı görevi Yarbay rütbesi ile I. Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir (Yılmaz, 1993: 45).

1.4. Liman von Sanders Askeri Heyeti Dönemi

Balkan Harbi'nden sonra oldukça kötü duruma düşen Osmanlı Ordusu'nu yeniden ıslah etmek için çalışmalar, Mahmud Şevket Paşa'nın sadareti sırasında başlamıştır. 22 Mayıs 1913 tarihinde Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, Alman Kayzeri'nden ordunun ıslahı ve çalışmaları yönetmesi için kendisine bir Alman generalinin tahsis edilmesini talep etmiştir. Bu generalin vazifesini geniş bir çerçeveyi

kapsayacak şekilde planlayan Paşa'nın Almanya'dan istediği generalin Türk adetlerini bizzat kişisel tecrübelerine dayanarak tanıyan biri olması yönündeydi. Bunun üzerine askeri kabinenin başkanı, istenilen özelliklere uygun birinin bulunması yönünde emir vermiştir. Bunun üzerine Kassel'deki 22. Tümen'de görevli Liman von Sanders'ın gönderilmesi uygun görülmüştür (Yılmaz, 1993: 46). Alman Genelkurmayı'nın bu talebi Liman von Sanders'a iletmesinin ardından Sanders, Haziran 1913'te Osmanlı Ordusu'nda askeri modernizasyon çalışmalarını yürütmeyi kabul etmiştir (Mcgarity, 1968: 75). Liman von Sanders, Alman Genelkurmayı'nın teklifini kabul etmesinin ardından birkaç ay sonra, Aralık 1913'de Askeri Misyon Heyeti'nin Başkanı olarak İstanbul'a gelmiştir (Trumpener, 1966). General Liman von Sanders, 14 Aralık 1913 'te İstanbul'a geldiğinde şeref kıtası tarafından askeri marşlarla karşılanmıştır (Kerner, 1928).

Liman von Sanders Heyeti İstanbul'a gelmeden evvel Alman Genelkurmay Başkanlığı, Liman von Sanders Askeri Heyeti'nin Goltz Paşa Heyeti'nden tamamen farklı görevleri olduğunu belirterek, Balkan savaşları öncesinde Türkiye'ye gönderilen heyetlerdeki eğitimcilerin Alman Ordusu'nda ki en kötü eğitimciler olduklarını; ancak şimdi Liman von Sanders ve ona eşlik edecek kırk kadar askerin Alman Ordusu içerisinde ki en iyi askerler olduğunu ve bunlara altmış kadar asker ekleneceğini ifade edilmiştir. Bu askerlerin Türkiye'de hangi görevleri üstleneceği bizzat Almanya tarafından belirlenecektir. (Kerner, 1928). Bunun yanı sıra Liman von Sanders'ın yetkileri de

Goltz Paşa'nın yetkilerinden farklıydı. Goltz Paşa, sadece Askeri Heyet'in başkanı iken, Liman von Sanders, sadece Askeri Heyet'in başkanı değil aynı zamanda Osmanlı Ordularının komutanlığını da üstelenmiştir (Mcgarity, 1968: 75).

1830'lu yıllarla birlikte Prusyalı subaylar, resmi olarak Osmanlı Ordusu'nda askeri modernizasyon çalışmalarına katılmışlardır. Liman von Sanders Heyeti'nden önce Moltke Heyeti ardından Kähler ve Goltz Heyetlerini İstanbul'da askeri eğitimci olarak görev almıştır. Ancak büyük beklentiler ile getirilen bu heyetler harcanan onca zaman, para ve enerjiye rağmen arzu edilen başarıyı ne yazık ki elde edememişlerdir. Mühlman, bu başarısızlığın ortaya çıkmasını birden fazla gerekçe ile izah etmektedir:

Sınır boylarında yerleşik halkların sürekli ayaklanmaları ve huzursuzluk çıkarmaları ve buna paralel olarak uzak bölgelerdeki savaşların Osmanlı birliklerini teyakkuz halinde tuttuğu ve bu durumun birliklerin eğitiminin sakin bir şekilde devam etmesini engellediğini dile getiren Mühlman, buna ek olarak okullardaki araç ve gereçlere ihtiyaç halinde el konulduğundan bahsetmektedir. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid'in kendisini düşürmeye yönelik faaliyetlerin ortaya çıkabileceği gerekçesiyle subaylara rahat çalışma ortamı vermediğini ve gerçek silahlarla dahi tatbikat yapamadıklarını dile getiren (Mühlman, 2014: 13) Mühlman'ın bu sözlerine katılmak pek de mümkün değildir. Zira II. Abdülhamid'in Goltz Paşa'nın çalışmalarını nasıl desteklediği, sözleşmesi bitmesine rağmen iki defa uzatıldığı ve Goltz Paşa'nın da Alman Ordusu'nda asla sahip

olamadığı saygınlığa Osmanlı Devleti bünyesinde verdiği hizmet esnasında sahip olduğu Goltz Dönemi'nde ayrıntısıyla bahsedilmiştir. Liman von Sanders'in Haziran 1913'te İstanbul'a gitmeyi kabul etmesinin ardından, Liman von Sanders Askeri Heyeti'nin görev ve yetkileri Ekim 1913'te Osmanlı ve Alman yöneticileri arasında imzalanan mukavele ile belirlenmiştir. Ekim 1913 tarihli mukavelenamenin ana hatları şu şekildedir:

Madde 1: General Limon von Sanders beş sene müddetle bu heyetin ve 1. Kolordu'nun Kumandanı olarak görev yapacaktır.

Madde 2: Aynı zamanda Askeri Şura azası da olan Sanders; inzibat, terfi, mükâfat, tecziye, ıslahat, tensikat, talim, terbiye, teçhizat, elbise, levazım, iaşe, sıhhiye, baytar, kurs, seferberlik, istihkâm, istatistik, demiryolları hududu meselesi, telefon, telgraf, nakliye ve diğer birçok alanda söz sahibi olma hakkına sahip olacaktır.

Madde 3: Bunların yanı sıra askeri okullar ile Osmanlı Ordusu'nda vazife gören bütün subayların amiri konumunda olacaktır.

Madde 5: Beş sene boyunca Osmanlı Ordusu'nda gerekli görülen yabancı devlet subaylarının celp ve tayin işlemleri de bizzat Liman Paşa'ya ait olacaktır.

Madde 6: General Liman von Sanders'in makamı Harbiye Nazırından sonra olacaktır.

Madde 7: Harbiye Nazırı'nın bilgisi dâhilinde birlikleri, istihkâmları, demiryolları ve ulaşımı teftiş etme hakkına sahip olacaktır.

Madde 8: Gönderilecek subay sayısının 42 olarak belirtildiği kontrata göre, bu subayların çoğunluğu binbaşı ve yüzbaşı rütbesinde olacaklardır.

Madde 9: Osmanlı Ordu-yu Hümayunda görevlendirilecek lüzumlu yabancı subaylar konusunda, beş yıllık anlaşma süresince yalnızca Birinci Ferik General Liman von Sanders yetkilidir. Bu subayların kullanımının belirlenmesi ve görevden uzaklaştırılması kendisinin yetkisindedir. Farklı yerli rütbelere göre düzenlenmiş aylık maaşlar şu şekilde olacaktır:

- Üsteğmen: 40 Türk Lirası
- Yüzbaşı: 60 Türk Lirası
- Binbaşı: 80 Türk Lirası
- Yarbay ve Albaylar: 100 Türk Lirası
- Generaller: 125 Türk Lirası.

Madde10: Burada adı geçen görevlilere, bu maaşlardan ayrı olarak Osmanlı Devleti'ndeki rütbelere göre erzak ve tayın verilecektir.

Madde 11: Yol masrafları için ise antlaşmanın imzalanmasında ve de bitimince dönüş masrafları için bekâr görevliler için bir aylık maaş evli görevliler için ise ikişer aylık maaş verilecektir.

Madde 12: Birinci Ferik Liman von Sanders için aylık 275 Türk Lirası maaş tespit edilmiş olup bunun içinde erzak ve tayın yanında seyahatlerdeki gidiş-geliş masrafları da yer almaktadır. Yukarıdaki ücretler için Sanders'a bir bankada yıllık 50.000 Türk Lirası tutarında kredi açılacak olup, erzak ve tayınlar bundan ayrı olarak generale

verilecektir. Her sene sonunda bir hesap düzenlemesi yapılacaktır. Söz konusu meblağ aşılmayacaktır. Şayet yıl sonunda söz konusu paradan artakalan olursa bu para Harbiye Nezareti'ne aktarılacaktır. Tüm bunların dışında Liman von Sanders Askeri Heyet'in ihtiyaçlarının karşılanması için ilave olarak, yıllık bir milyon Mark tutarında meblağ ayrılacak, bundan önce gelen heyetler için bu meblağ otuz bin Marktan daha azdır (Kerner, 1927).

Madde 13: General Liman von Sanders görevi esnasında kaza ve yaralanma durumuna maruz kalır ve Osmanlı Ordusu'ndaki görevini bırakmak durumunda olursa, kendisine emeklilik yerine bir yıllık maaş tutarında 3.300 Türk Lirası tazminat ödenecektir. Böyle bir kazanın akabinde veya altı ay içinde bir ölüm durumu ortaya çıkarsa 3.000 lira yerine 4.950 lira dul karısına ve çocuklarına ödenecektir.

Madde 14: Alman Ordusu'nun Avrupa'da bir muharebeye katılması durumunda ise Almanya, Sanders Heyeti'nin mukavelesini feshettirebilecektir (Yılmaz, 1993: 46-47; Mühlman, 2014: 158-163).

Mukavele metninde görüldüğü üzere Askeri Misyon'un faaliyetleri sadece askeri olacaktır. Bunun yanı sıra oldukça geniş yetkilere sahip olan Liman von Sanders'i huzuruna çağırarak Kayzer şunları söylemiştir: “*Jön Türklerin ve eski Türklerin iktidarda olması sizi alakadar etmemelidir. Sizin yapacağınız sadece ordu ile ilgilenmek olacaktır.*”(Trumpener, 1966). “*Türk subay ve zümrelerini de siyasetten uzak tutun, siyaset ile uğraşmak onların en büyük hatasıdır.*” (Sanders, 2014: 9).

Liman von Sanders'in mukavele gereği, Alman Askeri Heyeti'nin Başkanlığını üstlenmesinin yanı sıra İstanbul'da bulunan 1. Kolordu'nun Kumandanlığını da üzerine alması dış politikada ciddi tepkilere neden olmuştur. Bu bağlamda ilk tepki Rusya'dan gelmiştir (Kerner, 1927). Rusya'nın itirazları şu noktalarda toplanmıştır: İstanbul'daki Kolordu Komutanı aynı zamanda İstanbul'un muhafızı ve Karadeniz Boğazı'ndaki istihkâmlarında amiridir. Buna göre boğazlar fiilen Almanya'ya tâbi oldu demektir. Rusya'nın ikinci tepkisi ise Sanders'in sıkıyönetim zamanında asayişten de sorumlu olmasınadır. Bu maddeye göre İstanbul'daki elçiler bundan böyle bir Alman Generalin komutanlık ve asayişini temin ettiği bir kentte yaşayacak ve görevlerini icra edeceklerdir. Tüm bunların dışında Rusya'nın asıl endişesi; Almanya'nın İstanbul üzerinde bu kadar önemli haklar elde etmesine idi. Zira Rusya, muhtemel bir paylaşımında Almanların İstanbul üzerinde hak iddia edecek konumda olmasından büyük endişe duyuyordu (Bayur, 1983: 276-291; Trumpener, 1966). Rusya'nın diplomatik ve askeri yaptırımlar tehdidinde bulunması ve olaya İngiltere ve Fransa'nın da dâhil olması sebebiyle diplomatik krizin daha fazla büyümemesi için Liman Paşa Mareşalliğe terfi ettirilerek Kolordu Kumandanlığından alınmış ve Genel Müfettiş yapılmıştır (Yılmaz, 1993: 49).

Yasal bir düzenleme ile Osmanlı Ordusu içerisinde ayrı bir birim olarak çalışan Liman von Sanders Alman Askeri Heyeti'nin mevcudu başlangıçta kırk iki kişi olmasına karşın ilerleyen dönemlerde bu sayı yetmiş bire ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında da Askeri

Heyet'e katılım artarak devam etmiştir. Başlangıçta yetmiş bir kişi olarak planlanan ve çoğunluğu yüzbaşı ve binbaşı rütbesine sahip Liman von Sanders Askeri Heyeti'nde bulunan subayların isimleri ve görevleri şu şekildedir (Yılmaz, 1993: 49).

Tablo 2: Alman Askeri Heyeti, İstanbul, 2 Ağustos 1914

Rütbe ve İsim	Bariş Zamanı Görevi	Savaş Zamanı Görev
1. Mareşal Liman von Sanders	Alman Askeri Heyet Başkanı	1'nci Ordu Komutanı
2. Korgeneral Bronsart v. Schellendorf	Kurmay Başkanı Yardımcısı	Genel Kurmay II'nci Başkanı
3. General Posseltd	Ağır Topçu Müfettişi	-
4. General Weber	Piyade ve İstihkâm Birlikleri Müfettişi	Türk Ordusu Emrinde
5. Albay Beck	Askeri Okullar Genel Müfettişi	Alman Askeri Yardım Kurulu Emrinde
6. Albay Trommer	10'ncü Tümen Komutanı	-
7. Albay Weidtmann	Halep Depo Komutanı ve Kurmay Subayı	Türk Ordusu Emrinde
8. Albay Heuck	13'ncü Tümen Komutanı	-
9. Albay v. Sodenstern	Haif Silah Piyade Okulu Komutanı	5'nci Tümen Komutanı
10. Albay Nicolai	3'ncü Tümen Komutanı	-
11. Albay v. Frankenberg ve Proschlitz	1'nci Ordu Kurmay Başkanı	2'nci Ordu Kurmay Başkanı
12. Hans Kannengiesser	Savaş Bakanlığı Genel Müfettişi	-
13. Albay Bischof	Ordu Hizmet Birlikleri Genel Müfettişi	Türk Ana Karargâhına General
14. Yarbay v. Legat	Askeri Akademi Komutanı	5'nci Kolordu Kurmay Başkanı

15. Yarbay Schlee	Sahra Topçuları Genel Müfettişi	-
16. Yarbay Wehrle	Ağır topçu Komutanı	Alman Askeri Yardım Kurulu Emrinde
17. Yarbay Frh. Kress von Kreststein	Savaş Bkn. Kara Blm. Kurmay Başkanı	Türk Genel Kurmay Hareket Başkanı
18. Yarbay Potschermik	Nakliye Birlikleri Müfettişi	1'nci Ordu Karargâhı Emrinde
19. Yarbay Strange	8'nci Piyade Alay Komutanı	-
20. Yarbay Count v. Hopffgarten	Süvari Birlikleri Müfettişi	Alman Yardım Kurulu Emrinde
21. Yarbay Perrinet v. Thauvenay	Genelkurmay II'nci Bölüm Şefi	2'nci Kolordu Kurmay Başkanı
22. Yarbay Albrecht	6'nci Kolordu Kurmay Başkanı	-
23. Yarbay v. Feldmann	Genelkurmay III'ncü Bölüm Şefi	1'nci Ordu Kurmay Başkanı
24. Yarbay Guse	10'ncu Kol. Kurmay Baş.	3'ncü Ordu Kur. Başkanı
25. Yarbay Lauffer	Süvari Okul Komutanı	2'nci Kolordu İstihbarat Başkanı
26. Yarbay Kristen	1'nci Süvari Alay Komutanı	Süvari Tugay Komutanı
27. Yarbay Böttreich	Genelkurmay 4'ncü Bölüm Şefi	Ordu Lojistik Birlikleri Yönetim
	Harp Okulu Öğretmeni	1'nci Ordu Karargâh

28. Binbaşı v. Frese		Komutanı
29. Binbaşı Rabe	15'nci Piyade Alay Komutanı	-
30. Binbaşı Binhold	3'ncü Sahra Topçu Alay Komutanı	-
31. Binbaşı Wilhelmi	Modern Sahra Topçu Alay Komutanı	1'nci Ordu Ağır Topçu Komutanı
32. Binbaşı Stange	Çanakkale Topçu Komutanı	General Weber Emrinde
33. Binbaşı Vonberg	30'ncü Sahra Topçu Alay Komutanı	-
34. Binbaşı Schierholz	Eğitmen Kurmay Subay (Yedekte)	9'ncü Piyade Alay Komutanı
35. Binaşı Welsch	Süvari Okulunda Öğretmen	Süvari Tugayı Karargâhında Görevli
36. Binbaşı Endres	Genelkurmay 1'nci Bölüm Şefi	-
37. Binbaşı Hunger	28'nci Piyade Alay Komutanı	-
38. Binbaşı Eggert	Askeri Akademide Öğretmen	1'nci Kolordu Kurmay Başkanı
39. Binbaşı Effnert	1'nci Keşif Tabur Komutanı	-
40. Binbaşı v Staczewski	Çanakkale İstihkâmları Komutanı	General Weber Emrinde
41. Binbaşı Schroeder	1'nci Destek Tabur Komutanı	-
42. Binbaşı Prigge	Astsubay Süvari Okul Komutanı	Askeri Yardım Kurul Başkanı Yaveri
43. Binbaşı Lange	Askeri Akademide Öğretmen	10'ncü Kolordu Kurmay Başkanı
44. Binbaşı v. König	Alman Askeri Kurulu Karargâh Subayı	1'nci Ordu Komutanlığı Yaveri
45. Binbaşı Mühlmann	Askeri Kurul Başkanı Yaveri	-

46. Yüzbaşı Fischer	Genelkurmay Başkanı Emir Subayı	-
47. Yüzbaşı v.d. Hagen	Fiziki Eğitim Okul Komutanı	1'nci Kolordu İstihbarat Subayı
48. Yarbay Wrochem	Albay Kannengiesser'e Bağlı	-
49. Yüzbaşı Pohl	Piy. ve İsth. Müf. Emir Sb.	-
50. Yüzbaşı Gerlach	1'nci Keşif Tabur Komutanı	3'ncü Kolordu İstihbarat Subayı
51. Yüzbaşı Heibey	Sahra Ağır Topçu Bataryası Komutanı	4'ncü Kolordu İstihbarat Subayı
52. Yarbay Prof. Dr. Mayer	Savaş Sıhhiye Grubu İkinci Komutanı	1'nci Ordu Genel Cerrahı
53. Yüzbaşı Thieme	Veteriner Destek Birliği	1'nci Ordu Karargâhı
54. Yarbay Burchardi	Tıbbi Destek Grubu Emrinde	1'nci Ordu Tıbbi Destek Grubu Karargâhı
55. Binbaşı Dr. Huttner	Ordu Tıbbi Cihaz Müfettişi	1'nci Ordu Tıbbi Destek Grubu Kh.
56. Binbaşı Schuch	Savaş Karargâhı	-
57. Yüzbaşı Sterke	Tıbbi Destek Grubu	1'nci Ordu Tıbbi Destek Grubu Emrinde
58. Teğmen Meinke	Çanakkale İstihkâm Şubesi Emrinde	General Weber'in Emrinde
59. Teğmen Wels	Çanakkale İstihkâm Şubesi Emrinde	General Weber'in Emrinde
60. Teğmen Jaenicke	Çanakkale Topçusu Emrinde	General Weber'in Emrinde
61. Teğmen Meier	Çanakkale Topçusu Emrinde	General Weber'in Emrinde
62. Teğmen Brimberg	Tıbbi Destek Grubu Maaş Mutemedi	Tıbbi Destek Grubu Maaş Mutemedi

63. Albay Wagner	Genelkurmay Büro Amiri	1'nci Kısım	Genelkurmay İdari Kırım
64. Astsubay Hardt	Askeri Sekreteri	Yardı Kurulu	1'nci Ordu Kh. Sekreteri
65. Sıhhiye Westirmeier	Astsb. Tıbbi Bölüm Sekreteri		1'nci Ordu Cerrahi Bölümü
66. Astsubay Heiden	Topçu Alayı Eğitmeni	Acemi Er	Topçu Eğitim Komutanlığı Emrinde
67. Astsubay Thiel	Modern Ağır Eğitmeni	Topçu Acemi Er	Topçu Eğitim Komutanlığı Emrinde
68. Astsubay Mühlbauer	8'nci Piyade Eğitmeni	Alay Acemi Er	Topçu Eğitim Komutanlığı Emrinde
69. Astsubay Mowitz	15'nci Alay Eğitmeni	Acemi Piyade Er	Topçu Eğitim Komutanlığı Emrinde
70. Astsubay Kutter	Süvari Okulu Sorumlusu	Askeri At Harası	Topçu Eğitim Komutanlığı Emrinde
71. Astsubay Bader	Gülhane Dispanserinde Görevli	Hastanesi	Dr. Binbaşı Huttner Emrinde

Kaynak: (Hans Kannengiesser Pasha, 2015: 350-353)

SONUÇ

Osmanlı askeri teşkilatında modernizasyon çalışmaları Sultan III. Selim'in (1789-1807) saltanat yıllarında başlamıştır. Başlangıçta mevcut askeri ocakları kendi imkânları ile ıslah etmeye çalışan devlet ne yazık ki istediği sonucu alamamıştır. Bunun üzerine III. Selim dönemi ile birlikte orduyu ıslah etme çalışmaları esnasında yabancı subaylardan yararlanmaya başlanılarak topyekûn bir değişim hareketi içerisine girilmiştir.

III. Selim döneminde Fransız subaylardan yararlanıldığını ve bu subayların gelişi ile birlikte Osmanlı Ordusu'nda Fransız tarzı eğitimin hâkim olmaya başladığını görülmüştür. Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) tahta çıkmasıyla birlikte, Osmanlı Ordusu'nda askeri modernizasyon çalışmalarına hız kesilmeden devam edilmiştir. II. Mahmud, Avrupa tarzını esas alan daha modern bir ordu oluşturmak için 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmakla bu anlamda ilk büyük adımı atmıştır. Bundan sonraki süreçte tıpkı Sultan III. Selim gibi, yabancı uzmanların Osmanlı Ordusu'nda görev alması ve Avrupa tarzı yeni bir ordunun oluşturulması için mücadele etmiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde büyük değişimler yaşanmıştır. Kuşkusuz bu değişimin en önemli nedeni 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı'dır. Bu savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması iç ve dış siyasetin yeniden kurgulanmasına neden olmuştur. Savaşın hemen ardından imzalanan Belin Antlaşması'nda, daha evvel Paris Antlaşmasında yer alan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı

maddesi yer almamıştır. Bu maddenin yer almaması bir anlamda İngiltere ile Fransa'nın artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiklerini göstermektedir. Büyük güçlerin değişen bu politikası Sultan II. Abdülhamid'i yeni bir müttefik arayışına itmiştir. Millî birliğini kurduktan sonra Avrupa siyasetinde güçlenmeye başlayan Almanya, II. Abdülhamid'in tercihi olmuştur. Netice itibariyle; III. Selim dönemi ile başlayan ve büyük umutlarla devam ettirilen bu askeri modernizasyon çalışmaları, II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca da devam etmiş ancak beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Zira II. Abdülhamid dönemi ve sonrası süreçte Almanya ile kurulan yakın ilişkiler, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesine bir anlamda kaybedenler safında yer almasına zeminini hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad F. (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Akşin S. (2002). Türkiye Tarihi, C. III. , Cem Yayınevi, İstanbul.
- Alkan N. (2006). “II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto Von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri”, İ. Ü. Tarih Dergisi, Sayı 43, ss. 135-165.
- Avcı A. (1963). Türkiye’de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Bayur Y. H. (1983). Türk İnkılâbı Tarihi, C.II. , Ks.III. , T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Beşirli M. (2004). “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı16, ss. 121-139.
- Beydilli K. (1979). “II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Hakkında”, Tarih Dergisi, Sayı XXXII, ss. 481-494.
- Güler Z. (2007). “Osmanlı Ordusu’nun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa’nın Rolü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Karal E. Z. (1995). Osmanlı Tarihi, C. III, T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Karal E. Z. (2007). Osmanlı Tarihi, C. VIII., T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Kannengiesser H. P. (2015). Çanakkale Cehenneminde 500 Alman, Çev. Ege Çınar Arcan, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Kerner R. J. (1927). “The Mission of Liman von Sanders I. Its Origin” The Slavonic Review, C. 6, S.16, ss.12-27.
- Kerner R. J. (1927). “The Mission of Liman von Sanders II. The Crisis”, The Slavonic Review, C. 6, S.17, ss. 344-363.
- Kerner R. J. (1928). “The Mission of Liman von Sanders III.”, The Slavonic and East European Review, C. 6, S. 18, ss.543-560.
- Kerner R. J. (1928). “The Mission of Liman von Sanders IV””, The Slavonic and East European Review, C.7, S.19, ss. 90-112.
- McCarthy J. M. (1968). “Foreign Influence On The Ottoman Turkish Army, 1880-1918”, Doktora Tezi, Michigan.

- Moltke H. V. (1999). Moltke'nin Türkiye Mektupları, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Mutlu Ş. (2008). "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışına Dair Yeni Bazı Tespitler", Ed. Feridun M. Emecen, Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Kitabevi, İstanbul.
- Mühlman C. (2014). İmparatorluğun Sonu 1914, Çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı İ. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özgüldür Y. (1993). "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", OTAM, S 4, ss. 297-307.
- Rahtmann L. (1962). Berlin-Bağdat Alman Emperyaliziminin Türkiye'ye Girişi, Çev. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, Berlin.
- Reyhan C. (2005). "Türk-Alman Askeri İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", Belleten, C. LXIX, Sayı 254, ss. 217-265.
- Sander O. (1987). Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- Sanders L. V. (2014). Türkiye'de Beş Yıl, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Soy H. B. (2004). Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi (1890-1914), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Şimşek A. R. (2006). "Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan İslahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Trumpener U. (1966). "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", Journal of Contemporary History, C. 1, S.4. ss.179-192.
- Yılmaz F. (2012). Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri"Golç Paşa'nın Hâtırâtı", Çev. E. Kay. Salih Mayakuşu, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Wallach J. L. (1985). Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çev. Fahri Çeliker, Gnkur Basımevi, Ankara.
- Yılmaz V. (1993). 1 nci Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, Cem Ofset, İstanbul.

BÖLÜM 7
TİMURLULARDA ATABEGLİK KURUMU ÜZERİNE GENEL
BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN¹

¹ Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye,
e-posta: htaskiran@beu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4320-8851

GİRİŞ

Atabeglik, “ata” ve “beg” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan Türkçe bir unvandır (Köprülü, 1978: 712). Kavramsal olarak atabeg kelimesi İslam öncesi Türk devletlerinde özellikle Orhun Kitabelerinde geçen Yollug Tigin’in kendisine verdiği “Kül Tigin Atısı” lakabının atabeg anlamına geldiği kabul edilse de kurumsal olarak Atabeglik müessesesi ilk kez Büyük Selçuklularda ortaya çıkmıştır (Alptekin, 1991: 38). Şehzadelerin eğitimi ile meşgul olan kişileri ifade etmekte olan atabeg, diğer bir deyişle mürebbi, vasi ve naip kelimelerinin manasını da kapsamaktaydı. Ancak mürebbi, vasi ve naip, atabegliğe göre yetki ve görev bakımından daha sınırlı kalmıştı. Hanedan mensubu küçük yaştaki şehzadelere tahsis edilen yerleri idare etmeleri ve yönetim kabiliyeti kazanmaları için atabeg tayin edilmekteydi (Turan, 1996: 310). Bu göreve getirilen beyler, devlet kademlerinde tecrübe sahibi olan ve sultana sadakatile bağlı bulunan komutan ve emirler arasından seçilmekteydi. Büyük Selçuklularla başlayan atabeglik müessesesi, diğer ardıl Selçuklu devletlerinde de tesis edildiği gibi sonraki asırlarda kurulmuş olan Eyyubi, Memlûklü, Akkoyunlu, Safevi, Osmanlılar ve Timurlularda da coğrafya ve idaredeki farklılıktan kaynaklı değişiklikler olsa da varlık göstermiştir (Piyadeoğlu, 2013: 423-424).

14. ve 15. Asırlarda Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar geniş bir coğrafyaya hükmeden Timurlular, devletlerini teşkilatlandırırken kendisinden önceki dönemlerde yaşamış Türk İslam devletlerinin ve Moğol devletinin birikimlerinden yararlanıp onları takip etmişti.

Özellikle Büyük Selçuklular döneminde oluşturulduğu kabul edilen atabeglik kurumu bunlardan bir tanesidir. Emir Timur zamanından itibaren atabeg diğer bir ifadeyle vasi olarak bazı emirler, mirzalar için görevlendirilmiştir. Timurlulardaki atabeglik kurumu özellikle önceki Türk-İslam devletlerinde mevcut olandan görev ve yetki bakımından farklılık arz etmiştir. Emir Timur döneminde bu farklılık daha belirgindi. Bunun temel sebebi Timur'un merkeziyetçi bir yönetim anlayışı sergilemesinden kaynaklanmaktaydı (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 125).

Timur, mirzaların eğitimine çok önem vermiştir. Sarayda çocukların anneleri ve babaları dışında devlet görevlileri olan saraydaki eğitmenler, çocukların eğitimini üstlenmiştir. Çocuk dünyaya gelir gelmez bu süreç başlamaktaydı. Hanedan mensubu çocuklar doğar doğmaz anne ve babasından alınarak görevlilerin nezaretine verilmiştir. Bu yetiştiriciler, çocuğun yemesi, içmesi, giyimi ve eğitimi gibi birçok işiyle meşgul olup onu belli bir yaşa kadar getirmekteydiler. Belli bir yaşa ulaşan özellikle genç mirzaları, devlet yönetimi ve idarede tecrübe sahibi olmaları için emirler arasından seçilen atabeglerin gözetimine verilmiştir. Timurlularda veraset belli bir kaideye bağlanmadığı için geleceğin veliahtı tayin edilse bile veliaht mirza ile diğer mirzalara verilen eğitimde bir fark bulunmamaktaydı (Barthold, 1997: 28-29). Erkek mirzalara tayin edilen atabeglerin bir benzeri görevliler ise hükümdar ailesinin kızlarının eğitilmesi için atanmıştır. Bunlara ise ateke denilmiştir. Atekeler, hükümdarın kızlarını saray usul ve erkânı ile ileride başka

hükümdarın eşi olma ihtimaline karşın onları eğiten saraydaki görevli kadınlardı (Aka, 2014: 160; Alan, 2015: 275).

1. EMİR TİMUR DÖNEMİNDE ATABEGLİK KURUMU VE İŞLEYİŞİ

Timur, haleflerine yani oğulları ve torunlarına çok önem vermiştir. Henüz çok genç yaşlarda onları, hâkimiyet sahasındaki bölgelerin idarelerine atabegler nezaretinde tayin etmiştir. Amaç geleceğin muhtemel yöneticisine hükümdarlığın temel esaslarını öğretmek tecrübe kazanmasını sağlamaktır. Veliahtın kim olacağı yahut devletin başına kimin geçeceği belli bir kaideye bağlanmadığı için erişkinliğe ulaşmış tüm evlatlarına böyle bir uygulamaya giden Timur, henüz çocuk yaşta saraydaki torunlarına da vasiler görevlendirmiştir. Timur, hiçbir zaman mirzalara güvenmediği için görevlendirdiği atabegleri, güvendiği, kendisine sadık emir ve komutanlar yani kılıç ehlinen kimseler arasından seçmiştir. Timur'un fermanıyla mirzalar ile birlikte atanan atabegler, bu görevlerinin yanı sıra aynı zamanda emir, tarhan ve ordu komutanı gibi görevleri de yürütebilmişlerdir. (Aka, 1999: 84; Şahbaz, 2018: 320). Mirzanın aynı zamanda vekili olan atabegler, dönemin kaynaklarında bazen “niyabet” yahut “naip” şeklinde de geçmektedir. (Hâfız-ı Ebrû, II, 1385: 1018). Timurlu teşkilat tarihi hakkında önemli bilgiler ihtiva eden “*Muizzü'l-Ensab*”da Emir Timur, Şahrüh, Ebu Said ve Hüseyin Baykara gibi büyük hükümdarların maiyeti liste olarak sırlandığında atabeglik kurumuna yer verilmemiştir. Ancak atabegler genellikle kılıç ehli yani emirler arasından seçildikleri için ilgili kaynakta adı geçen büyük

hükümdarlarının adlarından sonra memuriyet listesinin ilk sırasında emirler yer almıştır. (Ando, 1992: 228-229; Alan, 2014: 538).

Bilindiği üzere Timur'un Cihangir, Ömer Şeyh, Miranşah ve Şahrüh adlarında dört oğlu ve torunlarıyla bitlikte 30'un üzerinde evladı bulunmaktaydı (Handmir, III, 1333: 541). Timur hayattayken Cihanşah ve Ömer Şeyh, vefat etmişti. Geriye Miranşah ve Şahrüh kalmıştı (Barthold, 1997: 30). Timur, 1380'de birçok seçkin emirle birlikte Miranşah'ı Horasan'ın alınması için görevlendirdi (Handmir, III, 1333: 430; Hâfız-ı Ebrû, II, 1385: 556). 1381'de Horasan merkez Herat olmak üzere Timurlular tarafından alınmıştı (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 125; Fasih Ahmed b. Celaledin Muhammed Havafi, III, 1339: 115-117). Timur, Horasan'a 14 yaşındaki oğlu Miranşah (1366-1397)'ı vali tayin ederek tecrübeli bir emir olan Emir Cihanşah Bahadır'ı ise ona atabeg olarak atamıştı (Handmir, III, 1333: 430; Nizamüddin Şâmî, 1987: 196-197). Timur'un birçok seferine katılan Miranşah, yaklaşık olarak 12 yıl Horasan valiliği görevini yürütmüştü (Meral, 2017: 147). Timur, beş yıllık seferi (1392-1397) sırasında oğlu Miranşah'a Azerbaycan'dan Anadolu'ya kadar olan bölgelerin idaresini yani "Hülagü Han Tahtı"nı ona vermişti (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 1; Devletşah, III, 1977: 395). Miranşah, babasının batı seferlerine, bölgedeki Celayirli ve Kara Koyunlular üzerine yürüdüğü harekâtlara katkı sağlamıştı. Timur'un Toktamış Han üzerine çıktığı Deşt-i Kıpçak seferine Miranşah katılmış. Atabgler, tayin oldukları mirzanın katıldıkları seferlerde yer almak durumundaydılar. Bundan dolayı atabeg Cihanşah Bahadır da bu sefere katılmış ve Altınorda yurdunu mirzayla birlikte

yağmalamıştı. Bundan sonra Çerkezler üzerine yürüdüklerinde de yine Miranşah, atabegi Cihanşah Bahadır ile hareket etmişti (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 256-257).

Miranşah, 1396 tarihide Hoy yakınlarında çıkmış olduğu av sırasında atının ürkmesi sonucu düşüp başına sert bir darbe aldığı için akli dengesini kaybetti. Daha sonra fiziki olarak iyileşen Miranşah, başına aldığı darbeden dolayı uygunsuz davranışlar sergilemeye başlamıştı. Onun, bu durumuyla ilgili dönemin kaynakları detaylı bilgi vermektedir (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 103). Miranşah'ın bu davranışlarından dolayı eşi Hanzade'nin onu Emir Timur'a şikâyet ettiğinden kaynaklarda bahsedilmektedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 323-324). Bu süreçte atabeg Cihanşah Bahadır'ın tutumu ile ilgili kaynaklarda detaylı bilgi bulunmasa da muhtemelen Miranşah'ın garip tavır ve davranışlarını ayrıca Timur'a rapor etmişti. Çünkü tayin olunan atabegler, mirzaların eğitiminin yanı sıra büyük emire memleket ve mirzalar hakkında haberler göndermekteydi. Nitekim Hint Seferi dönüşünde Timur, Hanzade'nin şikâyeti, atabeg Cihanşah Bahadır'ın verdiği bilgi ve Miranşah'ın babasına yönetimi bırakması için gönderdiği rivayet edilen mektubun (İbni Arabşah, 2012: 175-178; Devletşah, III, 1977, s. 395-396) üzerine Hâce Akbuga ve Celalü'l-İslâm adlı iki tavacı'yı hem mali durumu hem de Miranşah'ın vaziyetini tahkik etmek için görevlendirmişti. Tebriz'e gelen müfettişler, Miranşah'ın davranışlarındaki tutarsızlıklarının sebebini çevresindeki insanlar olduğunu bildirmişlerdi. Böylece mirzanın etrafındaki insanlar uzaklaştırılıp bertaraf edilirken Miranşah ise

Azerbaycan valiliğinden azledilerek başışlanmıştı (şerefüddin Ali Yezdi, 2013: 326; Barthold, 1997: 30; Alan, 2015: 65).

Timur, 1397'de Sistan ve Mazendaran, idaresi Herat merkez olmak üzere Horasan valiliğini Mirza şahruh'a vermiştir (Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafi, III, 1339: 140). Ayrıca Timur, genç mirzaya devlet adamlarından Aleaddin Alike Külekaş'ı atabeg tayin etmişti. Atabeg Külekaş'ı, Timur'un divanında görev almış ve Timurlulara yaklaşık 43 yıllık hizmeti, onun övünç kaynağı olmuştu. Ömrünün sonuna kadar da bu görevi sürdürmüştü. 90'nı geçkin bir yaşta vefat eden atabeg Külekaş (öl. 1440)'ı ömrünün sonlarına doğru servetiyle Mısır'da arazi alarak hayır yapılarına harcamıştı (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, II/I, 1383: 501). Atabeg Külekaş'ın Timur zamanında ve sonrasında şahruh üzerinde tesiriyle ilgili dönemin kaynaklarında detaylı bilgi bulunmamaktadır (Barthold, 1997: 33-34; Aka, 1994: 159). Ancak bazı atabegler'in mirzalar üzerindeki tesiri bazen onların sonunu getirmişti. Timur, Semerkand'ın idaresini Cihangir'in oğlu Muhammed Sultan'a Fergana'yı ise Ömer şeyh'in oğlu İskender'e vermişti. 1400'de İskender'in bağlı olduğu Muhammed Sultan'dan habersiz Kaşgar, Yerkent ve Hoten'e saldırması iki mirzayı karşı karşıya getirmişti. İskender'in atabeg'i Timur Bekkicik de sefere katılmıştı. Muhtemelen çocuk yaştaki İskender'in üzerinde tesiri olan atabeg, onu bu sefere çıkmasına ikna etmişti. Durumu haber alan Muhammed Sultan çok kızmış İskender ve adamlarını Semerkand'a çağırmiştı. İskender'i tutuklatarak başta atabeg Timur Bekkicik olmak üzere mirzanın yanındaki 26 nökerini idam ettirmişti (şerefüddin Ali Yezdi, 2013:

328-330). Timur, öldürülen atabeg Timur Bekkicik'in yerine daha sonra Pir Muhammed Togay Buga Barlas'ı Mirza İskender'e atabeg olarak tayin etmişti (Barthold, 1997: 32).

Timur, henüz erişkinliğe ulaşmamış bazı mirzalara da birer vasi tayin etmişti. Esasında vasilik, atabeglik görevinin fiili manada tam karşılamamaktaydı. Çünkü vasiler, genellikle saray çevresinde bulunun ve eyaletlerde idari vazifesi olmayan mirzalar için görevlendirilen kimselerdi. Vasilerin temel görevi, mesul tutuldukları mirzanın güvenliğini sağlamaktı. İkinci görevleri ise mirzaları askeri yönden eğitmektir. Nitekim mirzalar için görevlendirilen vasilerin birçoğunun kılıç ehlinden olması bu durumun kanıtı sayılabilir. Örneğin Timur, ölümünden önceki son Çin Seferi sırasında otağında bulunan herhangi bir idari bölgede görevi bulunmayan Şahruh evlatları Mirza İbrahim ve Uluğ Beg'e birer vasi tayin etmişti. O, çok güvendiği ve birçok askeri seferde yararlılık gösteren emirlerinden Şeyh Nureddin ve Şah Melik'i genç yaştaki bu mirzalara vasi olarak görevlendirmişti. Ancak Timur'un sonrası için aynı emirleri atabeg olarak atayacağına dair bir tasarrufunun olup olmayacağı hususunda kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Barthold, 1997: 55; Taşkırıran, 2020: 527).

2. EMİR TİMUR SONRASI ATABEGLİK KURUMU VE İŞLEYİŞİ

Timur sonrası atabeglik kurumu temel amacından saparak mirzalar üzerinde güç ve çıkar elde etme aracı olmuştu. Ayrıca merkezi otoriteye karşı görevli oldukları mirzaları devletin yönetimini ele

geçirmeye teşvik ettikleri gibi bazen birlikte hareket ettikleri mirzalara karşı bizzat kendileri isyan girişimlerinde bulunmuşlardı. Timur, 18 Şubat 1405'te ölmeden hemen önce kendisinden sonra torunu Pir Muhammed'i veliaht göstermişti (Hâfız-ı Ebrû, II, 1385: 1033-1034). Ancak Timur'un evlatları onun vasiyetine uymayarak birçoğu saltanat üzerinde hak iddia etmişti. Mirzaların devletin yönetimini ele geçirme girişimlerine emirler ve özellikle atabeglerin destekleri olmuştu. Timur'un öldüğü ve Halil Sultan'ın Semerkand'a saldırdığı haberleri Şahruh'a ulaşınca o atabegi Aleaddin Alike Küleктаş, Emir Cakü ve Emir Hasan Sufi Tarhan'a haber göndererek kendisi Herat'tan Semerkend'a gelene kadar bütün Horasan'ı almalarını istemişti. Nitekim atabeg Küleктаş'ı Şahruh'un emri üzerine yanındaki emirlerle harekete geçmişti (Hasan-ı Rumlu, 2006: 25; Aka, 1994: 88).

Mirza Şahruh dışında saltanatu ele geçirmeye çalışan diğer Mirzalar da yanındaki atabeg ve emirlerle hareket etmişlerdi. Atabegler, idari yetkilerle donatılan mirzaları ayrıca kontrol altında tutabilmek, merkeze karşı herhangi bir isyanına mani olmak ve bunun için büyük emiri uyararak tedbir almasını sağlamak zorundaydı. Esasında atabeglerin merkezi otorite tarafından atanması onları mirzalar karşısında güçlendirmekteydi. Bu durum onların zaman zaman yetkilerini aşmalarına neden olmaktaydı. Hatta atabegler bazen mirzaları yönetimden devirme girişimlerinde dahi bulunmuşlardı. Esas itibarıyla Timur'un atadığı atabegler, o hayattayken mirzaları belli konularda etkilemiş olsalar da hiçbiri mirzanın veya Timur'un idaresine karşı isyan girişiminde bulunmamıştı. Ancak Timur'un

ölümünden sonra hem onun atadığı hem de sonraki hükümdarların atadığı bazı atabegler mirzaların yönetimine karşı isyan etmişlerdi.

Timur'un ölüm haberinin duyulmasından hemen sonra Ömer b. Miranşah için atanan atabeg Cihanşah-ı Cakü isyan etmişti. Timur, Miranşah'tan boşalan "Hülagü Han Tahtını" 1403'te torunu Ömer'e vermişti. Emir Cihanşah-ı Cakü'yü de geniş yetkilerle ona atabeg tayin etmişti (Hâfız-ı Ebrû, II, 1385: 1010, 1018). Atabeg Cihanşah-ı Cakü gerek babası Emir Cakü'den dolayı imtiyazlı vaziyeti gerekse de klasik atabeg yetiklerinden daha fazla yetkiyle donatılması diğer devlet adamlarının onu kıskanmasına yol açmıştı. Nitekim bu devlet adamları zamanla Mirza Ömer'i kışkırtarak atabeğiyle arasının açılmasına neden oldular. Diğer taraftan atabegin yanında yer alan bazı kimseler de onu etkileyerek mirzanın elindeki idareyi ele geçirmek istemişlerdi. Timur'un ölümü haberi Azerbaycan'da duyulunca, Cihanşah-ı Cakü ve adamları harekete geçerek Mirza Ömer'in adamları Mevlâna Kutbeddin-i Ebubekir, Emir Darab Kuşçu ve Şeyh Muhammed-i Tavacı öldürdüler. İdareyi ele geçirebileceğine inanan Atabeg Cihanşah-ı Cakü, 24 Mart 1405'te isyan ederek Mirza Ömer'in otağına gelip mirzanın birkaç adamını öldürerek onun kaldığı çadıra gitti. Ömer, isyanı öğrenince kaçmadı. Mirza saldırıyı geri püskürtüp isyanı bastırdıktan sonra ele geçirmiş olduğu atabeg ve tecrübeli devlet adamlarının bazılarını öldürmüştü (Tacü's-Selmani, 1999: 69-70; Hasan-ı Rumlu, 2006: 31; Aka, 2014: 56-57).²

² Târîh-i Kebîr'de Atabeg Cihanşah-ı Cakü'nün öldürülme hadisesi farklı anlatılmaktadır. "Büyük Emir'in ölüm haberi Tebriz'e ulaşınca Cihanşah-ı Cakü saltanat hevesine kapılarak, Emirzade Ömer'i öldürmek niyeti ile ayaklandı. Lakin o

Mirza Halil Sultan, devletin payitahtı Semerkand'ı ele geçirmek için harekete geçtiğinde Barlas kabilesinden Hudaydad-ı Hüseyin ona destek olmuştu (Nizamüddin Şâmî, 1987: 202; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî, 2011: 50). Hudaydad, esasında Hüseyin Sultan taraftarıydı. Ancak İbni Arabşah'ın "Söylendiğine göre Halil Sultan'la Hudaydâd arasındaki kırgınlığın sebebi su idi: Halil Sultan vaktiyle burada (Türkistan'da) Hudaydâd'a komsu idi. Dedesi [Timur] onu Hudaydâd'ı kontrol etmekle görevlendirmiş, fakat onun yetiştirilmesi işini de Hudaydâd'a havale etmişti" ifadelerinden onun daha önce Timur tarafından Halil Sultan'a atabeg olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır (İbni Arabşah, 2012: 386-387). Özellikle Timur'un vasiyetini yerine getirmeye çalışına Şah Melik ve Şeyh Nureddin'e karşı Halil Sultan tarafını tutmuştu (Taşkiran, 2020: 524-526). Ancak Mirza Halil Sultan'a bağlı olan Hudaydad, ölümüne kadar onunla sık sık karşı karşıya gelmişti ve isyan etmişti (Yağlı, 2018: 751). Hudaydad'ın ona karşı isyanının geri planında valilikleri zamanında kalan bir husumet³ olduğu kabul edilse de muhtemelen Hudaydad'ın

baskın yapmadan önce, ayaklanma haberi Emirzade Ömer'e ulaştı ve Emirzade gizlendi. (Cihanşah-ı Cakü) arzusunu gerçekleştiremeyince, Sistan'a kaçtı. Sistanlılardan birkaç kişi ve Baba Hacı onu öldürüp, başını Emirzade Ömer'e getirdiler. (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî, 2011: 53); Tarihnâme'de atabeg Cihanşah'ın Sistan yerine Tebriz'in yaklaşık 50 km. güneydoğusunda bulunan Ucan'da Mirza Ömer'in adamları tarafından yakalanarak kafasını keserek öldürüldüğünü yazmaktadır. Bkz.; (Tacü's-Selmani, 1999: 71).

³ Mirza ve atabeg arasındaki husumeti İbni Arabşah; "Hudaydâd soğuk yüzlü, sinirli, cahil ve kabaydı. Halil Sultan'a kaba davranır, sürekli asık suratla karşılar ve ona karşı sert sözler sarf ederdi. Halbuki Halil Sultan güler yüzlü, halim selim ve nazikti. Onun tabiatı Hudaydâd'ın kabalığını kaldıramazdı. Nazik mizacı yanındakilerin hoyratlık ve kavgacı tutumlarına dayanamazdı. İşte bu yüzden birbirlerine düşman kesilmişlerdi ve aradaki dedikoduların artması sebebiyle sonunda Halil Sultan onu gizlice zehirlemeye karar vermişti. Gerçi Hudaydâd zehri içmişti ama hemen durumu fark edip zehrin etkisini ortadan kaldıracak bazı ilaçlarla kendini tedavi

Barlas kabilesinden yani Timur ile akraba olması onu idaredeki talepleri konusunda cesaretlendirmişti. Hudaydad, mirzaların kendi aralarındaki mücadeleden yararlanarak Semerkand'ı ele geçirmeye çalışmış (Hâfız-ı Ebrû, III, 1385: 278) ve Hudaydad ayrıca Timur'un hanımlarından Tuman Aka'yı da eşi yapmak için onu istemişti. (Tacü's-Selmani, 1999: 84-86, 96-97). Hatta bir süre sonra Halil Sultan ile mücadelesinde genç mirzayı tutsak almıştı. Ancak eski atabeg ve vali Hudaydad'ın giderek tehlikeli bir hal almış olması onun sonunu getirmişti. 30 Mart 1409'da tutsak aldığı Halil Sultan ile birlikte Andican'a gelen Hudaydad, çok geçmeden Mirza Şahruh peşine düştüğü haberi alınınca Cete Begi (Şemicihan) tarafından öldürülmüştü (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 70; İbni Arabşah, 2012: 421-422).

Hudaydad ile önceleri mücadele eden cenahın içinde bulunan sonra ona katılan atabeg Şeyh Nureddin de kısa süre sonra isyan etmişti. Şeyh Nureddin, Şah Melik ile birlikte Timur'un son zamanına kadar ona sadık kalmış ve onun ölümünden sonra da vasiyetini yerine getirmek için yoğun mücadeleler vermişti. Kıpçaklardan Sar Buka'nın oğlu olan Şeyh Nureddin, Timur'un Toktamış Han Seferi ile Ankara Savaşına katılmış ve yararlılık göstermişti. Şeyh Nureddin, Timur zamanında birçok görevde bulunduğu gibi atabeg vazifesini de yerine getirmişti. Esasen resmiyette olmasa da Timur, ölümüne yakın bir zamanda Şeyh Nureddin'i torunu İbrahim Sultana vasi tayin

etmiş ve tehlikeyi savuşturmuştu. İşte o günden sonra da ikisi arasındaki kaş kırıklığı hiç gitmemiş, Hudaydâd'ın gönlünün bir kenarında Halil Sultan'a karşı düşmanlık tohumu yumruklanıp kalmıştı." şeklinde aktarmaktadır. Bkz.; (İbni Arabşah, 2012: 387).

etmişti. Nitekim Timur'un vasiyetini yerine getirmek için Pir Muhammed'i saltanata geçirebilmek adına arkadaşı Şah Melik ile önce Otrar'dan Semerkand önlerine buraya alınmayınca Buhara'ya gitmişlerdi. Burada Şahrüh'a tabiiyet bildirmişlerdi. Bu süreçte Şeyh Nureddin'in Mirza İbrahim'e vasiliği devam etmişti (Şerefüddin Ali Yezdi, 2013: 455; Handmir, III, 1333: 539; Hâfız-ı Ebrû, III, 1385: 12; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, I/II, 1383: 1058-1059; Barthold, 1997: 52-55; Aka, 1994: 37; Taşkiran, 2020: 524-525)

Şahrüh ve Halil Sultan'ın mücadelesinde Halil Sultan tarafında yer alan Şeyh Nureddin, daha sonra görünürde Şahrüh'a bağlılık bildirip Hudaydad ile birlikte Halil Sultan'a karşı isyan etmişti. Hatta Halil Sultana karşı mücadelede Timur'un hatunlarından Tuman Aka ile nikâhlanmış ve Semerkand'ı ele geçirmeye çalışmıştı (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 65-66; Tacü's-Selmani, 1999: 97). Şeyh Nureddin, 1410'da Semerkand hâkimi Uluğ Beg b. Mirza ve eski arkadaşı atabeg Şah Melik'e karşı harekete geçerek isyan bayrağını çekmişti. 20 Nisan 1410'da Semerkand'ı ele geçirerek Uluğ Beg ve Şah Melik'in bu şehir ile Sebzevar arasındaki dağlara çekilmesine yol açtı. Kısa süre sonra Herat'tan gelen Şahrüh, Şeyh Nureddin'i geri püskürtüp Semerkand'ı alarak eski dostuyla mücadele etmesi için Şah Melik'i burada görevlendirmişti (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, II/I, 1383: 124-127; Barthold, 1997: 68-69). Şah Melik'e karşı koyamayan Şeyh Nureddin'in vasiliği gibi isyanı da çok sürmemişti. Moğollara sığınmış olan Şeyh Nureddin, zamanla Moğol Hanı Muhammed için de problem olmaya başlamıştı. Şah Melik'in Moğol hanıyla anlaşması Şeyh Nureddin'in Savran şehrine

sığınmasına yol açmıştı. Şah Melik şehri kuşattıysa da yöre halkı Şeyh Nureddin'i desteklemişti. Ayrıca iki eski dostun şehrin surları önündeki kısa mülakatı netice vermeyince Şah Melik, ikisinin ortak arkadaşı Emir Hargudak aracılığıyla bir tertip düzenlemiş ve onu öldürmüştü (Hâfız-ı Ebrû, III, 1385: 432; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, II/I, 1383: 151-152; Hasan-ı Rumlu, 2006: 95- 96; Taşkiran, 2020: 529-531).

Timur zamanının önemli emirlerinden biri olan Şah Melik, Şahruh döneminde Uluğ Beg'in atabegi olarak görevlendirilmişti. Emir Şah Melik'in atabegliği resmiyette olmasa da Timur'un ölümü sırasında Uluğ Beg'in vasiliğiyle başlamıştı. Bu vasilik, Şahruh'un iktidarı zamanında resmiyet kazanmıştı. Şahruh, Halil Sultan ile yapmış olduğu anlaşmadan sonra 13 Mayıs 1409'da Semerkand'a girerek burada hâkimiyetini tesis etmişti. O, yaklaşık 6 ay burada kaldıktan sonra Semerkand'ın idaresini oğlu Uluğ Beg'e vermiştir. Ayrıca Timur'un ölümünden itibaren adı geçen mirzayı himaye edip koruyup kollayan Şah Melik'i ona atabeg olarak tayin etmiştir (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 70-71). Atabeg Şah Melik'in bu görevi yaklaşık üç yıl sürmüştü. Şah Melik'in atabeglik görevinin yanı sıra Maverâünnehir'in askeri ve güvenlik işlerinden de sorumlu tutulması Uluğ Beg ve bazı devlet adamlarını rahatsız etmişti. Özellikle Şah Melik'in Şeyh Nureddin ile mücadele etmesine katkı sağlamayan Uluğ Beg, onu babası Şahruh'a şikâyet etmişti. Mirzanın şikâyeti üzerine Şahruh, atabeg ve emir Şah Melik'e çok güvense de vaziyet hakkında malumat sahibi olmak için Seyyid-i Ali Tarhan'ı Semerkend'a göndermişti. Seyyid-i Ali Tarhan, Semerkand'a gelip

yapmış olduğu inceleme neticesinde Herat'a dönerek Şahruh'a, Şah Melik'in vazifesini iyi ifa ettiğini ve ülkeyi iyi yönettiğini aktarmıştır (Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafi, III, 1339: 205). Ayrıca atabeg Şah Melik'in Uluğ Beg'e faydalı öğütlerde bulunduğunu fakat bunların mirzanın ağırına gittiği ve bazı devlet adamlarının genç mirzanın bu durumundan yararlanarak onu atabegine karşı kışkırttıklarını rapor etmişlerdi. Şahruh, Şah Melik'in kendisine sadakati ve oğluna iyi bir atabeg olduğuna inancı tam olsa da 1411'de Semerkand'a gelip tekrardan Herat'a döndüğünde onu da yanında götürmüştü. Böylece Şah Melik'in 1405'te başlayan ve 1409'da resmi olarak atandığı atabegliği 1411'de fiili ve resmi olarak sona ermişti (Barthold, 1997: 71-72; Manz, 2007: 27-28; Taşkıran, 2020: 528, 530-531). 1413'te Şah Melik'e Harezmi suyuşgal olarak verildi (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, II/I 1383: 170-171). Şah Melik ömrünün sonuna kadar Harezmi'yi yönetip 21 Ocak 1426'da burada vefat etmiştir. (Handmir, III, 1333: 614; Hâfız-ı Ebrû, IV, 1385: 898-899; Hasan-ı Rumlu, 2006: 191; Taşkıran, 2020: 532-533). Şahruh dönemiyle birlikte atabeglik kurumu eski önemini kaybetmişti. Şahruh sonrası yoğun saltanat değişiklikleri de ayrıca bu kurumun işlevselliğini ortadan kaldırmıştı. Arada uygulanmadığı dönemler hariç Timurlu devletinin son dönemlerine kadar bazı mirzalara atabegler tayin edilmişti. Bunun son örneğini Mirza Bediüzzaman döneminde görmekteyiz. Özellikle Argun ailesinden Zünnûn Argun, Hüseyin Baykara'ya karşı Mirza Bediüzzaman'ı desteklemişti. Onunla akrabalık bağı tesis ederek mirzanın kızı veya kız kardeşiyle evlenerek onunla her konuda birlikte hareket etmişti. Ayrıca Zünnûn'un kardeşi

Emir Sultan Ali Argun da Bediüzzaman'ın oğlu Muhammed mirzaya atabeg olarak tayin edilmişti. Emir Sultan Ali, vazifeden onur duyup bu iltifata mazhar olduğu için eğlenceler düzenleyerek bunu kutlamıştı. Hatta mirza kendisine teslim edildiğinde hediyeler dağıtıp mirzaya da armağanlar taktim etmiştir. (Mirhand, VII, 1139: 232; Aka, 1986: 658; Alan, 2013: 574).

Timur döneminde güçlü bir kurum olan atabeglik, Timur sonrası dönemde önem ve mahiyetini yitirmişti. Hükümdarın fermanıyla atanan atabegler, iki şekilde görevlerinden azledilmişlerdir. İlki, çalışmanın ilgili kısımlarında atabeg Cihanşah-ı Cakü, Timur Bekkicik, Hudaydad ve Şeyh Nureddin örneklerinde görüldüğü üzere asi konumuna düşerek azlini canıyla ödemişlerdir. İkincisi ise atabeg Şah Melik'de olduğu gibi mirzanın atabegini büyük emire şikâyeti neticesinde görevden uzaklaştırılmasıyla gerçekleşmişti.

SONUÇ

Timur, devletini kurup teşkilatlandırırken kendisinden önceki Müslüman Türk ve Moğol devletlerinin kurumlarını örnek almıştı. Örnek aldığı kurumları kendi yönetim anlayışı ve hükmettiği coğrafyanın şartlarına göre kısmi değişikliklerle uygulamıştı. Bunlardan biri de atabeglik kurumuydu. Bilindiği üzere atabeglik kelime olarak Orhun kitabelerinde geçmektedir. Ancak bunun kurumsal haldeki varlığı ilk defa Büyük Selçuklular zamanında tesis edilmişti. Büyük Selçuklulardan sonra orta zaman Türk devletlerinin birçoğlarında atabeglik müessesesi devlet teşkilatında yerini almıştı.

Emir Timur, devletini kurup teşkilatlandırmaya başladığında atabeglik kurumunu işletmişti. Ancak Timur'un uyguladığı atabeglik kurumu önceki Türk devletlerindeki uygulamalarından bir takım farklılıklar arz etmekteydi. Özellikle Timur'un merkezîyetçi yönetim anlayışı atabegliğin görev ve yetkileri bakımından kısıtlı kalmasına yol açmıştı. O, atabegleri eyaletlerde görevlendirdiği mirzaların yönetim bakımından eğitilmesini, güvenliğini sağlamasını ve onların her hangi bir isyana kalkışmasına mani olmaları gibi bir takım görevlerle donatmıştı. Herhangi bir idari görevi olmayan çocuk yaştaki mirzalara da güvenlik amaçlı vasilelere tayin etmiştir. Timur, onları genellikle güvendiği emirleri arasından yani kılıç ehli kimselerden seçmişti. Bundan dolayı atabeglerin öncelikli görevi emirlik, ordu komutanlığı veya valilik idi. Nitekim Timurlu devletinin büyük emirleri (hükümdarlar) zamanındaki hiyerarşide atabegler yer bulamamıştı. Atabeglerin kılıç ehlinden olması Timur sonrası için büyük sorunlara neden olmuştu. İlgili atabegler, görevlendirildikleri mirzaların gençliğinden ve otorite boşluğundan yararlanıp isyan etmişlerdi. Başta Ciahnşah-1 Cakü, Hudaydad ve Şeyh Nureddin gibi atabegler buna örnektir.

Timur sonrası Şahruh ile birlikte bu kurum giderek zayıflamaya ve önemini yitirmeye başlamıştı. Öyleki mirzalar, atabeglerin kontrolünden sıkıldıkları için büyük emire şikâyet edip onların azillerini talep etmişlerdi. Mirza Uluğ Beg ve atabegi Şah Melik arasında böyle bir hadise meydana gelmişti. Şahruh sonrasında devletin saltanat mücadeleleri neticesinde zayıflaması atabeglik kurumunu önemini yitirmesine neden olmuştu.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (1986). Zünnûn Bey Argûn, İslam Ansiklopedisi, C. 13, İstanbul: MEB Yayınları, ss. 656-658.
- Aka, İ. (1994). Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447), Ankara: TTK Yayınları.
- Aka, İ. (1999). Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı, Türk Kültürü, S. 430, ss. 84-88.
- Aka, İ. (2014). Timur ve Devleti, Ankara: TTK Yayınlar.
- Alan, H. (2013). Zünnûn Argun, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 44, İstanbul: TDV. Yayınları, ss. 574-575.
- Alan, H. (2014). Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri, *Belleten*, C. 78, S. 282, (Ağustos 2014), ss. 527-546.
- Alan, H. (2015). Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Alptekin, C. (1991). Atabeg, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: TDV. Yayınları, ss. 38-40.
- Ando, S. (1992). Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansâb, (untersuchung Zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. und 15), Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Barthold, W. (1997). Uluğ Beg ve Zamanı, (Çev. İsmail Aka), Ankara: TTK Yayınları.
- Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî. (2011). Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk), (Çev. İsmail Aka), Ankara: TTK Yayınları.
- Devletşah. (1977). *Tezkiretü's-Şuara*, C.III, (Çev. Necati Lugal), İstanbul: Kervan Yayınları.
- Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafi. (1339). Mücmel-i Fasihi (777-849), C. 3, (Haz. Mahmud Ferruh), Meşhed: Çap-ı Tus.
- Handmir. (1333). Tarih-i Habübü's-Siyer, C. 3, Tahran: Kitabhane-i Hayyam.
- Hasan-ı Rumlu. (2006). Ahsenü't-Tevârih, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.
- İbni Arabşah. (2012). Acâibu'l Makdûr, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.

- Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî. (1383). Matla‘-ı Sa‘deyn ve Mecma‘-ı Bahreyn, C. I/II-II/I, (Neşr. A. H. Nevâî), Tahran: Pejuhaşkah-ı Ulum-i İnsanı ve Muta‘alat-ı Ferhengi.
- Köprülü, M. F. (1978). Ata, İslam Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul: MEB Yayınları, ss. 711-718.
- Manz, B. F. (2007). Power, Politics and Religion in Timurid Iran, New York: Cambridge University Press,
- Meral, H. (2017). Mîrza Mîranşâh ve Askeri Faaliyetleri, *Journal of History Studies*, Vol. 9, No. 1, (March 2017), pp. 145-156.
- Mirhand, (1339). Ravzatü’s-safa, C. VII, Tahran.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). Zafernâme, (Çev. Necati Lugal), Ankara: TTK Yayınları.
- Piyadeoğlu. C. (2013). Büyük Selçuklu Devleti’nde Aabeglik Müessesesi ve İşleyişi, Osmanlı’nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı II, (Ed. A. Koçal ve Z. Berktaş), İstanbul: Timaş Yayınları, ss. 423-439.
- Ruy Gonzales de Clavijo. (1993). Anadolu, Orta Asya ve Timur, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul: Ses Yayınları.
- Şahbaz, M. (2018). Timurlularda Şehzade Eğitimi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 1, (Haziran 2018), ss. 313-328.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2013). Zafernâme, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tacü’s-Selmani. (1999). Tarihname, (Çev. İsmail Aka), Ankara: TTK Yayınları.
- Taşkıran, H. (2020). Timurlu Devlet Adamlarından Emir Şah Melik, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C. 12, S. 3, (Ağustos 2020), 518-535.
- Turan, O. (2009). Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yağlı, A. R. (2018). Timurlu Devleti Emirleri, I-Barlas Boyu: Hudaydâd Hüseyinî Barlas, Prof. Dr. Feda Şamil Arık’a Armağan, Türk Tarihine Dair Yazılar III, (Ed. A. Demir), Ankara: Gece Kitaplığı, ss. 745-758.

BÖLÜM 8
TİMAR TEVCİHLERİNE DÂİR BİR DEĞERLENDİRME:
938 NUMARALI TİMAR TAHRİR DEFTERİ ÖRNEĞİ

Dr. Muhammet Nuri TUNÇ¹

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü, Tarih, Adıyaman, Türkiye, mu.nu.tunc@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-6693-6758

GİRİŞ

Osmanlı iktisadî ve askerî yapısının klasik dönemdeki en önemli organizasyonlarından ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren ele geçirilen topraklarda uygulama alanı bulan timar sistemi, geçimlerini veya hizmetlerine ait masraflarını karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara belirli bölgelerden vergi tahsili kendi yetkilerinde olmak üzere tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarını ifade etmektedir (Barkan, 1979: 286). Timar sistemine benzer uygulamalar farklı devlet ve topluluklarda (Üçok, 1944: 531-536) uygulanmış olmakla birlikte Osmanlı timar sistemi, kendisinden önceki Türk devlet ve beyliklerinin uyguladıkları sistemin örnek alınmasıyla ve Bizans, Moğol gibi devletlerden de bazı unsurların benimsenmesiyle geliştirilmiştir (İnalçık, 2012: 168-169).

Tarihi zaruretlere ve merkeziyetçi devlet anlayışının bir neticesi olarak özgün bir şekilde gelişen Osmanlı timar sistemi, devletin askerî ve siyasi gücünü yansıttığının yanı sıra toplumsal ve ekonomik yönleriyle Osmanlı devlet ve toplum hayatının en önemli unsurlarından birini oluşturmuştur. Nitekim 1527-1528 yılı mali bütçesi içerisinde timar gelirleri tüm vergi gelirlerinin %37'si gibi muazzam bir kısmını oluşturuyordu. Yine bu miktar timarı tasarruf eden memurların savaşa getirmekle mükellef oldukları silahlı ve zırhlı asker sayısı 70-80 bin civarındaydı. O dönemde kapıkulu asker sayısının toplamının 27 bin civarında olduğu düşünülürse timar sisteminin Osmanlı iktisadî ve askerî sistemi içerisindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır (Barkan, 1979, 287).

Timarlar (dirlik), timar arazisinin mülkiyet durumuna göre mülk olan ve mülk olmayan olmak üzere 2'ye; dirlik arazisinin gelirine göre has, zeamet ve timar olmak üzere 3'e; timar sahibinin yerine getirmekle mükellef olduğu vazifeye göre eşkinçi, mustahfız ve hizmet timarı olmak üzere 3'e; malî bakımdan ise *serbest olan* ve *serbest olmayan* olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır (Beldiceanu, 1985: 34-43; Cin, 1978: 102-106).

Timarlar, sipahilere tevcih edilmiş şekillerine göre *tezkireli* ve *tezkiresiz* timarlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Geliri düşük olup beylerbeyi beratıyla verilen timarlara tezkiresiz timar, geliri yüksek olup tayini beylerbeyi tezkiresiyle yapılan ve Divan-ı Hümayun onayıyla verilen timarlara tezkireli timar denmektedir. Sancakların gelirleri birbirinden farklı olduğundan tezkireli ve tezkiresiz timarlar için belirlenmiş olan miktarlar da sancaklara göre farklılıklar göstermektedir (Kurt, 1999: 62; Acun, 2002: 905-906). Fatih Kanunnâmesi'ne göre 5.999 akçeye kadar olan bir timarı, veziriazam padişaha arz etmeden kendisi verebilirdi. Bu yetki padişahın mutlak vekili olan veziriazamdan başkasına verilmemiştir. Beylerbeylerinin kanun üzere arz edecekleri timar itiraz edilmeden kabul edilirdi. 1529 yılında ise beylerbeyleri, hükümete sormadan, eyaletlere göre farklılık göstermekle birlikte 5.999 akçe, 4.999 akçe ve 3.999 akçeye kadar kılıç timarlar tevcih edebilirlerdi (Üçok, 1944: 537). İşte beylerbeylerinin tevcih etme yetkilerinin olduğu bu kılıç timarlara tezkiresiz timarlar denmektedir. Bu miktarların üstünde geliri olan kılıç timarların tevcih yetkisi ise hükümete ait olduğundan bunlara da tezkireli timarlar denmektedir.

Timarın münhal kalması durumunda timar sahibinin yetişmiş veya sabî oğlu hükümete müracaat ederek babasının timarının kendisine tevcih edilmesini ister ve hükümet de kılıç miktarından yani ibtidadan başlamak kaydıyla timarı kendisine tevcih ederdi. Timarın kılıç kısmından baki kalan kısmı ise diğer timar sahiplerine dağıtılırdı. Yeni timar sahibi yetişkin ise bizzat kendisi sefere gider eğer değilse yerine *cebelü* denilen bir bedel gönderirdi (Uzunçarşılı, 1994: 567-568). Timar sahibinin oğlu, babası daha hayattayken timar talebinde bulunamazdı. Bununla birlikte timarlar, istisnai durumlar² hariç reayadan olanlara tevcih edilemezdi. Aynı şekilde bir timar birimi hisse olarak parçalanamaz, bağışlanamaz ya da bütün olarak başka birime katılamazdı (İnalçık, 2012: 170).

Yukarıdaki paragrafta dile getirilen tüm bu usul ve esaslara rağmen timar tevcihinde *kanûn-ı kadîme muğayir* birtakım uygulamalar ortaya çıkmış ve timar sisteminde bozulmalar meydana gelmiş, timar gelir gruplarına timarlı sipahiler dışından ve çok farklı kesimlerden rağbet artmış; ancak sefere eşme konusunda bilakis farklı bir eğilim söz konusu olmaya başlamıştır. Aynî Ali'nin ifadesine göre seferde "On timara bir adam düşmediği halde, mahsul zamanında bir timara on kişi sahip çıkmaktadır." (Akdağ, 1945: 420). Osmanlı'nın ihtişamlı dönemlerinde timar ve zeametler kimseye arpalık olarak verilmediği gibi saray erkanından, dilsizlerden ve nedimlerden kimseye de

² Timarlı sipahi zümresinden olmayan birinin Timar sahibi olması güç olmakla birlikte, garip yiğitlerin, sipahi veya sancakbeyinin hizmetinde olmak üzere gönüllü olarak sefere iştirak etmesi ve burada yararlılık göstermesi neticesinde yoldaşlık defterine kaydı yapılır ve ibtida seviyesinden Timar tevcihi yapılırdı. Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013, s.197.

verilmezdi. Buna rağmen sonraki dönemlerde saray görevlilerine de timar gelirleri bağlanmaya başlanmış ve kimi zaman arpalık, kimi zaman paşmaklık ve kimi zaman da mülk olarak verilip kılıç erbabının dirlikleri kesilmiştir (Koçi Bey, 1985: 39-49). Timar topraklarının hazineye veya nüfuzlu şahısların eline geçmesi ve bu kişilerin bu toprakları kendi menfaatleri için kullanmaya başlaması, yaşanan fiyat artışlarına rağmen timar gelirlerinin aynı kalması, Şehzade Mustafa ve Bayezid isyanlarında timarlı sipahilerin bu şehzadeler etrafında toplanması, Cigalazâde Sinan Paşa'nın yaptırdığı yoklama sonucu savaştan kaçtıkları veya savaşa katılmadıkları tespit edilip timarları ellerinden alınan askerlerin Anadolu'da Celâli gruplarına katılması gibi hadiselerin yanı sıra timarlı sipahilerin eşkıyalık hareketlerinde yer almaları ve seferlere iştirak etmemeleri veya seferlerden firar etmeleri gibi hadiseler timar sistemindeki bozulmanın düzeyini göstermesi bakımından dikkate değerdir (Akdağ, 1945: 421-426; İnalçık, 2009: 194). Nitekim sipahiler, timarların rüşvetle satışlarından; tefeci ve bezirgan oğullarının, paşaların aşçı, seyis gibi hizmetkârlarının timar sahibi olmalarından; merkezî idarenin kul taifesine teveccüh gösterip timarlı sipahileri yüksek dereceli mevkilerden mahrum bırakmalarından, timarları aslı-nesli belli olmayan hamiyetsiz kişilere vermelerinden; timar tevziindeki usullerin terk edilmesinden memnun değillerdi (Barkan, 1979: 300-301).

Timar sisteminde bozulmaların ekonomik ve askerî yönden iyice hissedilmeye başlaması üzerine devlet yetkilileri bu bozulmanın önüne geçebilmek, değişen askerî ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilmek amacıyla çözümler aramaya başlamıştır. Hükümet,

timar gelirinin büyük bir bölümünü merkezî hazineye ve başka yerlere kaydırıldığı gibi timar ve zeamet gelirleri saray görevlilerinin maaşlarına karşılık olmak üzere çavuş, kâtip, müteferrika gibi görevlilere tahsis edilmeye başlanmıştır.³ Bununla birlikte timar sisteminin ıslah edilmesi yolunda da teşebbüsler olmuş, 1777 (H.1191) ve 1791 (H. 1206) yıllarında bazı yenilikler getirilmiştir. Bu tedbirler içerisinde sefere katılmayanların timarlarına el koymak, sancak dahilinde ikamete mecbur olmak, alaybeylerini tevcihte öne çıkarmak, kadroları dondurmak gibi konular yer almıştır (İnalçık, 2012: 172).

Bu çalışmanın esasını oluşturan 938 Numaralı Timar Tahrir Defteri, timar sisteminde yaşanan tüm bu olumsuzluklara karşı devletin tedbirler almaya çalıştığı, nizamnâmeler hazırladığı bir döneme denk gelmektedir. Nitekim bu defterin tarihi yukarıda zikredilen 1777 (H.1191) yılına aittir. Bu çalışmanın amacı da defterde yer alan timar tevcihleri, timarlı sipahilerin nitelikleri, azil ve atama sebepleri, timarlı sipahilerin karıştıkları olaylar ve alaybeylerinin usulsüzlükleri gibi konuları ortaya koymaktır.

1. 938 NUMARALI TİMAR TAHRİR DEFTERİ

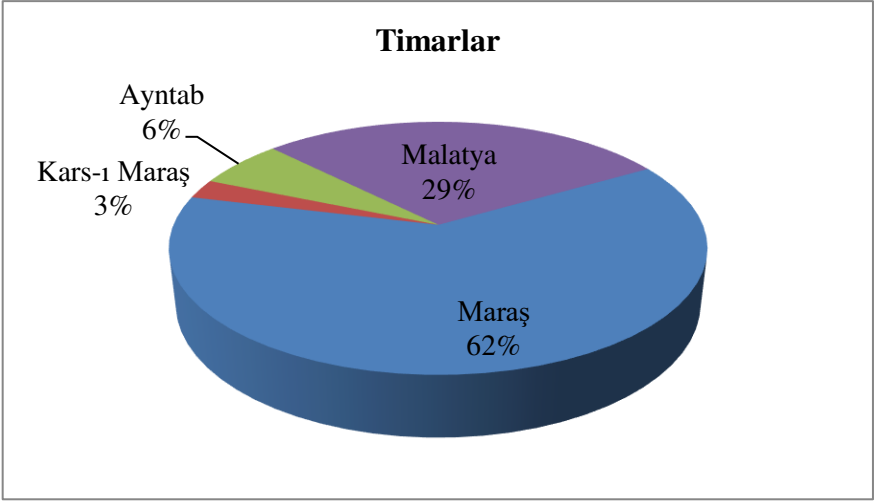
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.) katalogunda bulunan 938 Numaralı Timar Tahrir

³ Bunların yanı sıra timar gelirlerinin iltizama verilmeye başlandığı da görülmektedir. Örneğin Göynük kazasındaki timar ve zemaetlerin mart başlangıcından bir tamamına değin bir senelik olarak iltizama verildiği görülmektedir. Bk. Zeynel Özlü, "Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir Kaynakları ve İdaresi: Timar, Zeamet ve Mukataalar (H. 1154-1307/M.1741-1889)", Erdem Dergisi 48, 2007, s.55-83.

(TT.) Defteri 173 sayfadan oluşmaktadır. Defterin 106-120. sayfaları arası ile 174. sayfası boştur. Her bir sayfada çoğunlukla bir kayıt olmakla birlikte bazı sayfalarda iki timar kaydı bulunmaktadır. Bazı kayıtlar ise bir sayfadan daha uzun olabilmektedir. Divânî tarzda yazılmış olan kayıtlar çoğunlukla okunaklıdır. Defterin birinci sayfasında "Kuyûdât-ı mîr-i mîrân defter-i eyâlet-i Mar'aş fi sene 1191" şeklinde kapak yazısı bulunmaktadır. Toplamda 161 tane timar kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan bir tanesi sadece siyakat yazısıyla olmak üzere bulunduğu liva, nahiye, köy ve geliri yazılmış ve sonrasında sehven Maraş cüz'üne nakledildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla defterle ilgili aşağıdaki değerlendirmeler 160 kayıt üzerinden yapılmıştır. Söz konusu timar kayıtları Maraş eyaletine bağlı olan Ayntab, Kars-ı Maraş, Malatya ve Maraş sancaklarında bulunan timarlarla ilgilidir ve bu kayıtlar sancaklara göre cüzler halinde düzenlenmiştir.

938 Numaralı Defterde yer alan kayıtlardan 100 tanesi Maraş sancağı, 4 tanesi Kars-ı Maraş sancağı, 10 tanesi Ayntab sancağı ve 47 tanesi Malatya sancağındaki timarlarla ilgilidir. Yani timarların %62,1'i Maraş sancağında⁴, %29,2'si Malatya sancağında, %6,2'si Ayntab sancağında ve %2,5'i Kars-ı Maraş sancağındadır (Bk. Grafik 1).

⁴ 16. yüzyılda Maraş kazasındaki timarlarla ilgili bk. İbrahim Solak, XVI. Yüzyılda Maraş Kazası (1526-1563), Akçağ Yay., 2004.

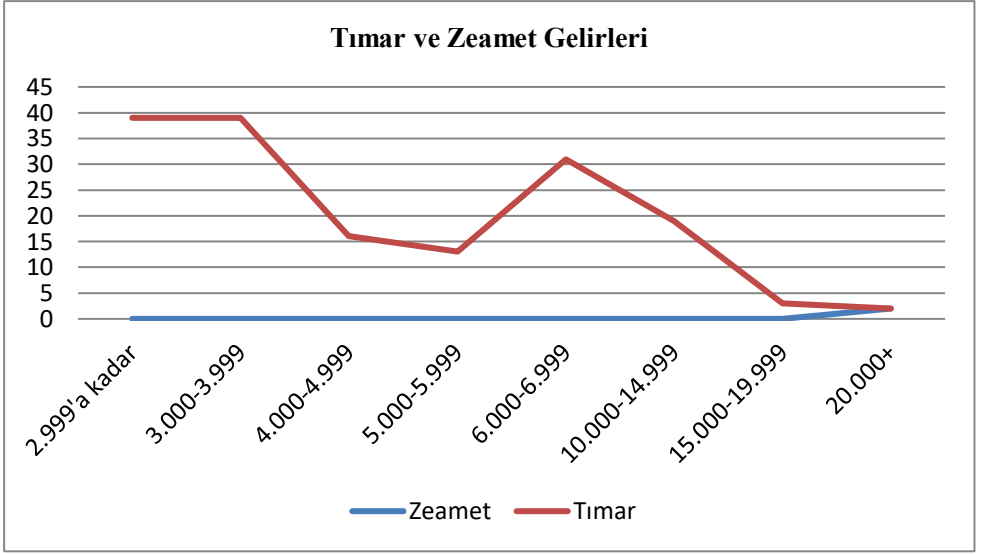

Grafik 1: Timarların sancaklara dağılımı

Maraş sancağında bulunan timarların ise yaklaşık %40'ı Hısn-ı Mansur alaybeyliğine, Malatya sancağında bulunan timarların ise yaklaşık %68'i Gerger alaybeyliğine bağlıdır⁵.

Maraş eyaletiyle ilgili 161 timar kaydının 2 tanesi zeamettir. Bunlardan biri Maraş sancağına bağlı Aynü'l-Arus nahiyesinde 20.000 akçe geliri olan Til-i Kebir (TT. 938: 9, 98) ve diğeri Ayntab sancağı merkez nahiyesinde 23.403 akçe geliri olan Kelde'dir (TT. 938: 164). Diğer timar gelirleri ise 850 akçe ile 18.352 akçe arası değişmektedir. Timarların önemli bir kısmının, geliri 4 bin akçenin altında veya 7-8 bin akçe civarında olduğu görülmektedir. Timarların 78 tanesinin geliri 4 bin akçe veya altında bir gelire sahipken 32 tanesi 6.000-6.999 akçe arasında bir gelire sahiptir (Bk. Grafik 2).

⁵ Hısn-ı Mansur ve Gerger alaybeyliklerine ait timarlarla ilgili daha geniş bilgi için bk. Muhammet Nuri Tunç, 18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s. 342-344, 482-495.

Grafik 2: Tımar ve zeamet gelirleri

1.1. Tevcih Başvurusunda Bulunanlar ve Başvurunun Şekli

Tımar tevcihleri Divan'a gönderilen *arz* ile başlar ve bürokratik işlemler neticesinde gerçekleşirdi. Bu işlemin amacı, atama kararından önce belli görevin ve ona bağlı dirliğin boş olup olmadığını, adayın görev için uygun olup olmadığını saptamaktır. Tımarlıların arzları, kural olarak sancağın alaybeyleri tarafından yapılabilirdi. Bununla birlikte doğrudan arzuhal sunulması da mümkündü. Bu tür durumlarda veziriazam, alaybeyinden sorulmasını emreder ve alaybeyi de düşüncelerini yazardı. Bazen de beylerbeyi, serdâr-vezir hep birlikte tımarlıların tayini için arz edebilirdi (İnalçık, 1980: 2).

938 Numaralı Tımar Tahrir Defteri'nde yer alan tımar tevcihleriyle ilgili kayıtlar incelendiğinde söz konusu kuralların bu dönemde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim defterdeki kayıtlarda görüldüğü üzere Divan'a yapılan başvurular, alaybeyleri, tımar sahipleri veya

valiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Maraş eyaletindeki timar ve zeametler için yapılan 160 tevcih başvurusundan 154 tanesi alaybeyleri tarafından, 2 tanesi valiler tarafından ve 4 tanesi timar sahipleri tarafından yapılmıştır (Bk. Tablo 1).

Tablo 1: Timar tevcihi için başvuru yapanlar ve başvurunun şekli

Başvuru Yapanlar ve Başvuru Şekli		
Başvuran Kişi	Mektup	Arzuhal
Hısn-ı Mansur alaybeyi	39	-
Kars-ı Maraş alaybeyi	4	-
Maraş alaybeyi	45	-
Ayntab alaybeyi	10	-
Malatya alaybeyi	14	-
Gerger alaybeyi	32	-
Bilcümnenin mahzarı, i'lâmı, mektubu	8	-
Timar sahibinin arzuhalı	-	4
Musul ve Şehrizor valisinin inhâ ve iltiması	2	-
Mevcut ve önceki alaybeyi birlikte	2	-
Toplam	156	4

Timar tevcihleriyle ilgili alaybeyleri tarafından Divan'a yapılan başvurularda "(...) *alaybeğisi Divân-ı Âmed'e mektûb gönderüb*" şeklinde yazılmakta ve kaydın başında mektup gönderen alaybeyinin elkabına yer verilmektedir. Maraş eyaletindeki alaybeyleri için *kıdvetü'l-emâsi'l ve'l-akrân* elkabı ve *zîde-kadruhû* duası kullanılmaktadır. Yalnız bir kayıтта Maraş sancağı alaybeyi için *mefâhirü'l-emâsi'l ve'l-akrân* (TT. 938: 173) elkabı kullanılmıştır. Maraş eyaletinde 4 sancak olmasına rağmen 6 tane alaybeylik bulunmaktadır. Maraş, Ayntab, Malatya ve Kars-ı Maraş sancaklarının yanı sıra Hısn-ı Mansur ve Gerger nahiyelerinde de alaybeylik bulunmaktadır. Bu durum muhtemelen bu nahiyelerdeki timar potansiyelinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Maraş

sancağına ait timar kayıtlarının yaklaşık %40'ının Hısn-ı Mansur nahiyesinde olması ve Malatya sancağına ait timar kayıtlarının ise yaklaşık %68'inin Gerger (Kahta ve Samsat dahil) nahiyesinde bulunması bunun bir göstergesidir.

Divan-ı Âmed'e yapılan başvurular zikredilen sancakların ve nahiyelerin alaybeyleri tarafından yapılabildiği gibi birden çok alaybeyinin birlikte başvurabildikleri de görülebilmektedir. Bu tür başvurularda aynı alaybeyliğinin mevcut ve önceki alaybeyleri birlikte başvurabildikleri gibi bazen elviye alaybeylerinin hep birlikte mahzar veya mektup gönderdikleri de görülebilmektedir. Ayrıca alaybeyleriyle birlikte zeamet ve timar sahiplerinin birlikte hareket ettikleri ve hep birlikte mahzar sundukları da olabilmektedir. Örneğin Malatya sancağına bağlı Kahta nahiyesinde Ömer Musa mezrasının timarlı sipahisine haksız bir şekilde müdahale edilmesi ve Gerger alaybeyinden arz alınarak timarın başka birine tevcih ettirilmesi üzerine Maraş alaybeyi Seyyid Ali ve sâbıkı Mehmed ve Malatya sancağı alaybeyi Hacı Mehmed ve Kars-ı Maraş sancağı alaybeyi Ömer ve Ayntab sancağı alaybeyi Mustafa ve sâbıkı Davud ile zu'amâ (zeamet sahipleri) ve erbâb-ı tımâr (timar sahipleri) hep birlikte Divân-ı Âmed'e mahzar göndermişler ve yapılan haksızlığı dile getirmişlerdir. Timar sahipleri arasındaki dayanışmanın güzel bir örneği olan bu başvuru neticesinde söz konusu timar eski sahibine ibka edilmiştir.

Timar tevcihleriyle ilgili alaybeylerinin Divân-ı Âmed'e mektup göndermeleri neticesinde başvurular yapılabildiği gibi bizzat timarlı sipahi de arzuhal göndererek başvuru yapabilmektedir. Nitekim 938 Numaralı Defterde yer alan 160 kayıttan 4'ünde başvurular timar sahibinin arzuhali neticesinde gerçekleşmiştir. Bu tür başvurular daha çok timar sahibinin yaşının ilerlemesi veya hasta olması, sefere gidecek güç ve kudretinin olmaması durumunda tekaüd talebiyle ilgili olmuştur. Maraş nahiyesine bağlı 9.080 akçe geliri olan Dilgerdi köyü ve gayri yerlerin timar mutasarrıfı olan Mustafa, Divân-ı Âmed'e arz-ı hâl göndererek söz konusu timara, mîr-i mîrân tezkiresiyle mutasarrıf olduğunu ve on seneden beri sefer-i hümâyûnlarda ve hidemât-ı aliyyelerde bayrağı altında mevcut bulunduğunu, herhangi bir ittifak (isyan, fitne) olayına karışmadığını belirttikten sonra *alîlül-mizâc* yani hasta halde olduğunu *rükûb* ve *nüzûle* iktidârının olmadığını belirterek haline merhameten cebelü bedeliyyesini vermek koşuluyla emekli olmak istediğini belirtmiştir. Mustafa'nın bu arzuhali üzerine kendisine verilen cevapta cebelü bedeliyyesini teslim-i hazine etmek ve sancağında sâkin olmak şartıyla tekaüdlük (emeklilik) talebi kabul edilmiştir (TT. 938: 68).

Timar tevcihiyle ilgili başvurularda seferin yapıldığı bölgedeki valilerin de söz sahibi olduğu görülmektedir. Nitekim 938 Numaralı Defterde yer alan kayıtlardan iki tanesi Şehrizar ve Musul Valisi Vezir Hasan Paşa'nın inha ve iltiması neticesinde gerçekleşmiştir. Bu tevcihte Maraş nahiyesine bağlı 12.080 akçe geliri olan Dilgerdi köyünün timarına mutasarrıf olan Mehmed veled-i Süleyman'ın evladı olmadan vefatı üzerine timarı boşta kaldığından 9.080 akçelik

kısımının Mustafa isimli bir kişiye tevcih edilmesi için Hasan Paşa inha ve iltimasta bulunmuş ve tahrirât neticesinde söz konusu timar, Diyarbekir Valisi Abdullah Paşa tarafından tevcih edilmiştir (TT. 938: 91).

Divan'a iletilen tevcihlerle ilgili talepler veya timarlı sipahinin arzuhalinde dile getirdiği şikâyetlerle ilgili cebe defterlerine müracaat gerektiren bir konuya bu defterlere müracaat edilir ve söz konusu timarın kaydının olup olmadığı, eğer kaydı varsa kimin tasarrufunda olduğuna bakılırdı. Söz konusu timar eğer *bî-kayd* ise yani kaydı yok ise talibi çıktığında (zuhurunda) timar tevcih edilebileceği belirtilirdi. Alaybeyinin arzı ve valinin tevcihi kim için yapılmışsa o kişinin timar tezkeresi Divan'dan ihraç edilirdi. Bununla birlikte bazı timarlara rağbet edilmediği durumlar da yaşanabilmektedir. Bu tür durumlarda timarın *çürük* ve *bî-hasıl* olduğu belirtilir ve yine talibi zuhurunda tevcih edilmesi gerektiği bildirilirdi. Buna rağmen bazı timarlara rağbet edilmediği olabilirdi. Örneğin Hısn-ı Mansur nahiyesine bağlı 1.500 akçe geliri olan Akalan ve gayriden oluşan timarın mutasarrıfı Mehmed 1770 yılında evladı olmadan vefat etmiş ve timarı mahlul yani boş kalmıştır. Ancak yedi sene müddetince timara kimse rağbet etmemiş ve sefer-i hümayunlara timarı temsil eden herhangi bir görevli gelmemiştir (TT. 938: 55). İşte buna benzer durumlarda timar tevcihi gerçekleştirilirken bazen birkaç timarın birleştirilmesiyle yani terimsel olarak ifade edecek olursak *birikdirilüb* tevcih edilirdi. Maraş nahiyesine bağlı 4.316 akçe geliri olan Tennur isimli köy ve gayriden oluşan timar *çürük* ve *bî-hasıl* olduğu için kimse rağbet etmemiş ve seferlerde timarı temsilen kimse yer almamıştır. Bu sebeple 1.218

akçe geliri olan Terlikne/Terliken (تريكنه) ve 3.999 akçe geliri olan Buğurcuklu timarlarıyla 4.316 akçe geliri olan Tennur timarı biriktirilip toplamda 9.533 akçe gelir elde edilen timar oluşturulmuş ve mülazımlardan Mehmed isimli kişiye tevcih edilmiştir (TT. 938: 81)

1.2. Divan'a Yapılan Başvuruların Sebepleri

Timar konusunda tevcihler, Divan-ı Hümayun'a sunulan arzlar (bir kişiye timar verilmesi), terakkî (timarlara zam yapılması), nakil (bir timarlığın başka bir bölgede timar alması), mübadele (iki timar sahibinin timarlarını birbirleriyle değiştirmesi), tecdid (cülus gibi sebeplerle beratın yenilenmesi), kasr-ı yed (timar sahibinin başka birisi için timarından vaz geçmesi), mukarrer (timarın kendi üzerinde kalmasını isteme), timara başkalarının müdahalesinin engellenmesi için hüküm talebi, kaydına şerh düşülmesi talebi gibi durumlarda gerçekleşirdi (Afyoncu, 1997: 47; İnalçık, 1980: 2).

938 Numaralı Timar Tahrir Defteri'nde yer alan timar tevcihiyle ilgili kayıtların yarısından fazlası timarlı sipahinin sefere gitmemesiyle ilgilidir. Belgelerde geçen "*timâr çürük ve bî-hâsıl olduğundan bundan akdem vukû' bulan esfâr-ı hümayûnda ve bu def'a bâ-fermân-ı 'âli me'mûr oldukları İran seferinde Bağdad cânibinde bayrağı altında bir kimesne bulunmayub bilâ sâhib*", "*timâra mutasarrıf (...) bâ-fermân-ı 'âli me'mûr olduğu (...) cânibinde nâ-mevcûd ve 'adem-i ra'ıyyet ve terk-i hidmetinden*", "*timâra mutasarrıf (...) bâ-fermân-ı 'âli me'mûr olduğu (...) seferinde ve hidemât-ı 'aliyyelerin küllisinde nâ-mevcûd ve terk-i hidmet olub timâr-ı mezbûr ol-vechile mahlûl*

olmağla", "*adem-i ra'iyet ve firâr ve terk-i hizmet olub timâr-ı mezbûr ol-vechile mahlûl olmağla*", "*timâr mutasarrıfı timâr-ı mezbûrun çürük ve bî-hâsıl ve medâr-ı seferiyyelerine vefâ etmediğinden 'adem-i rağbet ve bâ-fermân-ı 'âli me'mûr oldukları (...)* seferinde timâr-ı mezbûrlar ile bir kimesne bulunmayub bilâ-sâhib ve *ol-vechile mahlûl olmağla*" gibi ifadelere sık bir şekilde rastlanmaktadır. Bu durum 18. yüzyılın sonlarında gerek timar sistemindeki bozulmaların nicelik ve niteliğini göstermesi gerekse de timar tevcihlerinin gerekçesini göstermesi bakımından önemlidir. Halbuki bozulmadan önceki dönemlerde yapılan timar tevcihlerinde yararlılık gösterenlere terakki verilmesi ve seferlerde gösterilen başarıdan dolayı timar tevcihi gibi liyakat esaslı tevcihlerin fazlalığı dikkat çekmektedir (Erdoğan, 2006: 183-184).

Timarlı sipahilerin sefere iştirak etmemesi, timarına rağbet etmeyerek terk etmesi gibi sebeplerin yanı sıra timarlı sipahilerin mağduriyet yaşadıkları olaylar da sık bir şekilde yaşanmaktadır. Bu tür hadiselerin başında timarlı sipahinin timarının başkalarına tevcih edilmesi gelmektedir. Timarların alaybeylerinin arzı neticesinde gerçekleşmesi, timar tevcihlerinde yaşanan usulsüzlükler ve haksızlıkların da çoğu defa alaybeylerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle gerçekleşmesine neden olmaktadır. Nitekim 160 tane timar kaydından 21 tanesi alaybeyi veya alaybeyinin yakınları tarafından yapılan usulsüzlük ve haksızlık neticesinde arz ve berat elde edilerek timarın başka birine tevcihinin sağlanmasıyla ilgilidir.

Timarın asıl sahibi hayatta ve hizmetini yerine getirmesine rağmen alaybeylerinin, timar sahibinin öldüğünü veya hizmetini yerine getirmediğini yani sefere katılmadığını belirterek başka kişilere tevcih ettirmeleri en çok rastlanan usulsüzlüklerdir. Bununla birlikte alaybeyinin timar sahibine *garez* etmesi veya *tama'-ı hâma* (aç gözlülük) düşmesi sık rastlanan durumlardır. Timar sahibinin mağduriyeti zeamet sahipleri (zuama), timar sahipleri (erbab-ı timar) ve ocaklısının şahadetleriyle ve ihbarlarıyla alaybeyine, eğer alaybeyinden şikayetçi olunuyorsa valilere veya eyaletteki diğer alaybeylerine iletilir ve durum, alaybeyinin mektubuyla Divan'a bildirilirdi. Divan'da görülen bu tür şikayetler, çoğunlukla *defterhânedен mahreç cebe kuyudâtına* müracaat edilerek tahkik edilir ve eğer haksız bir kayıt gerçekleşmişse haksızlık yapan kişinin kaydı düşürülürdü. Defterlerde yapılan incelemeler neticesinde "*sâhib-i evvelin timârı olduğu vâki' ise hilâf-ı inhâ alanların ref'lerinden gedikli ve şerhli ve mütekâ'id ve sibyan kaydlarına dâhil değil ise şartıyla ibkâ ve tevcih olunmak emr olunub*" ifadeleriyle timar asıl sahibine ibka ve tevcih edilirdi. Burada dikkat çeken bir diğer husus alaybeylerinin yanı sıra kimi zaman alaybeyinin oğlunun kimi zaman da ittibai veya yakın akrabasından olanların haksızlık ve usulsüzlük yapmalarıdır.

Timarlara yapılan müdahaleler alaybeyi kaynaklı olabildiği gibi *ashâb-ı ağrâz* yani kötü niyetli kişiler olarak tanımlanan kişiler tarafından da yapılabilmektedir. Bu tür müdahalelerde müdahale eden kişinin kimliğine dair malumat çoğu defa verilmemekte *ashâb-ı ağrâz* niteliğiyle yetinilmektedir. Timar sahibine ve timarına yönelik

yapılan bu tür müdahalelerde veya timarın haksız ve kanun dışı bir şekilde ele geçirilmesiyle ilgili durumlarda da tıpkı yukarıda belirtildiği üzere alaybeyinin yaptığı haksızlık durumlarında olduğu gibi bir süreç izlenir ve timar asıl sahibine ibka ve tevcih edilirdi.

Timar tevcihlerinde esir düşen ve daha sonra serbest kalan sipahilerin durumlarıyla ilgili örnekler de görülmektedir. Nitekim 5 timar kaydı bu durumla ilgilidir. Timarlı sipahi düşman eline (*yed-i a'dâ*) esir düştüğünde timarı eğer oğlu varsa oğluna yoksa başka birine tevcih edilirdi. Ancak timar sahibi serbest kalıp da geri döndüğünde timarını geri talep etme hakkına sahipti. Hatta timar sahibi esir düştükten sonra timarı, oğullarına verilmişse dahi oğulları ref' ettirilir ve timar asıl sahibine tevcih edilirdi. 5.985 akçe geliri olan Elbistan nahiyesine bağlı Sarı Yusuf mezrası ve Sarsab nahiyesine bağlı Çoruh köyü ve gayriden oluşan timar Hüseyin isimli bir sipahinin tasarrufundayken Hüseyin, Bender muhafazasında esir düşmüş ve akıbeti belli olmadığı ve vefat ettiği düşünüldüğü için timarının baş kalemi olan Sarı Yusuf mezrası ve gayriden oluşan 1.875 akçelik kısmı küçük oğlu Mehmed'e; Çoruh ve gayriden oluşan 4.110 akçelik geri kalan kısmı ise büyük oğlu Mustafa'ya tevcih edilmiştir. Ancak Hüseyin esirlikten kurtulup geri dönmüş ve timarının oğullarından alınarak yeniden kendisine tevcih edilmesini talep etmiştir (TT. 938: 105).

Yukarıda zikredilen ve sık yaşanan tevcih gerekçelerinin yanı sıra timar tevcihleri bazen farklı sebeplerle de gerçekleşebilmektedir. Örneğin timar sahibinin sefere gitmediği gibi başka timarı da ele geçirmeye çalışması; iki timar almak hilâf-ı kanun olmasına rağmen

bir kişinin iki timarı tasarruf etmesi gibi durumlar sebebiyle de aziller gerçekleşmiş ve bu timarlar başka kişilere tevcih edilmiştir.

Timar tevcihini gerektiren durumlar arasında timar sahibinin ölümü de önemli bir yer tutmaktadır. Timar sahibi vefat ettiğinde eğer oğlu var ise oğluna veya oğullarına eğer *bilâ-veled* yani oğlu olmadan vefat ettiyse sancak mülazımlarından birine tevcih edilirdi. Maraş sancağında 2.999 akçe geliri olan Bayraklıca ve gayriden oluşan timar, mutasarrıfı olan Yusuf'un vefatı sebebiyle oğluna ve yeğenine müştereken tasarruf etmek ve seferlerde hizmet etmek karşılığında tevcih edilmiştir. Ancak Yusuf'un yeğeni *kuvvet-i mâliyesi* sebebiyle timarın tamamını kendisine tevcih ettirmiş ve amcaoğluna haksızlık yapmıştır (TT. 938: 21).

Bununla birlikte timar sahibi ölmemesine rağmen öldüğü iddia edilerek kanun dışı bir şekilde başka kişilere tevcih edilmesi durumlarına da rastlanmaktadır. Hatta bu tür kanunsuz işleri yapanlar yaptıkları usulsüzlüğün tespitini zorlaştırmak için iki aşamalı tevcih yoluna başvurabilmektedirler. Bu tür usulsüzlükleri yapanlar, timar sahibinin öldüğünü iddia ederek timarı farklı bir isme tevcih ettirip daha sonra onun da öldüğünü belirterek yine farklı bir kişiye tevcih ettirmekte ve girift bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmakta, böylece yaptıkları kanunsuz işlerin tespiti güç hale gelebilmektedir. Örneğin Maraş sancağına bağlı Aynü'l-Arus nahiyesinde 8.228 akçe geliri olan Evliya köyü ve gayriden oluşan timarın sahibi hayatta olmasına ve seferlerde hizmetine devam etmesine rağmen ashâb-ı ağrâzdan bazı kişiler öldüğünü iddia ederek timarını önce Ali isimli

bir kişiye daha sonra Mehmed isimli bir kişiye ve daha sonra da hilelerini güçlendirmek için onun dahi ölümünden başka bir kişiye tevcih ettirmişlerdir (TT. 938: 18).

Timar mutasarrıfının vefatı halinde sahip olduğu timar, eğer oğlu varsa oğluna ibtida (kılıç birimi) seviyesinden olmak üzere intikal ederdi (Barkan, 1979: 287). Ancak bu durumun da kanun dışı olarak eskisi gibi uygulanmadığı görülmektedir. Nitekim Malatya sancağına bağlı Taş-ıl nahiyesinde 4.999 akçe geliri olan Beryavid (بريavid) ve gayriden oluşan timarın mutasarrıfı vefat ettiğinde timarı, sulbi sahih oğluna tevcih edilmiştir. Ancak müteveffanın oğlu, arzuhal sunarak babasının tasarruf ettiği gelir miktarı üzerinden timarın kendisine tevcih edilmesini talep etmiş ve talebi kabul görmüştür. Bu tevcihte dikkat çeken nokta "merhameten kanunlardan ziyâdesiyle oğluna verilmek" şeklinde ifadenin bulunmasıdır (TT. 938: 137). Bununla birlikte vefat eden timarlı sipahilerin oğluna yapılan tevcihlerde "*tamâmen tevcih ve berât*" ifadesi dikkat çekmektedir. Bu durum asker ihtiyacının karşılanması amacıyla zamanla kanunlarda esneklik yapıldığını göstermektedir.

Timar ve zeamet sahiplerinin sefere iştirak etmemeleri, hizmetlerini yerine getirmemeleri neticesinde dirliklerinin ellerinden alınmasının yanı sıra bazen fitne ve fesat çıkaranların da olduğu olaylar yaşanmaktadır. Maraş sancağında Aynü'l-Arus nahiyesinde Til-i Kebir ve gayriden, toplamda, 20.000 akçe gelire sahip olan zeamet sahibi Hasan isimli kişi, Moskof seferine gitmediği için zeametinin 11.000 akçelik kısmı başkasına tevcih edilmiş; ancak Hasan yeni timar

sahibinden zorla timarı ele geçirmiş ve ordunun Bağdat ve Basra taraflarına hareketi esnasında Kavaklı denilen mahalde diğer bazı timar sahipleriyle birlik olarak bayrağın önüne geçmiş, savaş aletleriyle alemdâra saldırmış, küfürler etmiş ve ihtilale sebep olduğu gibi ordunun ilerlemesini durdurmuş ve ordu Urfa taraflarına dönmek zorunda kalmıştır. Bu tür hareketlere karışanların timar ve zeamet tasarruf etmesinin kanuna aykırı olduğu belirtilerek Hasan'ın zeameti elinden alınmış ve mülazımlardan birine tevcih edilmiştir (TT. 938: 9). Ancak Hasan isimli bu kişi zeametinin kendisinin geçim kaynağı (nân-paresi) olduğunu ve kendisinden alınan zeametın verildiği kişilerin seferden firar ettiklerini belirtmiş ve alaybeyinin arzı ve ocaklısının mahzarlarıyla yeniden kendisine tevcih edilmesini talep etmiş ve Hasan'ın bu talebi kabul edilmiştir (TT. 938: 98).

Çok sık yaşanmamakla birlikte timarlı sipahilerin seferden firar ettiklerine dair hadiseler de rastlanmaktadır. 938 Numaralı Defterde yer alan kayıtlardan 5 tanesi firar neticesi yapılan tevcihlerle ilgilidir. Bu tür hadiselerde timarlı sipahinin timarı mülazımlardan veya savaşa kadir olanlardan birine tevcih edilirdi. Hısn-ı Mansur nahiyesine bağlı 3.000 akçe geliri olan Yassıvıran ve gayriden oluşan timarın mutasarrıfı Halil isimli sipahi, Bağdat taraflarına giderken firar ettiği ve Sine Sahrası'nda yapılan mücadelelerde yer almadığı için timarı elinden alınmış ve sancak mülazımlarından Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir (TT. 938: 38).

1.3. Tımarlı Sipahilerin Özellikleri

Tımar tevcihlerinde sipahilerin eşkallerine yani fiziksel özelliklerine de yer verilirdi. Aslında çok da ayırt edici olmadığı anlaşılan fiziksel özelliklerle ilgili kısımda sipahinin boyu, göz rengi ve kaşları ile ilgili bilgilere yer verilirdi. 938 Numaralı Tımar Tahrir Defteri'nde yer alan 160 kayıttan 152 tanesinde tımarlı sipahi için orta boylu, ela gözlü ve açık kaşlı olduğu, 1 kayıtta ise uzun boylu, ela gözlü ve açık kaşlı olduğu belirtilmiştir. 7 kayıtta ise tımarlı sipahinin eşkaliyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Tımar tevcihleriyle ilgili farklı dönem ve tevcih kayıtları incelendiğinde orta boylu, ela gözlü ve açık kaşlı gibi fiziksel özelliklere sahip sipahilerin çoğunluğu oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte farklı bölgelere ait kayıtlarda kara gözlü, kara kaşlı (Erdoğan Özünlü, 2010: 197); uzun boylu, ela gözlü, açık kaşlı ve kumral; uzun boylu, ela gözlü, çatık kaşlı, buğday alınlı (Aksu Kılıç, 2017: 113) gibi ifadelere de rastlanmaktadır

1.4. Tımarlı Sipahilerden Beklenenler

Tımar tevcihlerinde birçok kural olmakla birlikte esas olan tevcihin liyakate dayalı olmasıdır. Osmanlı devlet düzeninde tımar sisteminin işleyiş mekanizması açısından liyakat sahibi insanların tımar ve zeamet sahibi olmasının sistemin başarılı bir şekilde yürümesi ve devamlılığının sağlanması bakımından önemli olduğu muhakkaktır. Bir tımarlı sipahinin, yarar ve yoldaşlık, cülûs-ı hümayûn, noksan tamamlama, yenileme, yoklamada bulunma ve diğer sebepler olmak üzere birçok sebeple timara hak kazandığına dair birçok örnek

bulunmaktadır. Timarın kazanılmasında rol oynayan yararlılığın belgelere yansması ise “...yarar olup...”, “...olup yoldaşlığı zuhura gelmiştir...”, “...olup yoldaşlık eylemiştir deyu...”, “...gelüp yarar olduğun arz eylediğin...” şeklindeki olmaktadır (Aksu Kılıç, 2017: 123).

Bu araştırmaya konu olan 938 Numaralı Defterde yer alan kayıtlar incelendiğinde timar tevcih edilen sipahilere bazı şartlar ileri sürüldüğü görülmektedir. Timarlar, sancağında sakin olmak, mahall-i me'mûresine gitmek ve ikâmet/kıyam etmek (görev yerine gitmek), alaybeyi bayrağı altında sefere eşmek ve berat etmek gibi şartlar belirtilerek tevcih edilirdi. Timarlı sipahinin memur olduğu yere gitmesi istenirken zaman kaybetmemesi, acele etmesi (ol-vakt acâleten) her seferinde özellikle tembihlenirdi.

Bununla birlikte fitne ve fesat olaylarına karışan, isyan olaylarında yer alan timar veya zeamet sahipleri eğer affedilmişlerse bir daha bu tür olaylara karışmamaları tembihlenir ve bir an önce görev yerlerine gitmeleri istenirdi.

SONUÇ

Osmanlı iktisadî, askerî ve içtimaî yapısının önemli unsurlarından biri olan timar sistemi, klasik dönemde devlet için taşıdığı önemi 16. yüzyılın sonlarından itibaren kaybetmeye başlamış ve 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sorunlar yumağı haline gelmiştir. Nitekim Maraş eyaletindeki timarlarla ilgili 938 Numaralı Timar Tahrir Defteri'nde yer alan tevcih kayıtları, bu sorunların adeta kronikleşmiş bir yaraya dönüştüğünü göstermektedir.

Timar sahiplerinin önemli bir kısmı askerî seferlere katılmadıkları gibi katılanlar içerisinde de firar edenlere veya seferde fitne, fesat çıkaranlara rastlanması sistemin artık eskisi gibi işlemediğinin en önemli göstergesidir. Bununla birlikte alaybeylerinin ve farklı bazı kesimlerin usulsüzlük, rüşvet ve iltimasa karışmış olmaları da sistemde yaşanan sıkıntıların bir diğer yönünü göstermektedir.

Tüm bu yaşananlara rağmen hükümet, askerî seferlerde asker ihtiyacının lüzumu karşısında ısrarla sistemin işlemesi için çaba sarf etmeye devam etmiş, kimi zaman timara rağbet etmeyenlere birkaç timarı birleştirerek tevcih etmiş, kimi zaman isyan çıkartanları dahi affederek dirlikleri yeniden kendilerine tevcih etmiştir. Ancak hükümet, istenen sonucu yine de alamamış ve seferlere iştirak etmeme, timara rağbet etmeme, timarın çürük ve bî-hasıl olması gibi durumlar yaşanmaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Timar Tahrir Defteri (TT.d.): 938

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., Ankara, Cilt 9, ss. 899-908.
- Afyoncu, E. (1997). Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar), [Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akdağ, M. (1945). Timar Rejiminin Bozuluşu, Ankara Üniversitesi DTCE. Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, ss.419-431.
- Aksu Kılıç, L. (2017). Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri, Studies Of The Ottoman Domain, Cilt 7, Sayı 12, ss. 105-139.
- Barkan, Ö. L. (1979). Timar, İslam Ansiklopedisi, MEB. Basımevi, Cilt 12/1, İstanbul, ss. 286-333.
- Beldiceanu, N. (1985). XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar, Teori Yay Ankara.
- Cin, H. (1978). Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Yenigün Matbaası, Ankara.
- Erdoğan, E. (2006). Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi, AÜ. OTAM Dergisi, ss. 175-187.
- Erdoğan Özünlü, E. (Kış 2010). Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, ss. 193-200.
- İnalçık, H. (1980). Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât, Osmanlı Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, ss. 1-14.
- (2009). Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- (2012). Timar, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Cilt 41, Ankara, ss. 168-169.

- Koçi Bey (1985). Koçi Bey Risalesi, (Sad.: Zuhuri Danışman), Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Kurt, Y. (1999). Osmanlı Toprak Yönetimi, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.59-73.
- Özlu, Z (2007). Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir Kaynakları ve İdaresi: Tımar, Zeamet ve Mukataalar (H. 1154-1307/M.1741-1889), Erdem Dergisi 48, ss.55-83.
- Solak, İ. (2004). XVI. Yüzyılda Maraş Kazası (1526-1563), Akçağ Yay., Ankara.
- Tunç, Muhammet Nuri (2019). 18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1994). Osmanlı Tarihi, C.II, TTK. Basımevi, Ankara.
- Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 1, S.4, ss. 525-551.
- Ünal, M. A. (2013). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta.

BÖLÜM 9
CUMHURİYET HALK PARTİSİ GENEL
SEKRETERLİĞİ'NİN HALKEVLERİNE GÖNDERDİĞİ
ESERLER: 1937 YILI ÖRNEĞİ
Öğr. Gör. Dr. Ayşe ERKMEN¹

¹ Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Gaziantep, Türkiye. aerkmen@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1157-0714

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında yeni rejimi sağlam temellere oturtma ve belirlediği çağdaş hedefler doğrultusunda toplumu şekillendirme çabası içine girmiştir. Bu kapsamda örgün eğitimi geliştirme ve yaygınlaştırma çalışmalarının yanı sıra örgün eğitim alamamış yetişkinlere hem okuma yazma öğretmek hem de onları çağdaş ve milli bilgilerle donatmak için çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönem eğitimi geliştirme ve yaygınlaştırma kapsamında Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi gibi kurumlar kurulmuştur (Doğaner, 200: 78-79).

20. yüzyılın başlarında dünyaya bakıldığında ülkelerin gereksinimleri doğrultusunda yetişkinleri eğitime ve örgütlenme çalışmaları yürütüldüğü görülmektedir. 1920’li yılların Türkiye’sine bakıldığında halkın çoğunluğunun eğitimden yoksun kaldığı için okuma-yazma bilmediği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de eğitimi geliştirme, yaygınlaştırma çalışmaları milli mücadele ile paralel olarak başlatılmıştır. Bu kapsamda okul çağındaki kişilerin okullarda eğitim alması için çalışmalar sürdürülürken, okul çağını aşmış kişilerin eğitilmesine ve yetiştirilmesine yönelik çalışmalar da başlatılmıştır. Dolayısıyla Türkiye 1921 yılından başlayarak Halkevlerinin kurulduğu 1932 yılına kadar yürüttüğü halk eğitimi çalışmaları ile tecrübeler kazanmıştır. Bunun amaçla, 1921 yılında Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiye’nin açılmasını, Halk Terbiyesi Bürosu, Halk Derslikleri, Millet Mektepleri, Halk Okuma Adaları, gibi kuruluşların kurulması takip etmiştir (Erkmen, 2020: 3526-3533). Bu

kapsamda Türkiye’de eğitim öğretimin yaygınlaştırılıp geliştirilmesine yardımcı olmak için davet edilen John Dewey² 1924 yılında Türkiye’ye gelerek eğitim-öğretim ile ilgili incelemelerde bulunmuş ve örgün eğitimin yanı sıra halk eğitimi konusunda da tavsiyelerde bulunarak sürece katkı sağlamıştır (BOA, HR.İM../84/57/Sayı 1-5/M26.09.1923; BOA, HR.İM../86/15/Sayı 1-3; Erkmen, 2020: 3528; Ata, 2001:194;). Daha sonraki yıllarda halk eğitimi konusunda araştırmalar yapmak üzere Vildan Aşır (Savaşır)³ Çekoslovakya’ya, Selim Sırrı (Tarcan)⁴ da İsveç’e gitmişlerdir. Bu iki isim gittikleri ülkelerdeki ilgili kurumları inceleyerek raporlar hazırlamışlardır. Bu raporlar halkevlerinin açılması için yapılan çalışmalara yol gösterici olmuştur (Özdemir & Aktaş, 2011: 245; Gürallar Yeşilkaya, 203: 70). Atatürk’ün direktifiyle hazırlıkları tamamlanan Halkevleri 19 Şubat 1932’de Ankara’da yapılan törenle açılmıştır. Aynı anda Türkiye genelinde 14 Halkevinin açıldığı görülmektedir. Bunlar, Samsun, Malatya, Konya, İzmir, Eskişehir, Eminönü, Diyarbakır, Denizli, Çanakkale, Bursa, Bolu, Aydın, Ankara ve Afyon’da açılan Halkevleridir. Bu sayı kısa sürede artış

²) John Dewey (1859-1952) ABD vatandaşıdır. Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden olup eğitimci ve filozof tur. Yine ABD’li işadamlarından Charles R. Crane’nin tavsiyesiyle 1923 yılında eğitim konusunda incelemeler yapmak üzere Türkiye’ye davet edilmiş ve 1924 yılında Türkiye’ye gelmiştir.

³ Vidan Aşır Savaşır (1903-1986), İsveç’te spor ve atletizm eğitimi almış, sporcu ve yöneticidir. Atletizm Federasyonu Başkanlığı, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü gibi görevler üstlenmiştir.

⁴ Selim Sırrı Tarcan (1874-1957), Türkiye Millî Olimpiyat Komitesinin kurulmasına önderlik ederek Türkiye’nin Olimpiyatlar’da temsil edilmesini sağlayan beden eğitmeni, spor yöneticisi ve siyasetçidir.

göstermiştir (Toksoy, 2007: 42; Özdemir & Aktaş, 2011: 247). Kapatıldığı 1951 yılında ülke genelinde Halkevi sayısının 479 olduğu görülmektedir (Payaslı, 2011: 2018; Olgun, 2013: 287).

Halkevleri kurulurken yürüteceği sanatsal ve kültürel etkinliklerin yanı sıra sosyal dayanışmayı da kapsayan toplum eğitimi kurumu olması da planlanmıştır. Buna benzer çalışmaları önceden Türk Ocakları'nın yürüttüğü görülmektedir. Türk Ocaklarında, halkın milli dilinin ve duygularının gelişmesini sağlayarak kültür seviyesini yükseltmek amacıyla faaliyetler yürütülmüştür. Bunu gerçekleştirmek için tiyatrolar, konferanslar, kurslar, tartışmalar düzenlemiş, kitap ve broşürler yayınlamış, sosyal yardımlar yapılmış ve eğitim faaliyetleri düzenlenmiştir (Karpat, 2010: 219; Özdemir & Aktaş, 2011: 237; Lewis, 2007: 348; Olgun, 2013: 287-288). Ocaklar, bu kapsamda Millet Mekteplerini destekleyen çalışmalar yürütmüş, bünyesindeki şubeleri harekete geçirerek yeni harflerle okuma-yazma öğretme sürecine katkı sağlamıştır (Sarınay, 1994: 331; Kılıç, 2017: 225). 1911 yılında kurulan Türk Ocakları, 1931 yılında kapatılmıştır (Geray, 1978: 255; Arıkan & Deniz 2004: 404). Bir yıl sonra da onun yerini alacak olan ve yeni Türkiye'nin ideallerine uygun çalışmalar yapacak şekilde alt yapısı oluşturulan Halkevleri açılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Halkevlerinin kuruluş amacını; *“Gençlik istikbalin ışığıdır. Gençlik mütemediyen gelişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde yaşamalıdır. Millet, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi şeklinde teşkilatlandırılmalıdır. En kuvvetli ders vasıtalarına, en yetişkin*

muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kitle haline getirmek için ayrıca bir halk mesaisinin tanzimini ihmal etmeyeceğiz. Silah kuvvetinden her türlü cebir ve meslek kuvvetinden daha müessir olan fikir kuvvetidir. Milletimizi bu sahada yetiştireceğiz. Bunu Halkevleri yapacaktır.” sözleriyle açıklamıştır (Atsız, 2017: 30; Kara, 2006: 35).

Atatürk'ün yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı gibi, Yeni Türkiye Cumhuriyeti idarecileri devletin çağdaş yapısını sağlam temellere oturtmak düşüncesi ile hareket etmiştir. Çağdaş ve milli temellere oturtulmaya çalışılan yeni devlet düzeninin ilkelerini halka anlatmak ve halkın bunu benimsemesini sağlamak gerekiyordu. Bunun için de halkın bilinç düzeyinin yükseltilmesine ihtiyaç vardı. Eğitim alanındaki araştırmalar ülkelerin eğitim-kültür seviyeleri ile kalkınma dereceleri arasında bağlantı olduğunu göstermekteydi. Dolayısıyla ekonomik kalkınma için de eğitilmiş insana ihtiyaç vardı (Güneş, 2012: 142; Çeçen, 1990: 79-81). Halkın bilinç ve kültür düzeyini yükseltmek için en ücra köşelere kadar gidilerek halka eğitim verilmesi gerekiyordu. Bu amaçlarla kurulan Halkevleri bünyesindeki dokuz şube ile faaliyetlerini yürütmüştür. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip⁵ tarafından belirlenmiş olan bu 9 şube Halkevleri

⁵ Reşit Galip (1893-1934) TBMM'de Aydın milletvekili olarak görev yapmış ve 1932-1933 yılları arasında Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu)'nde genel sekreterlik, Türk Dil Kurumu'nda başkanlık yapmıştır. Siyasetçi ve doktor olarak ülkeye hizmet etmiştir.

örgütünü oluşturmuştur (Olgun, 2019: 56). Halkevleri şubelerinin isimlerine ve üstlendikleri görevlere aşağıda yer verilmiştir:

1. Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi: Bu şube bulunduğu yerin genel bilgisinin artmasına, inkılapların ve Cumhuriyet rejiminin kökleşmesine, vatandaşlık bilincinin, ülke sevgisinin gelişmesine katkı sağlayacak konularla ilgili törenler, konferanslar düzenleme görevlerini üstlenmiştir. Ayrıca Türk dilinin bugünkü yazı ve edebiyatta kullanılmayan fakat halk arasında yaşayan kelimeleri, atasözlerini, milli masalları araştırıp toplamak gibi çalışmalar da yürütmüştür (Olgun, 2019: 57).
2. Güzel Sanatlar Şubesi: Şube, güzel sanatlara halkın ilgisini sevgisini artırmak, güzel sanatların ülkede gelişmesini sağlamak amacı ile kurulmuştur (Geray, 1978: 348). Dönemin İktidar Partisi halkın yükselmesinde ve halk terbiyesinde güzel sanatları birinci planda tuttuğu için Halkevlerinde halkın terbiyesi ve yükselmesi görevi bu şubeye verilmiştir. Şube, Türk halkının askerlik ve çiftçilik konularında olduğu gibi güzel sanatlarda da başarılı olduğunu ortaya çıkaracak çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir (Olgun, 2019: 63).
3. Temsil Şubesi: Şube Halkevlerine hayat vermek ve kurulduğu yörenin temsil ihtiyacını karşılamakla görevlendirilmiştir. Temsil Şubesi çalışmalarıyla gençleri serbest konuşmaya alıştırmayı, onların sanat, dil ve fikir alanlarında eğitilmesini sağlamayı hedeflemiştir. Şube, ayrıca iyi konuşan insanlar

yetiştirmek, tiyatro oyuncusu olabilecekleri ortaya çıkarmak gibi görevler de üstlenmiştir (Geray, 1978: 348).

4. Spor Şubesi: Halkevleri “sağlam fikirler sağlam insanların kafasında bulunur” dşnncesiyle hareket etmiştir (Geray, 1978:348). Bu amaçla Halkevlerindeki spor Şubeleri kuruldukları yerlerde bütün spor teşekküllerinin gelişmesine katkı sağlamak, spor kulübü olmayan yerlerde kulüp kurulmasına öncülük etmek yönünde çalışmışlardır. Var olan spor kulüplerine malzeme veya nakd yardım yapmak, gençleri spor kulüplerine girmeye teşvik etmek gibi görevler üstlenmişlerdir (Olgun, 2019: 72-73).
5. İçtimai (Sosyal) Yardım Şubesi: Bu Şube bulunduğu bölgede ya da yörede yardıma muhtaç olan insanlara yardım yapılmasının sağlanması amacıyla, insanların Şefkat ve yardım duygularını uyandırmaya yönelik görevler üstlenmiştir (Olgun, 2019: 75-76).
6. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Şube, okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretme ve toplumu yetiştirme görevlerini üstlenmiştir. Söz konusu konularda halkın seviyesinin ilerleyip yükselmesini sağlamaya yönelik faaliyetler yürütmüştür. Şube bu kapsamda kurslar açma görevini de sürdürmüştür (Olgun, 2019: 78).
7. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi: Bu Şube, kütüphanelerin ve kütüphanelerdeki neşriyatın sayılarının artırılması, her yerde kütüphaneler açılarak bu imknlardan insanların yararlanabilmesini sağlamak gibi amaçlarla çalışmalar

yürütmüştür. Halkevlerinin yürüttüğü faaliyetlerden birisi de yayıncılıktır. Bu yayımlar, kitaplardan, dergilerden ve broşürlerden oluşmaktaydı. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi bu görevi de üstlenmiştir. Burada yapılan yayımların tarih, folklor, edebiyat vb. alanlarla ilgili konuları içerdiği ve günümüzde yapılacak çalışmalara önemli oranda katkı sağlayacak mahiyette oldukları anlaşılmaktadır (Özdemir & Aktaş, 2011: 253).

8. Köycüler Şubesi: Atatürk, “Türkiye’nin hakiki sahibi, efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür.” sözünüyle köylüye yaklaşımını ortaya koymuştur (Geray, 1978: 348). Atatürk döneminde bu anlayışla köylüye yaklaşılmaya çalışılmıştır. Köycüler Şubesi de, köylülerin” bedeni, medeni ve sağlık” açısından gelişmesine katkı sağlamak amacıyla kurulmuş ve çalışmalarını bu yönde sürdürmüştür. Ayrıca, şehirli ile köylü arasında karşılıklı sevgi ve saygının güçlenmesine yönelik çalışmalar yapmayı da üstlenmiştir (Olgun, 2019: 85).
9. Müze ve Sergi Şubesi: Şube kurulduğu bölgede ya da yöredeki tarihi yer ve abidelerin korunması konusunda resmi makamları bilgilendirme, yeni müzelerin kurulması, var olanların ise korunup zenginleştirilmesini sağlama, tarihi eserlerin fotoğraflarını alma, mümkünse bunların alçıdan küçük modellerini yapma görevlerini üstlenmiştir (Olgun, 2019: 88-89).
10. Bu şubelerin ilk çalışma yılı olan 1933 yılı ile 1938 yılında yürüttükleri faaliyetler karşılaştırıldığında faaliyetlerini arttırılarak sürdürüldüğü görülmektedir (Kaya, 1938: 33):

- Halkevlerinde gerçekleştirilen temsil sayısı 1933 yılında 571 ile başlamış, 1938 yılında bu sayı 1579'a ulaşmıştır.
- 1933 yılında düzenlenen konferans sayısı 915 iken, 1938 yılında 3.056'ye ulaşmıştır.
- 1933 yılında 373 konser düzenlenmiş, 1938 yılında bu sayı 1.164'e çıkmıştır.
- Halkevlerinin sahip olduğu kitap sayısı 1933 yılında 59.444 iken, 1938 yılında 129.362 olmuştur.
- Halkevlerinde okuyucu sayısı 1933 yılında 149.900 iken bu sayı 1938 yılında 1.590.000'e kadar çıkmıştır.
- 1933 yılında 59 sergi açılmış, 1938 yılında ise sergi sayısı 179 olarak gerçekleşmiştir.
- Yapılan köy gezileri 1933 yılında 495 iken, 1938 yılında 1.495'e ulaşmıştır.

Halkevlerinin gelir ve giderlerine bakıldığında, yakıt, elektrik, kira gibi giderleri vardı. Gelirlerinin ise önemli bir kısmı devlet tarafından sağlanıyordu. Ayrıca Halkevleri, buldukları illerdeki CHP il örgütleri ile halk içinden oluşan gönüllüler tarafından da destekleniyorlardı (Özdemir & Aktaş, 2011: 252). Ancak Halkevlerinin sayısı artıkça masrafları da artmıştır. Bu duruma 1940'lı yılların savaş ortamının ve 1946 yılında çok partili döneme geçilmesinin olumsuzlukları da eklenince Devletin yardımları yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu sorunu aşabilmek için 1946 yılından itibaren Halkevlerinin giderlerinin karşılamasına katkı sağlaması amacıyla ücretli geziler, müsamereler, balolar vb. etkinlikler düzenlemelerine,

sinema gösterimleri için Halkevleri bünyelerindeki odaların kiraya vermelerine izin verilmiş ve bu şekilde gelir gider dengesi sağlanmaya çalışılmıştır (Zeyrek, 2006: 40).

Halkevlerinin sanat ve fikir alanında çok sayıda genç yetiştirdiği ve bu gençlerin ülkede tanınmasını sağladığı yapılan araştırmalarda görülmektedir. Cumhuriyetin 1920'li ve 1930'lu yıllarında on binlerce insan bilgiye muhtaç bir hayat sürüyordu. Daha önce kurulan Millet Mektepleri gibi Halkevleri de yürüttüğü çalışmalarla bu insanlara ihtiyaç duyduğu bilgiyi vermeye çalışmıştır. Bunu insanların geçimini sağlamak için yaptığı işlerini aksatmadan yapmaya özen göstermiştir (Tüzer, 1942: 28).

Gönüllü bir kuruluş olan Halkevlerinin, 1951 yılında kapatılıncaya kadar, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda Türk kültürüne ve sanatına hizmet etmek, inkılapları yaymak, sağlam temellere oturtmak, halkın toplumsal ve kültürel alanlarda yetiştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.

Bu çalışmada CHP Genel Sekreterliği'nin Halkevlerine gönderdiği kitapların bir yıllık örneğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 1937 yılında CHP tarafından Halkevlerine halkın okuması için gönderilen eserler belirlenerek çalışma oluşturulmuştur. 1937 yılının seçilmesinin sebebi, bu yıl halkevlerine gönderilen, dergiler, kitaplar, broşürler, piyesler, resmi belgeler, besteler gibi çeşitli alanlardaki eserlere ulaşılmış olmasıdır.

1. CUMHURİYET HALK PARTİSİ GENEL SEKTERLİĞİNİN 1937 YILINDA HALKEVLERİNE GÖNDERDİĞİ ESERLER

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kitaplar; halka yeni rejimi benimsetmek, milli tarihi öğretmek, halkın kültür düzeyini yükseltmek ve her türlü bilgiyi halka yaymak için önemli kaynaklardan biri olarak görülmüştür (Geray, 1978: 350). Bu nedenle Halkevlerinde halkın çeşitli konularda kitaplar okumasını sağlamaya önem verilmiştir. Bu yapılırken de Halkevlerine her türlü kitabın girmesine izin verilmemiş, bu konuda talimatname ile belirlenen kurallar doğrultusunda hareket edilmiştir. Halkevleri talimatnamesinde; *“Türk inkılâbı ideolojisine uymayan, yabancı rejim ve ideolojileri tasvir eden, aalemum milli ve realist görüşler dışında kalan hurafeleri, geri ve irticâî zihniyeti istihdaf eden, bedbinlik telkin eden; cinayet, intihar gibi vakaları tasvir eden; şehvet ve ihtiras temayüllerini kamçıl原因 ve gençliği sıhmeta muzır itiyatlara teşvik eden eserler” Halkevleri kütüphanelerine konulamaz.”* kuralları belirlenmiştir. Bu nedenle Halkevlerine bağışlanan veya satın alınarak temin edilen kitapların talimatnameye uygun olup olmadıkları konusunda Halkevleri Kütüphane ve Yayın Komitesi tarafından, kontrol edildiği ve uygun bulunanların Halkevleri kütüphanelerine yerleştirilmesine izin verildiği görülmektedir (Olgun, 2019: 82).

Halkevlerinde okunacak dergi ve kitaplar, CHP Genel Sekreterliğinden, Halkevlerinin kendi bütçelerinden, ilgili vatandaşların hediye ettiklerinden, genel müdürlükler, bakanlıklar ve Dil ve Tarih Kurumları gibi kuruluşlardan temin ediliyordu. Ayrıca

CHP Genel Sekreterliği, Halkevleri kütüphanelerinde olması gereken eserleri araştırıp belirledikten sonra Halkevlerine ya kendi imkânlarıyla temin ediyor ya da bunları Halkevi Başkanlığına bildirip Halkevlerine temin edilmesini istiyordu (Olgun, 2019: 82).

1.1. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Dergiler

CHP Genel Sekreterliğinin 1937 yılında bazı dergilere belli süreliğine abone olduğu ve bu dergilerin abonelik sürecinde yayınlanan sayılarının Halkevlerine gönderilmesi ve bunlardan okurların istifade etmesi yoluna gittiği görülmektedir. Aşağıda Tablo 1’de Genel Sekreterliğin Halkevlerine gönderdiği mecmualara (dergilere) yer verilmiştir:

Tablo 1: CHP’nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Mecmualar

Gönderen	Belge Numarası ve Tarihi	Gönderildiği Yer	Dergi Adı	Dergi Sahibi ve Yayın Yeri	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	8/991 Ankara, 25.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Deniz Mecmuası /Aylık	İstanbul Türk Ticaret Kaptan Ve Makinistler Cemiyeti/İstanbul	Abonelik
CHP Genel Sekreterliği	5/1013 Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Sınıf Muallimi	Sadrettin Celal/İstanbul	Abonelik
CHP Genel Sekreterliği	Sayı: 5/1013 Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Gol Spor	Refik Osman Top	Abonelik
CHP Genel Sekreterliği	5/1014, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Öğretmenler Gazetesi	Abidin Haşim Özger/ İstanbul	Abonelik
CHP Genel Sekreterliği	5/1014, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Şairleri	Sadettin Nüzhed Ergun/ İstanbul	Abonelik

CHP Genel Sekreterliği	8/1085, Ankara, 15.11.1937	Halkevi Başkanlığı	Uyanış Mecmuası	İstanbul	Abonelik
------------------------	----------------------------	--------------------	-----------------	----------	----------

Kaynaklar: BCA: 490-01-3-15-53-41; 490-01-3-15-53, s. 31; 490-01-3-15-53, s. 29; 490-01-3-15-53, s.12.

Tablo 1’de görüldüğü gibi 1937 yılında İstanbul’da Türk Ticaret Kaptan ve Makinistler Cemiyeti’nin sahibi olduğu *Deniz Mecmuası* adlı bir dergi yayınlanmaktaydı. Genel Sekreterlik tarafından, bu dergide Türk denizciliğinin tarihteki kahramanlıklarından, o dönem yapılan deniz ticaretinden ve deniz sporlarından bahseden yayınlar yaptığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine bu derginin Halkevleri okurları ile buluşturulması için Genel Sekreterlik derginin sayılarının tedarik edilerek Halkevlerine gönderilmesini sağlamıştır. Bu durum 8/991 sayı ve 25.05.1937 tarihli belge ile Halkevi Başkanlığına bildirilmiş ve başkanlıktan derginin halkın faydasına sunulması istenmiştir.

1937 yılında İstanbul’da Sadrettin Celal’in *Sınıf Muallimi* adlı dergiyi ve Refik Osman *Top’un Gol Spor* adlı dergiyi yayınladıkları görülmektedir. CHP Genel Sekreterliğinin bu iki dergideki yayınların Halkevleri okuyucularına fayda sağlayacağı düşüncesi ile dergilere abone olduğu ve Haziran 1937’den başlanarak dergilerin yayınlanan nüshalarından Halkevlerine gönderilmesini sağladığı, Halkevi Başkanlığına yazılan 5/1013 sayı ve 11.6.1937 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.

Yine Tablo 1’de yer verildiği gibi 1937 yılında İstanbul’da yayınlanmakta olan dergilerden biri Abidin Haşim Özger’in sahibi olduğu *Öğretmenler Gazetesi* adlı dergi, diğeri de Sadettin Nüzhed Ergun’un sahibi olduğu *Türk Şairleri* adlı dergidir. Bu dergiler de isimlerinden anlaşıldığı gibi öğretmenlere ve şairlere ve şiirlere ilgi duyanlara seslenmektedirler. CHP’li yetkililer bu dergilerin de Halkevleri okuyucularına sunulmasını faydalı bulmuş ve dergilere Halkevleri adına abone olmuşlardır. Genel Sekreterlik tarafından Halkevi Başkanlığına 5/1014 sayı ve 11.6.1937 tarihli belge ile dergilerin yayınlanan nüshalarının 1 Haziran 1937 tarihli sayısından başlanarak Halkevlerine ulaştırulacağı bildirilmiştir.

1937 yılında İstanbul’da yayınlanan dergilerden birinin ise *Uyanış Dergisi* olduğu görülmektedir. 8/1085 sayı ve 15.11.1937 tarihli belgeye göre CHP, bu dergiye Halkevlerine gönderilmesi amacıyla abone olmuş, aboneliğin 1 yıllık ücretini ödemiş ve bu durumu Halkevi Başkanlığına bildirmiştir.

Tablo 1’de de yer verilen söz konusu dergiler farklı alanlarda yayınlar yapan faydalı dergiler olarak görülmektedir. CHP tarafından bunların Halkevlerine kazandırılması ile Halkevleri okuyucularının farklı konularda bilgiye ulaşmasının sağlandığı görülmektedir.

1.2. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Besteler

CHP Genel Sekreterliğinin 1937 yılında Halkevlerinde icra edilmek üzere besteler de gönderdiği görülmektedir. Bu bestelerden tespit edilenlere aşağıda Tablo 2’de yer verilmiştir:

Tablo 2: CHP'nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Besteler

Gönderen	Belge Sayısı ve Tarihi	Gönderildiği Yer	Eserin Adı ve Adedi	Bestekâr	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	5/1023, Ankara, 18-6.1937	Halkevi Başkanlığı	Minyatürler	Necil Kazım Akses	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1023, Ankara, 18-6.1937	Halkevi Başkanlığı	Sonat (piyano için)/ 1 Adet	Necil Kasım Akses	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1023, Ankara, 18-6.1937	Halkevi Başkanlığı	Sonat (Flüt ve Piyano için)/1 Adet	Necil Kazım Akses	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1023, Ankara, 18-6.1937	Halkevi Başkanlığı	Piyano Parçası/ 8 Parça	Hasan Ferit Alnar	Satın alınarak,

Kaynaklar: BCA: 490-01-3-15-53, s. 23.

Tablo 2’de yer verildiği gibi CHP Genel Sekreterliği 1937 yılında Halkevlerine besteler de göndermiştir. Besteci Necil Kazım Akses ’in *Minyatürler* adlı bestesinden 2 adet, piyano için bestelediği *Sonat*’tan 3 adet ve flüt ve piyano için bestelediği *Sonat*’tan 3 adet olmak üzere toplamda 8 adet beste CHP Genel Sekreterliğince satın alınmıştır. 5/1023 sayılı ve 18-6.1937 tarihli belge ile satın alınan bestelerin beste sahibi tarafından Ankara’dan Halkevlerine gönderilmesinin sağlandığı ve Halkevleri yetkililerinin bunları halka sunmalarının istendiği anlaşılmaktadır. Aynı belgede Parti tarafından, Besteci Hasan Ferit Alnar’dan 8 beste satın alındığı ve bunların bestecisi tarafından halkevlerine gönderilmesinin sağlandığı belirtilmiştir.

1.3. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Spor Kitapları

Cumhuriyet yöneticileri sağlam kafa sağlam vücutta bulunur düşüncesiyle spora önem vermişlerdir. Bu düşüncüyü Halkevlerinin de benimsediği, yürüttüğü çalışmalarından anlaşılmaktadır. Bu kapsamda spor konulu kitapların Halkevlerinde okutulmasına önem verildiği görülmektedir. Tablo 3'te Halkevlerine 1937 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen spor içerikli eserlere yer verilmiştir:

Tablo 3: CHP Genel Sekreterliği'nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Spor Kitapları

Gönderen	Belge Sayısı ve Tarihi	Gönderildiği Yer	Kitap Adı ve Adedi	Yazar Adı	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	6/904, Ankara, 5.01.1937.	Halkevi Başkanlığı	"Bayanlar İçin Günlük Jimnastik"	Fuat Pura	Satın Alarak
CHP Genel Sekreterliği	5/921, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Günlük Jimnastik/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Hocasız Alafranga Güreş/1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1005?Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	El topu Oyunu / 1 adet	Fuat Pura	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1005?Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Gülle Jimnastiği/ 1 Adet	Fuat Pura	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	6/1091,Ankara, 7.12.1937	Halkevi Başkanlığı	El Topu Oyunu/ 1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	6/1091,Ankara, 7.12.1937	Halkevi Başkanlığı	Gülle Jimnastiği ve Oyunları/ 1 Adet	Belirtilmemiş	

Kaynaklar: 490-01-3-15-53, s. 50; 490-01-3-15-53, s. 48; 490-01-3-15-53,s. 34; 490-01-3-15-53, s. 9.

Tablo 3'te yer verildiği gibi CHP Genel Sekreterliği Beden Eğitimi Öğretmeni Fuat Pura'nın *Bayanlar İçin Günlük Jimnastik* adlı eserini, Atletizm Federasyonun onayını aldıktan ve satın alarak tedarik ettikten sonra halk evlerine göndermiştir. Bunu 6/904 sayı ve 05. 01.1937 tarihli belge ile Halkevi Başkanlığına duyurduğu görülmektedir. Bir spor kitabının Atletizm Federasyonunun onayı alındıktan sonra Halkevlerinde halkın faydasına sunulması dönemin yöneticilerinin Halkevleri konusunda titiz davrandığını göstermektedir.

CHP Genel Sekreterliği Halkevlerine gönderdiği kitap paketi içinde spor alanında faydalanılması için 2 adet *Günlük Jimnastik* adlı eserden ve 1 adet de *Hocasız Alafranga Güreş* adlı kitaptan göndermiştir. Eserlerin gönderildiği 5/921 sayılı ve 29.01.1937 tarihli belge ile Halkevi Başkanlığına duyurulmuştur

Yukarıdakilere ek olarak CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevi Başkanlığına, Fuat Pura'nın kitaplarından *El Topu Oyunu* ve *Gülle Jimnastiği* adlı eserlerin Halkevlerinde sporcular ve halk tarafından faydalanılması için gönderildiği 5/1005 sayılı ve 29. 05. 1937 tarihli belge ile Halkevlerine bildirilmiştir.

6/1091 sayı ve 07. 12. 1937 tarihli belgede belirtildiğine göre *El Topu Oyunu* ve *Gülle Jimnastiği* ve *Oyunları* adlı iki kitaptan birer tane daha spor konusunda faydalanılması için Halkevlerine gönderilmiştir. Bu kitapların yazarları belirtilmediği için Fuat Pura'nın eserleri olup olmadığı bilinmemektedir.

1.4. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Kitaplar

Atatürk döneminde milli ve çağdaş bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Bu hedefe ulaşmak için halka çok sayıda kitap ulaştırılması önemli yöntemlerden biri olmuştur. Bu amaçla dönemin yöneticileri tarafından Halkevleri gibi yerlerde halkın kitap okumasını sağlamak için çalışmalar yürütülmüştür. Tablo 4’te 1937 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevlerine gönderilen kitaplara yer verilmiştir:

Tablo 4: CHP’nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Kitaplar

Göndere	Belge Sayısı ve Tarihi	Gönderildiği Yer	Kitap Adı ve Adedi	Yazar	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	5/1010, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Siella/ 1 Adet	Gaffar Totaysalır	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	5/1010, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Edebiyat ve Edebiyat Tarihi el kitabı/ 1 Adet	Muvaffak Hüsnü Benderli	Yazar tarafından t
CHP Genel Sekreterliği	5/1010, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Fuzuliye Dair/ 1 Adet	Tahir Olgun	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	8/922 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Topyekün Harp/ 1 Adet	İsmet Tuna	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	8/922 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Tarihteki Garip Vakalar/ 1 Adet	Sabahattin Ali	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	8/922 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Müzeler Tarihi/1 Adet	Enver Behnan	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	8/922 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Çıplaklar/ 1 Adet	Refik Ahmet Sevgil	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	8/922 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Çanakkale/ 1 Adet	Haluk Nihat Pepeyi	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Taymis Kıyıları / 2 Adet	Belirtilmemiş	Yazar tarafından
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Türkçülük İzleri /2 Adet:	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Nereye Gidiyoruz /2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Aynı Haklar/ 2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş

CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Ankara/1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Dağlı Hüseyin Çavuş/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Hayat ve Ölüm/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Kadın Hukuku/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Çoban Şiirleri/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Ergani Bakır Madeni Yatağı/ 1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	9 Yazı (kooperatifçilik, devletçilik üzerine)/ 1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Birinci Türk Tarih Kongresi Zabıt Müzakereleri/1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Ulusal Efsaneler /5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Öztürk Adları/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Kurtuluş ve Kuruluş Savaşları Üzerine Yazılar/ 1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Dili/ 3 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Gençliğini Nasıl Yetiştirmeli/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Orta Anadolu'da Bir Dolaşma/1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu/ 2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş

CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Halk Terbiyesi/3 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Dili İçin/ 1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Osmanlı Müellifleri/2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Sanatı/ 2 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/921 Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Köycülük Rehberi/ 6 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1011, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Yirminci Asır Filozofları/ 1 Adet	Hilmi Ziya Ülger	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Genç Romancılarımız ve Eserleri/ 1 Adet	Mehmet Behçet Yazar	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Semaver/ 1 Adet	Sait Faik	Sahibinde satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Çengel Hikayeleri/ 1 adet	Rudyard Kipling, (Çev.:Nurettin Artam)	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Abdülhak Hamit hayatı ve Eserleri/ 1 Adet	Orhan Seyfi	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Ahmet Haşim Hayatı ve Eserleri/1Adet	Orhan Seyfi	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Yahya Kemal Hayatı ve Eserleri/1adet	Yusuf Ziya	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	İnsan/ 1Adet	Paulhan	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Liza/ 1 Adet	İvan Turgennev (Çev.: Süreyya)	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	L' ènèide/ 1 Adet	Virgile (Çev.: Ahmet Raşit)	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Sanatkârlar/ 1 Adet	Nahit Sırrı	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Roman ve Hikâye/ 1 adet	Nahit Sırrı	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Edebiyat ve Sanat Bahisleri/ 1 Adet	Nahit Sırrı	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Baki Resimler/1 Adet	Nahit Sırrı	Satın alınarak
CHP Genel	5/1013, Ankara,	Halkevi	Hayat Yoldaşı /	Anton Chauw	Satın alınarak

Sekreterliği	11.6.1937	Başkanlığı	1 Adet	(Çev.: Hami zade Süreyya)	
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Kröyçer (Kroyçer) Sonat/ 1 Adet	Talestoy (Tolstoy) (Çev.: Ali Kami)	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1013, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Pompeinin Son Günleri/ 1 Adet	Lamd Lietton, (Çev.: Mehmet Enis)	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1017, Ankara, 12-6.1937	Halkevi Başkanlığı	Siyana Döfinans	Alaattin Tiridin	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1018, Ankara, 12. 6.1937	Halkevi Başkanlığı	Kastamonu Tarihi	Talat Mümtaz Yalman	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1029, Ankara: 2950? (tarihi yok)	Halkevi Başkanlığı	Otomobille Avrupa'ya/ 1 Adet	DR Necmeddin Yaran armağanı	Yazar armağanı
CHP Genel Sekreterliği	5/1031, Ankara, 19. 6.1937	Halkevi Başkanlığı	Fuzuliye Dair/ 1 Adet	Tahir Olgun	Yazarı tarafından
CHP Genel Sekreterliği	8/1070, Ankara,16.10.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Gençliğine Havacılık Dersleri/ 1 Adet	Yüzbaşı İhsan Bingöl	Belirtilmemiş

Kaynaklar: BCA, 490-01-3-15-53, s. 33; 490-01-3-15-53, s. 47; 490-01-3-15-53, s. 48; 490-01-3-15-53, s. 32; 490-01-3-15-53, s. 30; 490-01-3-15, 53, 26; 490-01-3-15-53 s. 25; 140-01-3-15-53, s. 22; 490-01-3-15-53, s. 20; 490-01-3-15-53, s.14.

Tablo 4.'te yer verildiği gibi 5/1010 sayı ve 11.6.1937 tarihli belgede CHP Genel Sekreterliği'nin Halkevlerine bazı kitaplar gönderdiği görülmektedir. Bunlar, Gaffar Totaysalır'ın eseri *Siella*, Muvaffak Hüsnü Benderli'nin kaleme aldığı *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi El Kitabı*, Tahir Olgun'un *Fuzuli'ye Dair* adlı eserleridir. Bu eserlerden birer tane yazarlarından temin edilmiş ve yazarlar tarafından Halkevlerine gönderilmesi sağlanmıştır. Görüldüğü gibi bunlar roman, edebiyat ve biyografi alanında halkın istifade edebileceği kaynaklardır.

8/922 ve 29.01.1937 tarihli belgeye göre İsmet Tuna'nın *Topyekûn Harp*, Sabahattin Ali'nin *Tarihteki Garip Vakalar*, Enver Behnan'ın *Müzeler Tarihi*, Refik Ahmet Sevengil'in *Çıplaklar*, Haluk Nihat

Pepeyi'nin *Çanakkale* adlı eserlerinden birer tane istenerek bu kitaplar Halkevlerine kazandırılmıştır. Bunların roman ve tarih içerikli kitaplar olduğu görülmektedir.

5/921 sayılı ve 29.01.1937 tarihli belgeye göre Genel Sekreterlik bir paket halinde çok sayıda kitabı Halkevleri adına Halkevi başkanlığına göndermiştir. Bu kitaplar: *Taymis Kıyıları, Türkçülük İzleri, Nereye Gidiyoruz, Aynı Haklar, Ankara, Dağlı Hüseyin Çavuş, Hayat ve Ölüm, Kadın Hukuku, Çoban Şiirleri, Ergani Bakır Madeni Yatağı, 9 Yazı (kooperatifçilik, devletçilik üzerine), Birinci Türk Tarih Kongresi, Zabıt Müzakereleri, Ulusal Efsaneler, Öztürk Adları, Kurtuluş ve Kuruluş Savaşları Üzerine Yazılar, Türk Dili, Türk Gençliğini Nasıl Yetiştirmeli, Orta Anadolu'da Bir Dolaşma, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, Halk Terbiyesi, Türk Dili İçin, Osmanlı Müellifleri, Türk Sanatı, Köycülük Rehberi*. Bu eserlerden paket halinde her eserden 1 adet ile 6 adet arasında değişen sayılarda gönderilmiştir. Görüldüğü gibi, hukuktan, şiire, Türkçülükten, aynı haklara, Öztürk adlarından, Türk Dili'ne, efsanelerden, gençlerin yetiştirilmesine, halk terbiyesinden, köylüye rehber olmaya yönelik farklı alanlarda farklı konuları içeren eserler Halkevlerine kazandırılmıştır.

Ayrıca, Hilmi Ziya Ülger'in *Yirminci Asır Filozofları* adlı eserinden 1 Adet, Genel Sekreterlik tarafından satın alınıp Halkevleri adına Ankara'daki Halkevine gönderildiği 5/1011 sayılı ve 11.6.1937 tarihli belgede görülmektedir.

Yukarıdakilere ek olarak, farklı konuları ve alanları içeren kitaplar yine CHP Genel Sekreterliğince satın alınmış ve sahipleri tarafından Halkevlerine gönderilmesi sağlanmıştır. Bu kitaplar; Mehmet Behçet Yazar'ın *Genç Romancılarımız ve Eserleri* adlı kitabı, Sait Faik'in *Semaver*' adlı romanı, Rudyard Kipling'in *Çengel Hikâyeler* adlı eseri, Orhan Seyfi'nin *Abdülhak Hamit Hayatı ve Eserleri* adlı çalışması, Yusuf Ziya'nın *Yahya Kemal Hayatı ve Eserleri*, adlı çalışması, Paulhan'ın *İnsan* adlı eseri, İvan Turgennev'in *Liza*, adlı roman, Virgile'nin *L' ènèide*, adlı çalışması, Nahit Sırrı'nın *Sanatkârlar ve Eski Resimler* adlarında iki eseri, Anton Chauw'ın, *Hayat Yoldaşı* adlı romanı, Tolstoy'un *Kroyçer Sonat* adlı eseri ve Lamd Lietton'nin *Pompeinin Son Günleri* adlı çalışmasıdır. Bunlar da görüldüğü gibi yerli ve yabancı yazarların kaleme aldığı roman, biyografi gibi eserlerden oluşmaktadır. 5/1013 sayı ve 11.06.1937 tarihli belge ile Halkevi Başkanlığı bu konuda bilgilendirilmiş ve bu eserlerin halkın hizmetine sunulması Bakanlıktan istenmiştir.

Tablo 4'te yer verildiği gibi 5/1017 sayı ve 12-6.1937 tarihli belgeye göre, dönemin Malatya Milletvekili (Saylav) Alaattin Tiridin'in eseri *Siyana Döfinans*'dan bir adet Halkevlerine gönderilmiştir. Ayrıca 5/1018 sayı ve 12. 6.1937 tarihli belgeden de Talat Mümtaz Yalman'ın *Kastamonu Tarihi* adlı eserinin Halkevlerine gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Tarihi tespit edilemeyen 5/1029 sayılı belgeye göre; Dr. Necmeddin Yaran tarafından Halkevlerine armağan edilen *Otomobile Avrupa*'ya adlı eser Halkevlerine halkın faydasına sunulması kaydıyla gönderilmiştir.

Tablo 4'te belirtildiği gibi Tarih Olgun'un *Fuzuliye Dair* adlı eseri Halkevlerine gönderilmiş ve 5/1031 sayı ve 19.6.1937 tarihli belge ile Halkevi Başkanlığına bildirilmiştir.

8/1070 sayılı ve 16-10.1937 tarihli belgeye baktığımızda Genel Kurmay Başkanlığı ile Kültür Bakanlığı'nın tavsiye ettiği bir kitabın Genel Sekreterlik tarafından Halkevlerine gönderildiği görülmektedir. Bu, Ön Kurmay Yüzbaşı İhsan Bingöl'ün çalışması olan *Türk Gençliğine Havacılık Dersleri* adlı eseridir. O dönem havacılık Türkiye için önemli konular içinde yer alıyordu. Halkın da bu konuda bilgi sahibi olmasının istendiği görülmektedir.

1.5. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Piyesler

1937 yılının farklı tarihlerinde CHP Genel Sekreterliği tarafından, satın alma, fotokopi ile çoğaltma, yazarından satın alıp, yazar tarafından Halkevlerine gönderilmesini sağlama gibi çeşitli yollarla piyesler gönderilmiştir. Gönderilen piyeslerin isimlerinden, toplumu eğlendirirken bilinçlendirecek içeriklerde olduğu anlaşılmaktadır. Gönderilen piyeslerin çeşitliliği ve sayısı CHP'nin ya da dönemin idarecilerinin tiyatroya önem verdiğini göstermektedir. Tablo 5'te Halkevlerine 1937'de gönderilen piyeslere yer verilmiştir:

Tablo 5: CHP'nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Piyesler

Gönderen	Belge Sayısı ve Tarihi	Gönderildiği Yer	Eserin Adı ve Adedi	Yazar Adı	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	5/989 Ankara, 24.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Canlı Resimler/ 5 Adet	Recep İhsan	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	5/989 Ankara, 24.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Kıbarlık Budalası/1 Adet	Ali Süha Delilbaşı	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/989 Ankara, 24.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Şehirli Kız/1 Adet	Ali Süha Delilbaşı	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/903, Ankara, 4.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Aşkın Manası/1 Adet	Aziz Hüdaî	Yazarı tarafından
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Akın/5 Adet (1 tanesi izahından)	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Taş Bebek/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Özyurt/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Çoban/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Köy Muallimi/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Kozanoğlu/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Düşünüş Ayrılığı/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Bir Ülkü Yolu/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş

CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Son Altes/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Belkıs/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Bay Önder/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Knok/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı (Kitap Sarayı)	Yanık Efe/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Takma Ayak Hasan Çavuş/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Hedef/ 5 adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Mavi Yıldırım/ 5 Adet (1 tanesi izahından)	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Yaşayan Ölü/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Yalnız Bir Kelime/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Mahcuplar/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Hissei Şayia/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Kartal/5 adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Atilla/5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Himmetinoğlu/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel	5/920, Ankara,	Halkevi	Babaların	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş

Sekreterliği	29.01.1937	Başkanlığı	Günahı/5 Adet		
CHP Genel Sekreterliği	5/920, Ankara, 29.01.1937	Halkevi Başkanlığı	Zehirli Kucak/ 5 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1002, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Devrim Yolcuları/ 5 Adet	Celal Tuncer	Çoğaltarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1002, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Bay Turgan/ 1 Adet	Celal Esat	Satın alarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1002, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Aşkın Anası/1 Adet	Aziz Hüdayi	Satın alarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1015, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Kaşıkçılar/1 Adet	Celal Müsahipoğlu	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1015, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Kafes Arkasında/1 Adet	Celal Müsahipoğlu	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1015, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Aynoroz /1 Adet Kadısı,	Celal Müsahipoğlu	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1015, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Fermanlı Deli Hazretleri/1 Adet	Celal Müsahipoğlu	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1015, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	Atlı Ases/1 Adet	Celal Müsahipoğlu	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1015, Ankara, 11.6.1937	Halkevi Başkanlığı	İstanbul Efendisi/1 Adet	Celal Müsahipoğlu	Satın alınarak

Kaynaklar: BCA: 490-01-3-15-53, s. 43; 490-01-3-15-53, s. 51; 490-01-3-15-53, s. 49; 490-01-3-15-53, s. 35; 490-01-3-15-53, s. 28.

Tablo 5'te görüldüğü gibi CHP Genel Sekreterliği, Recep İhsan'ın yazdığı *Canlı Resimler* adlı piyesten baskı ile çoğaltılarak 5 adet, Ali Süha Delilbaşı'nın kaleme aldığı *Kibarlık Budalası* ve *Şehirli Kız* adlı piyeslerden satın alınarak 1'er adet, toplamda 7 piyesi Halkevlerine, temsil edilmeleri için göndermiştir. Bu durumun 5/989 sayı ve 24.05.1937 tarihli belge ile Halkevi Başkanlığına bildirildiği görülmektedir. Yine CHP Genel Sekreterliği tarafından Aziz Hüdayi'nin *Aşkın Manası* eserinin bir baskısının Halkevlerine gönderildiği 5/903 sayı ve 4.01.1937 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.

5/920 sayı ve 29.01.1937 tarihli belgeden CHP Genel Sekreterliği tarafından 1937 yılında 1 paket halinde her piyesten 5'er tane olmak üzere Halkevlerine 25 piyes gönderdiği anlaşılmaktadır. Genel Sekreterlik Halkevi Başkanlığına yazdığı yazıda 25 adet piyes gönderildiğini bildirmiş ve bu piyeslerin komite çalışmalarına sunulacak olmasının sağlanmasını istemiştir. Tablo 5'te gösterildiği gibi bu piyesler; *Akın, Taş Bebek, Özyurt, Çoban, Köy Muallimi, Kozanoğlu, Düşünüş Ayrılığı, Bir Ülkü Yolu, Son Altes, Belkıs, Bay Önder, Knok, Yanık Efe, Takma Ayak Hasan Çavuş, Hedef, Mavi Yıldırım, Yaşayan Ölü, Yalnız Bir Kelime, Mahcuplar, Hissel Şayia, Kartal, Atilla, Himmetinoğlu, Babaların Günahı, Zehirli Kucak* adlı piyeslerdir. Genel Sekreterlik bu piyesleri nasıl tedarik ettiğini ve bu eserlerin yazarlarının kimler olduğunu belirtmemiştir. Bu eserlerin isimlerinde çeşitli konuları içerdiği anlaşılmaktadır

Yukarıdakilere ek olarak Celal Tuncer'in *Devrim Yolcuları* adlı piyesinden 5 Adet, Celal Esat'ın *Bay Turgan* adlı piyesinden 1 adet ve Aziz Hüdayi'nin *Aşkın Anası* piyesinden 1 adet olmak üzere toplam 7 piyesin Halkevlerine gönderildiği ve Halkevlerinde temsil edilmesinin istediği 5/1002 sayı ve 29.05. 1937 tarihli belgede görülmektedir. Söz konusu piyeslerin nasıl temin edildiğine değinilmemiş, sadece Halkevlerine gönderildiği belirtilmiştir.

Tablo 5'te yer verildiği gibi Celal Müsahipoğlu'nun yazdığı *Kaşıkçılar, Kafes Arkasında, Aynoroz Kadısı, Fermanlı Deli Hazretleri, Atlı Ases, İstanbul Efendisi* adlarındaki piyeslerden Genel Sekreterlik tarafından birer tane satın alınarak Halkevlerine

gönderilmiştir. Bu piyeslerin gönderilmesi kararı CHP Genel Yönetim Kurulunda görüşülerek alınmıştır. 5/1015 sayı ve 01.06.1937 tarihli belge ile Halkevleri adına Halkevi Genel Başkanlığına bu 6 piyesin yazarı tarafından doğrudan gönderildiği belirtilmiş ve piyeslerin Halkevlerinde temsili istenmiştir.

CHP'nin tiyatro konusuna büyük önem verdiği ve belirlediği hedefler doğrultusunda tiyatrodan istifade etmeye çalıştığı, hedefleri için tiyatroların önemli olduğuna inandığı, Halkevlerine gönderdiği piyeslerin çok sayıda ve çeşitli konularda olmasından anlaşılmaktadır.

1.6. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Hukuk Kitapları

CHP Genel Sekreterliği 1937 yılında Halkevleri kütüphanelerinde bulunması ve ihtiyaç duyanların faydalanması için Halkevlerine çeşitli konulardaki kanunları içeren kitaplar da göndermiştir. Bunlara Tablo 6'da yer verilmiştir:

Tablo 6: CHP Genel Sekreterliği'nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Hukuk Kitapları

Gönderen	Belge Sayısı ve Tarihi	Gönderildiği Yer	Eser Adı ve Adedi	Yazar/Ce ride Adı	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	8/996, Ankara, 23.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Medeni Kanunumuz Karşısında Gayri Menkul Mülkiyet Hakları/ 1 Adet	Şakir Ziya Karaçay	Satın alınarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1092, Ankara, 7.12.1937	Halkevi Başkanlığı	Adliye Cerideleri, 8. Cilt/ 1. adet	Aylık Adliye Ceridesi	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1092, Ankara, 7.12.1937	Halkevi Başkanlığı	Adliye Cerideleri, 9. Cilt/ 1Adet	Aylık Adliye Ceridesi	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1092, Ankara, 7.12.1937	Halkevi Başkanlığı	Adliye Cerideleri, 10. Cilt/1 Adet	Aylık Adliye Ceridesi	Çoğaltılarak
CHP Genel	12/1032,	Halkevi	Borçlar Kanunu/1 Adet	Hukuki	Çoğaltılarak

Sekreterliği	Ankara, 22.06.1937	Başkanlığı		Kaynak	
CHP Genel Sekreterliği	12/1032, Ankara, 22.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Bağlamalar Kanunu/1 Adet	Hukuki Kaynak	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1032, Ankara, 22.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Borçlar Kanunu Şerhi/1 Adet	Hukuki Kaynak	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1032, Ankara, 22.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Ceza Kanunu/ 1 Adet	Hukuki Kaynak	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1032, Ankara, 22.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu/ 1 Adet	Hukuki Kaynak	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1032, Ankara, 22.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun Tadilleri Hakkında İzahlar/ 1 Adet	Hukuki Kaynak	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1032, Ankara, 22.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Türk Ceza Kanunu Üzerinde İncelemeler/ 1 Adet	Hukuki Kaynak	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	12/1032, Ankara, 22.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Tasarruf/ 1 Adet	Hukuki Kaynak	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	8/990,Ankara, 24.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Haziranın 15'inden itibaren meriyete girecek olan İş Kanunu/1 Adet	Hukuki Kaynak	Belirtilmemiş

Kaynaklar: BCA: 190-01-3-15-53, s. 38; 190-01-3-15-53, s. 8; 190-01-3-15-53, s. 19; 190-01-3-15-53, s. 42.

Tablo 6'da yer verildiği gibi 8/996 sayılı ve 23.05. 1937 tarihli belgede, CHP Genel Sekreterliği tarafından Şakir Ziya Karaçay'ın kaleme aldığı *Medeni Kanunumuz Karşısında Gayri Menkul Mülkiyet Hakları* adlı kitabından bir tanesi satın alınarak Halkevlerine gönderilmiştir.

Yine Genel Sekreterlik tarafından *Borçlar Kanunu, Bağlamalar Kanunu, Borçlar Kanunu Şerhi, Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun Tadilleri Hakkında İzahlar, Türk Ceza Kanunu Üzerinde Bir İncelemeler, Tasarruf* adlarında hukuk konulu kaynakların her

birinden birer adet Adliye Vekâlet’inde çoğaltıldığı ve Halkevlerine gönderildiği 12/1032 sayı ve 22-6.1937 tarihli belge ile Halkevi Başkanlığına bildirilmiştir.

8/990 sayı ve 24.05.1937 tarihli belgede yürürlüğe girecek olan İş Kanunu’ndan bir adet Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderildiği belirtilmiştir.

1.7. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Resmi Belgeler

CHP Genel Sekreterliği 1937 yılında Halkevleri kütüphanelerine günümüzde TBMM tutanakları olarak bildiğimiz o dönemki adıyla Bulmaç ve Tutulgalardan göndermiştir. Halkevlerine 1937 yılında gönderilen Bulmaç ve Tutulgalara Tablo 7’de yer verilmiştir:

Tablo 7: CHP Genel Sekreterliği’nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Resmi Belgeler

Gönderen	Belge Sayısı ve Tarihi	Gönderilen Yer	Eser Adı ve Adedi	Yazar adı	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	Bulmaç; 1 Teşrinisani 1936 tarihli 1. inikaddan 30 Teşrinisani 1936 tarihli 9. inikada kadar (13.cilt).	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	Bulmaç; 2 Kânunuevvel 1936 tarihli 10. inikaddan 30 Kânunuevvel 1936 tarihli 18. inikada kadar (14.cilt)	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	Bulmaç; 4 Kânunusani 1937 tarihli 19. inikaddan 29 Kânunusani 30. İnıkada kadar (15.cilt).	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	Bulmaç; 1 Şubat 1937 tarihli 31. inikaddan 31 Mart 1937 tarihli 42. İnıkada kadar (16. cilt).	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	Bulmaç; 2 Nisan 1937 tarihli 43. inikaddan 30 Nisan 1937 tarihli 53. inikada kadar (17.	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş

			cilt).		
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	Bulmaç; 3 Mayıs 1937 tarihli 54. inikaddan 31 Mayıs tarihli 69. İnıkada kadar (18.cilt).	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	Bulmaç; 2 Haziran 1937 tarihli 70. inikaddan 14 Haziran 1937 tarihli 76. inikada kadar (19. cilt).	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/1040, Ankara, 24-07.1937	Halkevi Başkanlığı	13. ciltten 19. cilde kadar olan 6 cilt Tutulga (TBMM'nin 01.11.1936 ile 14. 6 1937 tarihi arasında yapılan 76 toplantısını içermekte)	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/999, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	1 Teşrinisani 1936 tarihli 1. inikaddan 30 Teşrinisani 1936 tarihli 9. inikada kadar (13. cilt).	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/999, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	2 Kanunuevvel 1936 tarihli 10. inikaddan 30 Kanun- 1 Evvel 1936 tarihli 18. inikada kadar (14. cilt).	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/999, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	4 Kânunusani 1937 tarihli 19. inikaddan 29 Kânunusani 1937 tarihli inikada kadar (15. cilt)	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/999, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	4 Şubat 1937 tarihli 31. inikaddan 31 Mart tarihli kırk ikinci İnıkada kadar (16. cilt)	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/999, Ankara, 29.05.1937	Halkevi Başkanlığı	13.ciltten başlayıp 17. Cilde kadar olan toplam 5 cilt Tutulga0 (1.10.1936 ile 30.04. 1937 tarihleri arasında yapılan 53 TBMM toplantılarını içermektedir.	Resmi Kaynak	Belirtilmemiş

Kaynaklar: BCA: 490-01-3-15-53, s. 11; 490-01-3-15-53, s. 13; 490-01-3-15-53, s. 16; 490-01-3-15-53, s. 17; 490-01-3-15-53, s. 18; 490-01-3-15-53, s. 36; 490-01-3-15-53-36, s. 37; . 490-01-3-15-53-36, s. 39.

CHP Genel Sekreterliği'nin Halkevlerinde halkın faydasına sunulmak üzere resmi kaynaklar gönderdiği de görülmektedir. 8/1040 sayılı ve 24-7.1937 tarihli belgede, CHP Genel Sekreterliği'nin Kamutay

(TBMM)'daki Bulmaçlardan (TBMM Tutanakları) ve Tutulgalardan (TBMM toplantı kayıtları) ihtiyaç duyanların faydasına sunulmak üzere Halkevleri kütüphanelerine gönderilenlere yer verilmiştir. Buna göre Halkevlerine gönderilen Bulmaçlar:

- 1 Teşrinisani 1936 tarihli 1. inikadından, 30 Teşrinisani 1936 tarihli 9. inikada kadar olan kısmı içeren 13. cilt,
- 2 Kânunuevvel 1936 tarihli 10.inikaddan, 30 Kânunuevvel 1936 tarihli 18. inikada kadar olan kısmı içeren 14.cilt,
- 4 Kânunusani 1937 tarihli 19. inikaddan, 29 Kânunusani 30. inikada kadar olan kısmı içeren 15.cilt,
- 1 Şubat 1937 tarihli 31. inikaddan 31 Mart 1937 tarihli 42. inikada kadar olan kısmı içeren 16. Cilt,
- 2 Nisan 1937 tarihli 43. inikaddan, 30 Nisan 1937 tarihli 53. inikada kadar olan kısmı içeren 17. cilt,
- 3 Mayıs 1937 tarihli 54. inikaddan, 31 Mayıs tarihli 69. inikada kadar olan kısmı içeren 18.cilt,
- 2 Haziran 1937 tarihli 70. inikaddan, 14 Haziran 1937 tarihli 76. inikada kadar olan kısmı içeren 19. cilt.

Halkevlerine gönderilen Tutulgalar: 6 cilt Tutulga Halkevlerine gönderilmiştir. Bunlar, 13. ciltle başlayan ve 19. cilde kadar olan Tutulgalarıdır. Gönderilen 6 cilt Tutulganın içinde toplam 76 TBMM toplantısına yer verilmiştir. Bunlar 1 Kasım 1936'dan 12 Mayıs 1937 tarihine kadar yapılan toplantılardır. Görüldüğü gibi 8/1040 sayılı ve 24. 07. 1937 tarihli belgede 7 cilt Bulmaç ve 6 cilt Tutulganın

Halkevleri kütüphanelerinde faydalanılması için CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevlerine gönderildiğine yer verilmiştir.

CHP Genel Sekreterliği, Halkevlerinde faydalanılması amacıyla Halkevleri kütüphanelerine gönderdiği Kamutay Bulamaçlarına ve Tutulgalara 8/999 sayılı ve 29.05.1937 tarihli belgede de yer vermiştir. Buna göre; Halkevlerine gönderilen Bulmaçlar:

- 1 Teşrinisani 1936 tarihli 1. inikaddan, 30 Teşrinisani 1936 tarihli 9. inikada kadar olan kısmı içeren 13. cilt,
- 2 Kânunuevvel 1936 tarihli 10. inikaddan, 30 Kânunuevvel 1936 tarihli 18. inikada kadar olan kısmı içeren 14. cilt,
- 4 Kânunusani 1937 tarihli 19. inikaddan, 29 Kânunusani 1937 tarihli inikada kadar olan kısmı içeren 15. cilt,
- 4 Şubat 1937 tarihli 31. inikaddan 31 Mart tarihli 42. inikada kadar olan kısmı içeren 16. cilt.

Halkevlerine gönderilen Tutulgalara: Gönderilen Tutulgalara 13. ciltten başlayıp 17. cilde kadar olanları kapsamaktadır. Toplamda 5 cilt Tutulga gönderildiği görülmektedir. Bunlar 1 Kasım 1936'dan başlayıp 30 Nisan 1937 tarihine kadar TBMM'de toplantılarında tutulan kayıtlardır. Belirtilen tarihler arasında 53 toplantı yapıldığı ve bu toplantıların 5 ciltte toplandığı görülmektedir. Toplamda 4 cilt Bulmaç ve 5 cilt Tutulganın gönderildiği görülmektedir.

1.3. Halkevlerine CHP Genel Sekreterliği Tarafından Gönderilen Diğer Eserler

CHP Genel Sekreterliği yukarıda belirtilen eserler dışında farklı kaynakları da Halkevleri kütüphanelerine göndermiştir. Bunlara tabloda 8’de yer verilmiştir:

Tablo 8: CHP Genel Sekreterliği’nin 1937 Yılında Halkevlerine Gönderdiği Diğerler Eserler

Gönderen	Belge Sayısı ve Tarihi	Gönderilen Yer	Eser Adı	Sahibi/Yazarı	Gönderiliş Şekli
CHP Genel Sekreterliği	8/987 Ankara, 24.05.1937	Halkevi Başkanlığı	Nüfus Sayımına ait Kat’ı Neticeleri Gösteren Eserden/ 1 Adet	Başbakanlık Umum Müdürlüğü	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1030, Ankara, 19- 6.1937	Halkevi Başkanlığı	Yağlı Boya Tablo/1 Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	5/1016, Ankara, 12.06.1937	Halkevi Başkanlığı	Ankara’da açılan beynelmilel kömür sergisinde teşhir edilen gazete ve broşürlerden/ 1’er Adet	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
CHP Genel Sekreterliği	8/1073, Ankara, 21- 10-1937	Halkevi Başkanlığı	İkinci Kanun 1937’den 30 Haziran 1937’ye Kadar Halkevlerine Yazılan Genelge Bildirimleri, Dergi Halinde 10 Cilt	Belirtilmemiş	Çoğaltılarak
CHP Genel Sekreterliği	5/1087? Ankara 23.11.1937	Halkevi Başkanlığı	Hükümet Programı ile Nutuk/ broşür halinde	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
	Sayı: 8/993, Ankara, 23.05.1937.	Halkevi Başkanlığı	Temmuz 1936 ‘dan Birinci Kanun 1936 sonuna kadar Halkevlerine yazılan genel bildirimler dergi halinde 9. Cilt.	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş

Kaynaklar: BCA: 490-01-3-15-53, s. 45; 490-01-3-15-53, s. 21; 490-01-3-15-53, s. 27.

Tablo 8’de görüldüğü gibi CHP Genel Sekreterliği, tarafından Halkevi Başkanlığına 5 Nisan 1937 tarih ve 5/965 sayılı bir genelge ile partinin (CHP) armağanı olarak bir yağlı boya tablo gönderildiği bildirilmiştir. 5/1030 sayı ve 19.6.1937 tarihli belgede Halkevi Başkanlığından “tablonun alındığına dair tesellüm makbuzu makamına kaim olacak bir tezkere yollaması” istenmiştir. Tablonun nasıl temin edildiği ve ne amaçla gönderildiği hakkında bilgi verilmemiştir.

CHP Genel Sekreterliği, Başbakanlık Umum Müdürlüğü tarafından hazırlandığını ve genel nüfus sayımına ait “Kat’ı neticeleri” gösterdiğini belirttiği kitabı posta ile Halkevlerine gönderdiğini 8/987 sayı ve 24.05.1937 tarihli belge ile Halkevlerine bildirmiştir.

5/1016 sayı ve 12.6.1937 tarihli belgede belirtildiğine göre 1937 yılında Ankara’da bir uluslararası kömür sergisi açılmıştır. Bu münasebetle sergilenen gazete ve broşürlerden birer tane Halkevlerine gönderildiği belirtilmiştir. Bu broşürlerin ne amaçla gönderildiği hakkında bilgi verilmemiştir. Halkevi Başkanlığından halkın faydasına arzı istenmiştir. Broşürlerin nasıl temin edildiği de belirtilmemiştir.

5/1087 Sayı ve 23.11.1937 tarihli belge ile Halkevlerine Atatürk’ün eseri olan Nutuk ile Hükümet programının broşür halinde gönderildiği bildirilmiştir. Hükümet programının hangi döneme ait olduğu bildirilmemiştir. Tek parti dönemi olduğu için programın CHP hükümetlerinden birinin programından biri olduğu tahmin edilmektedir. Nutuk’un da Atatürk’ün büyük eseri mi, TBMM’de

yaptığı konuşmalardan biri mi olduğu anlaşılmamaktadır. “Reisicumhur Atatürk’ün TBMM’de irad buyurdıkları Nutuk” diye söz edilmiştir.

Tablo’8’de de belirtildiği gibi, 8/993 sayılı ve 23.05.1937 tarihli belgede CHP Genel Sekreterliğinin Halkevi Başkanlığına, Temmuz 1936 ‘dan Birinci Kanun 1936 sonuna kadar Halkevlerine yazılan genel bildirimlerin dergi haline getirildiği ve derginin 9. cilt olarak baskısı yapılarak Halkevlerine gönderildiği bildirilmiştir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında toplumun eğitimi olması ve çağdaş bilgilerle donatılmasına ihtiyaç vardı. Bunun için cehaletle savaş başlatılmalıydı. Bu kapsamda halk eğitimini gerçekleştirmek için önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan biri de Halkevlerinin kurulmasıdır. Halkevleri, Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda halk eğitimi kapsamında 19 Şubat 1932 yılında kurulmuştur. Gönüllülük ilkesi ile çalışan kurumun Türk halkının toplumsal ve kültürel alanlarda yetiştirilmesini sağlamak ve bunu yaparken inkılapları yaymak ve sağlam temellere oturtmak amacı ile çalıştığı görülmektedir.

Halkevleri şubeler şeklinde örgütlenerek dokuz şube halinde faaliyetlerini yürütmüştür. Bu şubelerden Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi, halkın her alanda gelişmesine katkı sağlamak amacıyla törenler, konferanslar düzenlemek, Türk dilini araştırmak geliştirmek gibi görevler üstlenmiştir. Güzel Sanatlar Şubesi, güzel sanatlara halkın ilgisinin, sevgisinin artması, güzel sanatların ülkede gelişmesi

amacıyla faaliyet yürütmüştür. Spor Şubesi, bütün spor teşekküllerinin gelişmesi, ihtiyaç olan yerlerde yeni spor kulüplerinin kurulması vb. çalışmalar yapmıştır. İctimai Yardım Şubesi, yardıma muhtaç olan insanlara yardım yapılması ve halkta yardım duygusunun gelişmesi için faaliyetler yürütmüştür. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, halka okuma yazma öğretme, onları yetiştirme gibi görevler üstlenmiştir. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, kütüphaneleri iyileştirerek, yeni kütüphaneler açarak, buralardaki neşriyatı artırarak sürece katkı sağlamıştır. Köycüler Şubesi, Cumhuriyetin hedefleri doğrultusunda köylülerin her alanda gelişmesine katkı sağlamak amacıyla çalışmıştır. Müze ve Sergi Şubesi, tarihi yerlerin, eserlerin korunması ve müzeler ile ilgilenmiştir. Görüldüğü gibi Halkevleri halkın bilinçlenmesi, ufkunu geliştirmesi, fikir ve sanat insanlarının yetişmesi, okuma yazma bilmeyenlerin okur-yazar olması gibi faaliyetlerini şubeleri aracılığıyla yürütmüştür.

CHP Genel Sekreterliğinin 1937 yılında Halkevleri kütüphanelerine gönderdiği kitapların içeriğine bakıldığında Halkevleri şubelerinin hepsine ayrı ayrı katkı sağlayacak çeşitlilikte olduğu görülmektedir. Halkevlerine gönderilen mecmualara baktığımızda; denizcilik ve deniz tarihi ile ilgili, öğretmenlerin ilgi alanlarına yönelik ve şiir, şair konularını içeren edebiyat içerikli vb. çeşitli konularda yayınlar yapan dergiler oldukları anlaşılmaktadır. Flüt ve piyano ile çalınacak besteler, spor alanında günlük yapılan jimnastik, kadınların yapacağı günlük sporlar, el topu, gülle jimnastiği gibi konularda yazılan eserler 1937 yılında bu evlere kazandırılmıştır.

Romanlar, biyografiler, hikâyeler, edebiyat kitapları, Türk dili, Türk tarihi, Osmanlı tarihi, Osmanlı müellifleri hakkında kitap, köycülük, kooperatifçilik, efsaneler, müzeler tarihi, filozoflar, halk terbiyesi, gençliğin yetiştirilmesi, Türk sanatı, havacılık gibi çeşitli konularda yazılan edebi ve bilimsel eserlerin Genel Sekreterlik tarafından 1937 yılında Halkevleri kütüphanelerine kazandırılmıştır. Halkevlerinde temsil edilmesi için şehrli kız, çoban, özyurt, kibarlık budalası, köy muallimi, bir ölkü yolu, mahcuplar, yaşayan ölü, kartal, Atilla, devrim yolcuları, babaların günahı gibi farklı konulara vurgu yapan halkı eğlendirirken düşündürecek içeriklere sahip olduğu anlaşlan piyesler de gönderilmiştir.

Halkevlerine, 1937 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından Adliye cerideleri (ciltler halinde), Medeni kanun karşısında gayrimenkul mülkiyet hakları hakkında, borçlar ile ilgili, bağlamalar konusunda, borçlar kanunu şerhi içerikli, Türk ceza kanununu içeren, ceza mahkemeleri usulü hakkında, ceza muhakemeleri usulü kanununun tadilleri hakkında izahlara yer verilen çeşitli hukuk kanunlarını içeren kaynaklar kazandırılmıştır. Ayrıca Türk ceza kanunu konusunda bir inceleme, tasarruf, iş kanunu gibi hukuku ilgilendiler kaynaklar da halkevlerine gönderilmiştir. Resmi belgelerden, 1930'lardaki adları Bulmaç ve Tutulga olan TBMM tutanaklarından 1936-1937 yılına ait olanları ciltler halinde Halkevleri kütüphanelerine gönderilmiştir. Farklı konularda broşürler ve bir yağlı boya tablonun da Halkevlerine gönderilenler içinde yer aldığı görölmektedir.

1937 yılı örneğine bakıldığında; CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevlerine gönderilen eserlerin, halka farklı alanlarda fayda sağlayacak içeriklere sahip oldukları ve bunların parti tarafından titizlikle seçildiği, bu eserleri CHP'nin genelde kendi imkânları ile temin ettiği görülmektedir. Halkevlerinin 1932-1951 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefleri doğrultusunda faaliyetlerde bulunduğu, yürüttüğü faaliyetlerle toplumun okuma yazma öğrenmesine, farklı konularda bilgi edinerek ufkunu geliştirmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı/Cumhuriyet Arşivi (BOA/BCA).

BOA, HR.İM../84/57/Sayı 1-5/M/26.09.1923.

BOA, HR.İM../86/15/Sayı 1-3/15.10.1923.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 33.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No:490-01-3-15-53, s. 47.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/ Belge No:490-01-3-15-53, s. 48.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No:490-01-3-15-53, s. 32.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No:490-01-3-15-53, s. 30.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 26.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 25.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 22.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 20.

BCA, (CHP), / Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 14.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 41.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s. 31.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
29.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53,
s.12.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
43.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
51.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
49.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
35.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
28.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
23.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
50.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
34.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
9.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
38.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
8.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
19.

BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
42.

- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
11.
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
13.
- BCA,(CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
16
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53-17.
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
18.
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
36.
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 190-01-3-45-53, s.
37.
- BCA,(CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
39.
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
45.
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
21.
- BCA, (CHP), Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 3-15-53/Belge No: 490-01-3-15-53, s.
27.

Telif Eserler

- Arkan, M. & Deniz, A. (2004). Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı.15, ss. 401-432.
- Ata, B. (2001). 1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey'in Türkiye Seyahati. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 21, Sayı. 3, ss. 193-207.
- Atsız, D. (2017). Türkiye'nin Modernleşmesinde Halkevleri ve Hakkâri Halkevi Örneği (1932-1951), [Yüksek Lisans Tezi], Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

- Çeçen, A. (1990). Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Doğaner, Y. (2000). Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü, KÖK Araştırmaları, Cilt. 2, Sayı. 2. ss. 77-98.
- Erkmen, A. (2020). Atatürk Döneminde Türkiye'de Halk Eğitimi Faaliyetleri. Turkish Studies, Cilt.15, Sayı.8, ss. 3521- 3544.
- Geray, C. (1978). Halk Eğitimi; 1. Kitap- Halk Eğitimine Giriş, II. Kitap- Kitle İletişim Araçlarıyla Halk Eğitimi, III. Kitap- Türkiye'de Halk Eğitimi, Genişletilmiş Yeniden Yayına Hazırlanmış 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No. 78.
- Güneş, M. (2012). Adnan Menderes ve Halkevleri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt. 7, Sayı. 25 (-Güz), ss. 141-155.
- Gürallar Yeşilkaya, N. (2013). Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İstanbul: İletişim Yayınlar.
- Kara, A. (2006). Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevi (1932-1951), Ankara: 24 Saat Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2010). Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, Ş. (1938). Halkevlerinin Altıncı Yıldönümü Nutku, Ayın Tarihi, (1-28 Şubat 1938), Sayı. 51.
- Kılıç, F. (2017). Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı. 61, ss. 207-248.
- Lewis, B. (2007). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Metin Kıratlı (Çev.), 10. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Olgun, K. (2019). Türkiye'de Halkevleri Gerçeği Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri (Halkevleri ve Kocaeli Halkevi Örneği), Ankara: İksad Publications.
- Olgun, S. (2013). Siirt Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951), History Studies A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık, Volume. 5, Issue. 2, ss .2 897-301.

- Özdemir, Y. & Aktaş E. (2011). Halkevleri (1932'den 1951'e) Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TEAD], Sayı. 45, pp. 235-262.
- Payaslı, V. (2011). Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939), History Studies, Volume. 3, Sayı. 1, ss. 217-235.
- Sarımay, Y. (2004). Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1921-1931), İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Toksoy, N. (2007). Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak, Ankara: Orion Kitabevi Yayınları.
- Tüzer, F. (1942). Halkevlerinin Kuruluşunun 10. Yıldönümü Nutku, Ayın Tarihi (1-28 Şubat 1942), s.28.
- Zeyrek, Ş. (2006). Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları, Ankara: Anı Yayıncılık.

ISBN: 978-605-74646-0-6